

Indhold

<i>Cathrine Møller Petersen: Pædagogisk psykologisk arbejde med kriminelle unge</i>	409
<i>Magnus Carlsen Kleinert, Rasmus Melgaard Hansen og John Strange: Mindfulness behandling af ADHD</i>	423
<i>Malene Rosenstand Schacht: Overvejelser om forældrekompetence i teori og metode – en praksisbeskrivelse</i>	441
<i>Pia Stendevad: Absencepilepsi og opmærksomhedsvanskeligheder</i>	455
Abstracts	469
<i>Dorte Beck Frederiksen & Marianne Andersen: Teflon på Hjernen. Hvad kan jeg gøre, når tingene ikke rigtig bider sig fast hos barnet? (Käte From)</i>	471
<i>Barbro Lennéer Axelson: Tab, om sorg og livsændring (Hannah Wang-Dantzer)</i>	472
<i>Benedikte Vilslev Petersen & Marianne Thrane (red.): Evaluering i skolen (Bjørn Glæsel)</i>	473
<i>Leon Lerborg: Styringsparadigmer i den offentlige sektor (Henning Strand)</i>	475
<i>Allice Rørvig: Håndbog i skolestart – praksis i børnehøjde (Elise Johanne Nielsen)</i>	477
<i>Charlotte Højholt (Red.): Børn i vanskeligheder – samarbejde på tværs (Henning W. Nielsen)</i>	478
<i>Peter Wick: Sådan håndterer du konflikter – situationel konflikthåndtering i pædagogisk arbejde (Henning W. Nielsen)</i>	479
<i>Hanne Stubbe Teglbjærg: Skabende kunstterapi (Kate Hansen)</i>	480
<i>Aksel Rask og Rikke Yde Tordrup (red.): I sku' bare ha' set mig (Jakob Brixen)</i>	482
<i>Mads Hermansen (red.): Lærerens psykologibog (Lars Grønbæk)</i>	482

Tidsskriftet "Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift"s Review-panel

Tidsskriftet PÆDAGOGISK PSYKOLOGISK TIDSSKRIFT har tilknyttet et review-panel af udvalgte faglige eksperter, som redaktionen samarbejder med i ønsket om at opkvalificere artiklernes faglige niveau. Udvalgte og anonymiserede artikler tilsendes review-panelet til vurdering. Review-panelets vurderinger af disse artikler indgår i redaktionens endelige beslutning om udgivelse. Det er redaktionens endelige ansvar, hvad der måtte udgives.

Review-panelet består af:

Peter Allerup, professor, cand. stat.

Ask Elklit, professor, cand. psych.

Anne Vibeke Fleischer, neuropsykolog,
cand. pæd. psych.

Gitte Haslebo, organisationspsykolog, cand.
psych.

Finn Hesselberg, specialist i klinisk psyko-
logi, Norge

Benny Karpatschhof, lektor, dr. phil.

Jan Mejding, seniorforsker, cand. pæd.
psych.

Poul Nissen, Ph.D. associate professor

Karen Vibeke Mortensen, professor, cand.
psych.

Poul Skov, fil.dr.

Anegen Trillingsgaard, cand. psych., adj.
professor v Aarhus Universitet.

Morten Nissen, lektor, Ph.D., associate
professor.

Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift er bedømt gennem peer-review og registreret i Forsknings- og Innovationsstyrelsens autoritetsliste (niveau 1) over tidsskrifter, der udløser points i Den bibliometriske Forskningsindikator.

Omslagsdesign: Nete Banke, Imperiet

Fotografik: Palle Johansen

Grafisk produktion: AKA-Print A/S, Århus

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog eller dele heraf er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er kort uddrag til brug ved anmeldelser.

Abonnement, løssalg og reklamationer:

Dansk Psykologisk Forlag

Knabrostræde 2, 1. sal, 1210 København K

Tlf. 4546 0050

e-mail: salg@dpf.dk – hjemmeside: skolepsykologi.dk

Priser:

Medlemmer af Pædagogiske Psykologers Forening modtager tidsskriftet gratis.

Ikke-medlemmer af PPF kr. 430,00, stud. kr. 323,00 incl. moms

Pædagogisk psykologisk arbejde med kriminelle unge

Fokus på intervention i byen

En af landets store provinsbyer har kontaktet et firma, som yder pædagogisk psykologisk konsulentbistand til kommuner. De ønsker hjælp til en indsats mod kriminelle unge, herunder en begyndende tendens til bandekriminalitet. Man mener, at det er en gruppe unge mellem 18-22 år det handler om. Kommunens forebyggelses- og socialudvalg, som henvender sig, påpeger at de er inspireret af et initiativ i Københavns Kommune om pluscentre og exitprogrammer.¹

I det følgende vil det blive anskueliggjort, hvorledes ovenstående problematik kan gribes an. Med udgangspunkt i det vedlagte bilag følger en redegørelse for, hvilke pædagogisk-psykologiske teorier der med fordel kan betragtes i forhold til at forstå og imødekomme den indsats mod unge kriminelle som forebyggelses- og socialudvalget ønsker. På baggrund af de teoretiske overvejelser fremstilles og analyseres konkrete bud på pædagogisk psykologiske interventionsformer, som kan bidrage til en god plan for indsatsen mod kriminelle unge samt en evaluering af denne.

Cathrine Møller Petersen, KU, Pædagogisk psykologi

En interessant formulering

Da denne analyse vægter den kritiske refleksion højt, må der først og fremmest knyttes en række kommentarer til forebyggelses- og socialudvalgets formulering: "En indsats mod kriminelle unge" som det fremgår oven for. Denne italesættelse er i sig selv interessant, da de kriminelle unge, ud fra en sådan formulering, allerede her påklistres en negativ "label". De fremstilles altså som en uønsket gruppe, der må rettes en indsats *mod* og bekæmpes, frem for en gruppe der skal hjælpes. Et bud på en mere positiv formulering kunne derfor være: Hvad kan der gøres for at hjælpe

de kriminelle unge i den situation, som disse nu engang befinder sig i (Villadsen 2003:213). Ved at spørge på en sådan måde bliver det måske i højere grad muligt at møde de unge kriminelle i øjenhøjde og dermed få et indblik i, hvad det er de unge forsøger at meddele og synliggøre gennem deres særlige adfærdsformer (ibid:214).

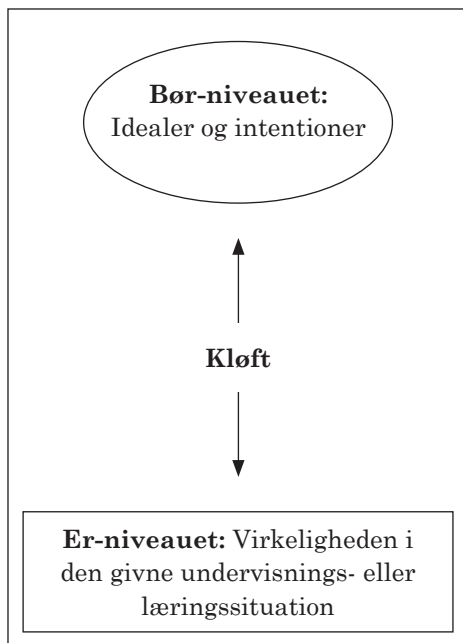
Tættere på virkeligheden

Denne analyse anser det som ideelt at gøre plads til, at fænomenet, her de kriminelle unge, kan træde frem på deres egne præmisser (ibid:214). Dette skal ses som et forsøg på at tage afsæt i virkeligheden frem for at få de kriminelle til at passe ind i allerede eksisterende

¹ Se bilag 1.

problemkategorier. Hvis det eksempelvis på forhånd bestemmes, at det blot handler om at få de unge til at begå mindre kriminalitet, kan dette bevirke, at man går glip af, at de unge måske i virkeligheden søger en form for anerkendelse (Becker 2004:55). Derfor kan det være nødvendigt at sætte ellers herskende forståelser og praksisformer i parentes for at muliggøre at møde de kriminelle på deres egne præmisser og derved få indblik i logikkerne i deres kultur.

Gunn Imsen stiller i denne sammenhæng følgende interessante spørgsmål: *“Er det videnskaben eller virkeligheden, der skal vise vej?”* (Imsen 2003:39). Inden for den pædagogiske psykologi er dette naturligvis nødvendigt at reflektere over, da der ofte kan være langt mellem teori og praksis. Problematikken kan illustreres ved følgende figur:

Er-niveauet udtrykker altså virkeligheden i en given lærings- eller undervisningssituation, mens bør-niveauet udtrykker mere normative idealer og intentioner (ibid:40). Kløften mellem *ER* og *BØR* ses netop af Imsen som et af de største problemer i al undervisning (ibid:39). I henhold til denne analyse skal det nævnes, at undervisnings- samt læringssituationer skal forstås i bred forstand og derfor ikke nødvendigvis som værende forankret til skolen eller andre institutioner. Individuer “skoles” nemlig i lige så høj grad i at blive kompetente samfundsborgere som i at blive dygtige skolelever (Foucault 2000:228,229 samt Villadsen 2003:204). Derfor kan figuren ligeledes illustrere, hvorledes der eksempelvis i videnskaber som den pædagogiske psykologi implicit findes en idé om, hvad der er *det gode liv* for den enkelte, så vel der er tale om barn som voksen. Dette kan, som Bourdieu påpeger, ses som et slags skjult doxa, forstået som en institutionel eller selvindlysende sandhed, der ikke kræver yderligere begrundelse eller afklaring (Tanggård & Elmholdt 2005:450). På det vedlagte bilag,² omhandlende pluscentre samt exitprogrammer kommer dette da også tydeligt til udtryk, idet uddannelse og arbejde uden videre fremstilles som at være det mål, de kriminelle unge må arbejde hen imod for at komme væk fra gaden og ind i samfundet. Her må man dog kritisk spørge, om målsætninger om uddannelse og arbejde er realistiske at arbejde med i forhold til de kriminelle unge. For som medarbejderne i projektet "Basen" på Københavns Hoved-

² Se bilag 1.

banegård påpeger, er krav ikke det mest populære og nemme at håndtere for individer, der befinder sig i en udsat position (Villadsen 2003:219). Yderligere må der foretages en kritisk sondering over, hvorledes projekter, der sigter på uddannelse og arbejde, tager højde for det enkelte individs egne ønsker og behov, således at individet ikke mister sin autonomi, hvilket fremstilles som et særdeles vigtigt aspekt i arbejdet med udsatte individer (ibid:204).

Inden vi skal gå yderligere ind i de her præsenterede, kritiske perspektiver, er det først nødvendigt kort at afklare, hvorledes man mere præcist kan forstå den pædagogiske psykologi.

Forståelsen af – og placeringen i den pædagogiske psykologi

Måden, hvorpå man finder det hensigtsmæssigt at betragte og søge at overkomme kløften mellem *er* og *bør*, afhænger naturligvis af, hvorledes man, både som forsker – og pædagogisk psykologisk konsulent, betragter den pædagogiske psykologi og derigennem, hvad man anser for en god social indsats. Dette findes der ikke et endegyldigt svar på, og da der tilmed er uenighed om, hvad pædagogisk psykologi i sig selv er, må sådanne problematikker og uklarheder grundigt ekspliciteres og reflekteres (Tanggård og Elmholdt 2005:454). For at sikre en vis form for gennemsigtighed i analysen, må det videnskabelige ståsted samt forståelsen af den pædagogiske psykologi altså træde tydeligt frem, da dette vil have indflydelse på, hvorledes problemer udpeges, afgrænses og løses (ibid:454).

Da denne analyse finder det særligt hensigtsmæssigt at forstå en given kul-

tur på dennes særegne præmisser, bevirker dette, jf. ovenstående figur, at det bliver *er-niveauet*, der forsøges at tage afsæt i. Dette vidner om en anskuelse af den pædagogiske psykologi som værende forankret i praksis, hvilket dog ikke skal forstås som at denne udelukkende er et anvendt fag. Nissen illustrerer, hvorledes man kan forstå den pædagogiske psykologis mest enkle problematik udtrykt som:

Figuren illustrerer, hvorledes faget indeholder en dobbeltposition (Nissen 2006:66). “Pædagogisk intervention”, eller den pædagogiske praksis som dette også betegnes, kan her forstås som bestemte forhold mellem mål og midler, aktører og objekter. Disse er iværksat mere eller mindre reflektivt af bestemte subjekter i bestemte situationer (ibid:67). På den anden side står den individuelle udvikling, der ifølge Nissen ikke bør adskilles fra læring samt undervisning eller opdragelse. Individers udvikling sættes altså i den pædagogiske psykologi som positivt mål, forstået som at denne studeres, påvirkes og fremstilles med henblik på noget bestemt (ibid:66). Ud fra dette kan faget anskues som en særlig slags psykologisk viden(-skabelighed), der eksempelvis kan være til brug for “lærere” i “skolen”,³ hvortil der er knyttet en form for pædagogisk praksis, der enten di-

3 Når “lærere” og “skolen” sættes i anførelsestegn skal dette ses som et udtryk for at denne analyse også betragter den pædagogiske psykologi som anvendelig i et bredere samfundsmæssigt perspektiv.

rekte eller indirekte er rettet mod at udvirke individers udvikling – dvs. deres forandring i bestemte retninger (ibid:64). Pilene i figuren skal ses som udtryk for, at de to sider i figuren implicerer hinanden. Det centrale i den pædagogiske psykologi er således ikke alene at beskæftige sig med indsatsens mål (individuel udvikling), hvilket indhold den skal have, og hvordan der skal arbejdes (Pædagogisk intervention), men det bliver også et spørgsmål om, hvorfor man har foretaget disse valg og tydeliggøre, hvorledes disse står i relation til hinanden (Imsen 2003:37 samt Nissen 2006:66). Pædagogisk psykologi er altså også et fag, der kan bruges, når en særlig form for praksis skal reflekteres – og evalueres, samtidig med at det ikke udelukkes, at faget ligeledes kan bruges til at udøve denne praksis (Nissen 2006:63).

Fra indre til ydre fokus

Som Nissen fremhæver, står (den positive) udvikling i dag centralt for den pædagogiske psykologi. Udvikling og forandring betragtes altså som at være ønskværdigt for det enkelte individ. Hvorledes denne målsætning om udvikling og forandring skal gribes an og realiseres i praksis, findes der mange forskellige bud på. En forsigtig tendens er dog en bevægelse væk fra at anskue (pædagogiske) psykologiske processer som noget indre til nu i højere grad at knytte disse an til ydre faktorer.

Fokuseringen på ydre faktorer kommer bl.a. tydeligt til udtryk i community-psykologien, hvor problemer, for så vel ressourcer, anskues som at være særligt knyttet til de omgivelser, hvori

individet er placeret (Berliner og Refby 2004:20).

Dette kan ligeledes illustreres ud fra Beckers pointe om, hvorledes det ikke nødvendigvis er ideelt at søge at identificere (indre) psykologiske karaktertræk i studiet af adfærd, der kategoriseres som afvigende (Becker 2004:55). Set i denne analyses perspektiv tilstræbes det altså ikke at identificere individuelle psykologiske karaktertræk ved den unge kriminelle og derved eksempelvis fremskrive, hvad der adskiller kriminelle fra ikke-kriminelle. I stedet betragtes en given type adfærd hos en person som udslag af en række karakteregenskaber, der disponerer og motiverer vedkommende til at have denne adfærd (ibid:55). Becker beskriver dette som at:

“Tilstedeværelsen af en given type adfærd hidhører en række sociale erfaringer, gennem hvilke en person tilegner sig en opfattelse af betydningen af adfærden samt indsigter i og vurderinger af objekter og situationer, der tilsammen gør aktiviteten mulig. Motivationen til eller disponeringen for at lade sig inddrage i aktiviteten er således opbygget undervejs ved at tage del i aktiviteten (Becker 2004:55).”

Citatet anerkender, at de aktiviteter eller praksisfællesskaber, som individet deltager i, netop kan være med til at skabe en bestemt type adfærd hos individet (Lave & Wenger 2003:31). Ud fra en sådan beskrivelse bliver fokuseringen på individets indre som en isoleret størrelse, hvor kognition, drift og følel-

ser står som centrale elementer umiddelbart udfordret, da Beckers forståelse i højere grad anerkender, hvorledes individets placering og deltagelse i mere ydre omstændigheder, såsom kultur eller samfund, vil have indflydelse på individets adfærd. En lignende opfattelse udtrykker Imsen, der understreger, at vejen til udvikling går gennem elevernes egen aktive erfaring, hvilket ligeledes fremskrives i teorier om situeret læring (Imsen 2003:54 samt Lave & Wenger 2003:32). Situeret læring kan, lidt forenklet sagt, forstås som læring gennem praksisdeltagelse; det enkelte individ kan altså udvikle bestemte færdigheder og kompetencer ved at deltage i en given aktivitet. Dette udtrykker visse sammenfaldende logikker, der findes i mesterlæren, hvor de "nyankomne" gennem læring i praksis bevæger sig fra legitim perifer deltagelse – til *fuld deltagelse* (Ibid:38). Her skal den legitime perifere deltagelse anskues som et begreb til beskrivelse af deltagelse i praksis med læring som integrerende bestanddel, mens fuld deltagelse udtrykker det, som den perifere deltagelse fører til (ibid:36,38). Af eksempler på sådanne lærer-processer er det naturligt oplagt at nævne traditionelle mesterlærerfag som slagter, skrædder (Ibid:54) – eller tømrer, der alle meget tydeligt er forankrede i praksis, hvor de nyankomne lærlinge læner sig op ad den mere erfarne mester. Læring kan således i et bredt perspektiv betragtes som en proces, der bevæger sig i retning af fuld deltagelse i sociokulturelle praksisser i et fællesskab og må ses som et integreret og uadskilleligt aspekt af social praksis (ibid:31).

Udvikling mod fuld deltagelse i samfundet

Der synes, som tidligere nævnt, at her ske en konsensus om, at indsatsen mod de kriminelle unge særligt må gå på at ruste dem til at rejse ind i samfundet, netop gennem *deltagelse* i diverse former for uddannelse samt arbejde. Dette kan ses som et udtryk for, at den udvikling, der tilstræbes, er at få de kriminelle til at bevæge sig i retning af en mere fuld deltagelse i, hvad der måske kan betegnes som samfundslivets praksisformer.

Interventionen sigter altså her på meget konkrete forandringer, hvor uddannede og arbejdende individer synes at være det positive endemål. Hvis vi vender tilbage til den indledningsvis præsenterede figur der tydeliggør kløften mellem *ER* og *BØR*, er det dog muligt at disse narrative mål og idealer muligvis ligger (for) langt fra de kriminelles virkelighed og ønsker. Colaizzi påpeger eksempelvis at "*Alt, hvad der ikke påvirker vores liv, ender med at være kedeligt, og vi burde ikke gøre os den ulejlighed at lære eller lade som om vi lærer det, der er kedeligt*" (Colaizzi 1998:185) Det enkelte individ må altså opleve en form for relevans i dannelses- eller læringsprocessen og føle at: "*Det her er vigtigt for mig*" for at denne proces ikke føles som en abstraktion, der er fjernet fra den enkeltes liv (ibid:186)

Som nævnt indledningsvist ligger der ud fra forebyggelses- og socialudvalgets formulering allerede en klar forståelse af, hvad det gode liv for den unge indebærer: Nemlig arbejde og uddannelse. Spørgsmålet er dog, om den unge kriminelle deler samme opfattelse. For, hvad hvis den unge ikke ytrer et selvstæn-

digte ønske om at få uddannelse og arbejde? Skal dette individ så tvinges til afklaring og indse, at det for at nå vejen til frelse og lykke, må bøje sig for samfundets idealer? (Villadsen 2003:207). Villadsen påpeger, hvorledes det sociale arbejde i visse tilfælde ikke blot nøjes med at stimulere og gøre visse valg attraktive. På de individer, der ikke lader sig indordne eller bearbejde, må der derfor anvendes forskellige former for tvang, der har personlig afklaring som sit vigtigste formål (Ibid:207). Man må altså bringe dem, der ikke vil til *at ville*, hvilket tydeliggør det væsentlige dilemma mellem at respektere individets autonomi, samtidig med at der stræbes imod at få den enkelte til at tilslutte sig samfundets fælles værdigrundlag – også til trods for, at individet måske ikke umiddelbart udtrykker et ønske om at være en del af dette (ibid:209).

At bedømme ud fra det skjulte doxa, som logikkerne bag pluscentrene samt exitprogrammer synes at indeholde, går de kriminelles vej tilbage til samfundet hånd i hånd med deres evne til at underkaste sig samfundsmæssige sandheder om, at uddannelse og arbejde er vejen tilbage til samfundet. Kun ved at arbejde sig hen mod et sådan mål, kan de unge igen betragtes som kompetente medborgere, hvilket bevirker, at en sådan interventionsform gør det svært at gennemskue, hvor der gøres plads til det enkelte autonome individ. For hvis positionen som medborger er et resultat af, at den enkelte underkaster sig bestemte sandheder, idealer, regler og vurderinger, så imødekommes idealet om at møde individet, hvor det er jo netop ikke. Nok fremgår det af vedlagte bilag, at det tilstræbes at ska-

be løsninger i fællesskab med de unge, men hvis slutmålet på forhånd er fastsat, er det muligt at den kriminelle ikke finder en sådan løsning rationel og meningsgivende.⁴

Som et bud på at overkomme denne konflikt foreslår denne analyse, at der frem for at anskue individet i et bredt samfundsmæssigt perspektiv, i stedet tages afsæt i det lokale netværk, som den enkelte befinder sig i. Den community psykologiske intervention fremstår ud fra en sådan betragtning derfor som ideel at benytte, da denne metode netop aktivt arbejder med individets lokale – eller netværksmæssige placering (Berliner og Refby 2004:21). Således kan det som socialarbejder være hensigtsmæssigt at opgive forestillingen om velfærdsstaten som socialt fællesskab, der binder alle borgerne sammen, og i stedet betragte det enkelte individ som et lokalt subjekt, frem for en social medborger (Villadsen 2003:222)

Community psykologi

Community psykologien beskæftiger sig netop med, hvorledes fordelagtige (lokale) fællesskaber kan skabes i praksis, da der her arbejdes aktivt med selve den livssammenhæng, som det enkelte individ befinder sig i (Berliner og Refby 2004:17). Problemer og ressourcer anskues som at være særligt knyttet til individets omgivelser, hvilket nødvendiggør, at en indsats mod eventuelle problemer rent praktisk udvikles og løses dér, hvor de forefindes. Derfor udfolder community psykologien sig ofte, bogstaveligt talt, i selve gade- eller lokalplanet, hvor det udsatte individ er

⁴ Se bilag 1.

placeret, og forankringen i praksis træder derfor umiddelbart tydeligt frem.

Udvikling af det lokale fællesskab

Udviklingen af lokalmiljøet sker dog ikke udelukkende rent praktisk, eksempelvis i form af oprettelse af væresteder som pluscentre, der sigter mod at skabe et konkret fysisk sted, der kan danne rammen om de unges fællesskab. Indsatsen er i lige så høj grad rettet mod at ændre *diskursen* i og omkring individets lokalmiljø. Diskurser forstås i denne analyse som at være sprogligt, socialt og materielt kontekstuelle og kan ses som måder, hvorpå vi forsøger at ordne og skabe mening i verden gennem særligt organiserede betydnings-sammenhænge (ibid:23). Derfor bliver det nødvendigt at se på de sproglige, sociale og materielle kontekster, som individerne er indlejrede i, for at forstå hvilke slags liv, her tænkt som bestemte positioneringer og betydninger, der muliggøres og herved kan siges at være konsekvenserne af de sammenhænge, som individerne befinder sig i (Ibid:23). Denne interventionsforms sigte består i at:

- 1) Ændre metaforerne omkring de unge kriminelle
- 2) Reintegration af de unge kriminelle
- 3) Ændre de unges kriminelles oplevelse af egen værdi
- 4) At arbejde med de unge kriminelle i sammenhæng
- 5) At ændre samfundet omkring de kriminelle

Ole V. Rasmussen påpeger at: *“Der er brug for at udvikle stærke fællesskaber med mange pladser”* (Rasmussen 2004:214), hvilket måske kan ses som

et udtryk for nødvendigheden af at skabe mange mulige subjektpositioner i det givne fællesskab. Når hele community styrkes, vil dette med andre ord også styrke eller skabe nogle ønskværdige subjektpositioner, som de enkelte medlemmer kan indtage. Således kunne man hævde at community-psykologien umiddelbart har radikalt anderledes fokus på pædagogiske interventioner end fx den subjektivitetsfremhævende strømning, som den bl.a. beskrives hos Villadsen (Villadsen 2003:194). Der er altså ikke tale om at frisætte det enkelte individ og fremme dets selvbevidsthed samt selvstændighed, men derimod er det community som helhed, der er i centrum for den pædagogiske intervention.

Aktiv handlen på den diskursive slagmark

I et forsøg på at ændre det omgivendes samfunds diskurser omkring de unge, må det aktivt tilstræbes at skabe en ny kontekst omkring individet; og hvorledes er dette muligt rent praktisk? Ifølge community psykologien sker dette bl.a. gennem *aktiv handlen på den diskursive slagmark* (Berliner og Refby 2004:22). Hvis de kriminelle ønsker at skabe en anden forståelse for deres situation, må de aktivt deltage i sociale samfundsskabte sammenhænge, hvor det bliver muligt for dem at fremstå som succesfulde, frem for som *samfundets forstyrrede barn*. Som eksempel herpå kan Vollsmose-koret nævnes, der består af individer fra en af landets mest berygtede bebyggelser. Gennem en række af udsendelser på DR1, har den anerkendte dirigent, Frans Rasmussen, søgt at vise, hvorledes der med

musik kan bygges bro mellem beboerne i Vollsmose og ligeledes bevirke at beboerne med mediernes hjælp kan vise samfundet, at de ikke er personlighedsforstyrrede, udskud eller tilmed farlige. I udsendelsen synliggøres beboerne fra Vollsmose i en aktivitet, hvor de fremstår som musikalske talenter, hvilket kan bevirke at metaforerne eller beskrivelserne omkring denne gruppe af individer ændres fra negative til en italesættelse, der måske snarere peger i retning af, at denne gruppe af individer er et levende eksempel på at udvikling kan ændres (ibid:20). På denne måde kan beboerne altså med hjælp fra offentligheden få ændret metaforerne omkring dem, hvilket ligeledes vil bevirke at deres position i samfundet ændres i retning af, at de bevæger sig mod en position som gyldige medlemmer af det givne sociale netværk, og væk fra at være samfundets uønskede elementer (ibid:21)

Det handler med andre ord om at konstruere ikke-problemer gennem reformering og fokusering på det positive, hvorved der aktivt arbejdes ind i de ellers herskende diskurser. Diskurser fremstår derfor ikke som determinerede, men snarere polyvalente; de skabes af og skaber subjekter. Når subjekterne aktivt ændrer måden, hvorpå de "gør" en given diskurs, vil dette derfor også påvirke denne, da diskursen derved ikke i samme grad opretholdes gennem de kriminelles handlen. Der må derfor aktivt arbejdes med de kriminelle i højere grad bliver i stand til *at gøre samfundslivet rigtigt*, således at de gennem aktiv handlen arbejder sig væk fra at symbolisere samfundets skyggeside, hvor de scorer

skævt i forhold til de herskende normativiteter (Staunes 2004:70).

Trods det, at der i community psykologien umiddelbart arbejdes med de udsatte individers aktuelle position i praksis, er det interessant, at denne metode netop sigter på at integrere individerne på en sådan måde, at disse må fremstilles i aktiviteter, der anses som gode og prestigefulde af de øvrige borgere.⁵ Derfor kan man hævde, at det er begrænset, hvorledes der i community psykologien er plads til at integrere de kriminelle ud fra principper og aktiviteter, som disse unge selv støtter op om.

Et bud på alternativ intervention: Tag afsæt i byen

Rammefaktorteorien forsøger netop at fokusere på, hvad der rent praktisk er muligt (*er*), frem for at sigte efter integration, efter mere ideelle mål (*bør*) (Imsen 2003:45). Ordet "ramme", kan anskues som et meget bredt begreb, eksempelvis som strukturer og særlige organisationsformer, lokaler eller bygninger, hvilke der må tages hensyn til, således at indsatsen for så vidt muligt tilpasses de givne forudsætninger som rammerne skaber (ibid:45). Som det fremgår af casen, knyttes de kriminelle ofte sammen med gaden, eller i mere bred forstand byens rum. Dette rum italesættes ofte i sammenhæng med de kriminelle som et negativt sted, hvis

5 Som eksempler herpå kan eliteløberne fra MATU-projektet nævnes (Villadsen 2008:19) og ligeledes boboerne fra Vollsmose, der fremstilles som (klassisk) musikalske vidundere. Begge positioner, der i samfundet generelt er prestige og særlig anerkendelse knyttet til.

indflydelse påvirker de unge negativt, og som noget de skal væk fra:

*“Pluscentrenes formål er at bringe de unge i trivsel og positiv udvikling ved på den korte bane at give dem et attraktivt alternativ til “gademiljøet” og kriminalitet, og på den lange bane at motivere, vejlede og støtte dem i at komme i gang med arbejde og/eller uddannelse”.*⁶

Som citatet antyder, er idéen med Pluscentret at skabe et konkret sted, der henvender sig til unge over 18, således at denne gruppe af individer i højere grad sikres faste rammer og kommer væk fra gaden, der kædes sammen med bander og kriminalitet.

I community psykologien synes der implicit at herske en idé om, at det udsatte individ med den rette hjælp fra fællesskabet kan motiveres til ændring, så dette i højere grad bliver kulturelt genkendeligt i forhold til det etablerede systems logikker. Men det er vel muligt, at individet ikke ønsker en ændring? (Villadsen 2003:208). Og derfor er det vel også muligt, at de unge kriminelle ikke ønsker at komme væk fra gaden, da gaden i sig selv kan siges at være udtryk for en bestemt kultur, som unge især dyrker. I gaden er der liv, fest, muligheder, venner, plads og ikke mindst forskellighed. Gaden er uforudsigelig, og det ville være naivt at tro, at byrummet kan kontrolleres. Socialarbejderen burde derfor måske anerkende dette og tage byens rum med ind i sine overvejelser i en given situation,

hvor der ønskes en indsats mod de unge kriminelle. I denne sammenhæng er det interessant, at hvad der måske kan betegnes som græsrodsbevægelser eller bottom-up perspektiver, i højere grad italesætter byen ud fra positive termer. Dette kunne være fordelagtigt i en interventionssituation, hvor der bl.a. kan hentes inspiration fra organisationer som Gadeforeningen.⁷ Her ligger fokus på det positive i byen, der anskues som en ressource, eller særligt mulighedsrum, frem for et rum der fordrer til kriminalitet. Gadeforeningen er eksempelvis en organisation skabt af unge for unge, og således holdes det etablerede system for så vidt muligt uden for i et sådant projekt. På hjemmesiden fremskrives det bl.a. at organisationen:

- har gademiljøet som udgangspunkt.
- støtter en progressiv kulturforståelse.
- har medlemmer, der brænder for projektet.
- skaber rum til at udforske anderledes udtryksformer
- ikke er en platform for noget som helst.

Ud fra ovenstående punkter fremstår Gadeforeningen som et projekt, der på mange måder er sammenfaldende med, hvad Kasper Villadsen betegner som eksperimenterende socialt arbejde, som vi i det følgende skal se nærmere på.

Eksperimenterende socialt arbejde

Inden for den pædagogisk psykologiske rådgivning fremskrives vigtigheden af at benytte alternative læringsforståel-

⁶ Se bilag 1

⁷ <http://www.gadeforeningen.dk/index.php/?/hvem-er-vi/>

ser, arbejdsmåder og former for professionalitet, der handler om at udforske og beskrive vanskeligheder *dér*, hvor de er (Rasmussen 2004:218).

Denne tendens påpeger Villadsen ligeledes i det sociale arbejde, idet han har blik for, hvorledes alternative metoder i højere grad benyttes, når der arbejdes med udsatte individer som eksempelvis kriminelle. Denne arbejdsform søger at understøtte den subkultur, som det traditionelle sociale arbejde i årevis ellers har forsøgt at fjerne de udstødte fra (Villadsen 2003:219), hvilket bl.a. kan eksemplificeres ved gadeforeningens tiltag, hvor de unge fordres til at bruge gaden på alternative og kreative måder, frem for at fjerne sig fra den:

“Vores lærred er fra udgangspunktet farvet af den mangfoldighed, der findes på de københavnske gader. De arrangementer vi afholder, skal afspejle, præge og dyrke netop den mangfoldighed der gør sig gældende i det åbne gademiljø. Gadeforeningen er oprettet med henblik på at udvide mulighederne inden for de etablerede normer for ungdomskultur og natteliv. Det vil manifestere sig i form af foredrag, filmforevisninger, debatpaneller, kunstprojekter, workshops og støttefester m.m., hvis indhold vil bemyndige unge til positiv deltagelse i egen tilværelse”⁸

8 <http://www.gadeforeningen.dk/index.php/?hvem-er-vi/>

Her er det interessant at termen, *bemyndige unge til positiv deltagelse i egen tilværelse, benyttes*. Begrebet empowerment, eller myndiggørelse står netop centralt i det sociale eksperimenterende arbejde. Som myndig, er den kriminelle principielt frisat til at definere sin egen sandhed, og opgaven er at få ham i gang med at gøre dette. Socialarbejderen må derfor ikke vide, hvad der er bedst for klienten og må i stedet betragte den kriminelle som en myndig dialogpartner (Villadsen 2003:219). Denne brugerorientering betegnes ligeledes af Tanggård og Elmholdt som en stigende tendens i det sociale arbejde, og kan måske ses som en mere direkte og sand vej til at sikre individuel lykke og velfærd (Tanggård og Elmholdt 2005:217). Trods denne form for socialt arbejde betegnes, som at tage særlig højde for det enkelte autonome individ, er der dog ikke tale om en total opløsning af alle sandheder om, hvad den enkelte er, eller bør være for et væsen. For trods brugerinddragelse, fastholdes en række essentielle idéer om *det gode* i arbejdet med det givne individ. Eksempelvis vil kriminelles ønsker, der peger i retning af sociale netværk samt uddannelse og arbejde, tages som udtryk for den udstødtes egentlige vilje (ibid:20), mens man kunne forestille sig at, den unges ønske om at male mere graffiti, ville blive mødt med et helt andet engagement fra systemets side.

Som en kritisk kommentar til ovenstående kan man naturligvis også sige, at hvis man skal tage det enkelte individs ønsker og behov som udgangspunkt for at forstå, hvorfor den enkelte ikke ønsker arbejde eller uddannelse, så må det pågældende individ også for-

stå, at der er en sammenhæng mellem arbejde (og uddannelse), og økonomisk kapital. Man kan med andre ord ikke bare hente kapital ved at begå kriminalitet. Det ovenstående skal derfor naturligvis ikke ses som et udtryk for at de unge kriminelle skal have lov til at praktisere en adfærd, der skader andre mennesker. Hensigten er blot at illustrere vigtigheden af at tage hensyn til, og ligeledes medreflektere, klientens egne ønsker, for så vidt som dette nu er muligt.

Et bud på alternativ intervention: Kombination af metoder!

Som konkrete eksempler på interventionsmetoder har vi nu set nærmere på projektet omhandlende *“Drengene fra Vollsmose”* samt *“Gadeforeningen”*. Begge tilgange bærer præg af en community-orienteret tilgang, hvilket nok træder tydeligst frem i Vollsmose-projektet, da der her aktivt arbejdes med de ellers understøttede beboeres offentlige fremtræden, forstået som at disse gennem medierne knyttes an til aktiviteter som klassisk musik. Dette gør, at omverdenen ikke længere udelukkende forbinder denne gruppe af individer med kriminalitet, arbejdsløshed og andre negative termer. Projektet kan dog kritiseres for, at beboerne her integreres på systemets præmisser frem for egne. Dette skal forstås som, at beboerne, og nok særligt de unge, ikke nødvendigvis har interesse for klassisk musik, og denne aktivitet derved kan fremstå som en abstraktion; en kedelig aktivitet der er fjernet fra deres eget liv (Colaizzi 1998:186). Det kunne derfor være hensigtsmæssigt at kombinere community-psykologien med et mere brugerorienteret-projekt, som

eksempelvis Gadeforeningen. Her arbejdes der i højere grad uden om systemet, og som navnet antyder, er dette et projekt, hvor der tages afsæt i selve gademiljøet: *Vores kulisse vil være præget af alles fællesnævner, nemlig gaden og gademiljøet.*⁹ Set i forhold til de unge mellem 18-23 som denne analyse arbejder med, virker gadelivet derfor i højere grad som noget, de unge kan relatere deres tilværelse til (ibid:185), og derfor kan et sådant projekt virke mere meningsgivende for de unge, end et projekt der omhandler klassisk musik. En ulempe er her, at Gadeforeningen naturligvis ikke er ligeså synlig for offentligheden, som et program der bliver sendt i DR1's bedste sendetid. Derfor kunne dette være et mål, der blev arbejdet aktivt med i eventuelle projekter, der henter inspiration fra logikkerne bag Gadeforeningen. Da Gadeforeningen er en organisation af unge for unge, kan det måske også være hensigtsmæssigt at sikre en form for styring ved, som Villadsen påpeger, at benytte socialarbejdere, der frem for at optræde som fagfolk og eksperter, i stedet optræder som mennesker, og således indtager en position på lige fod med de unge – eller tilmed under dem (Villadsen 2003:216). Dette står i kontrast til den forestilling en række pædagogiske psykologiske konsulenter udtrykker, i og med de fremhæver nødvendigheden af at benytte en særlig psykologisk ekspertise, i mødet med det givne problem de står over for (Tanggård & Elmholdt 2005:394). Forståelsen for de unge kriminelle må udvikles bottom-up, forstået

9 <http://www.gadeforeningen.dk/index.php?/hvem-er-vi/>

som at denne skal udspringe direkte af de udstødtes livsformer, og ikke af forudgående teorier (ibid:214). Dette peger i retning af at anskue den pædagogisk psykologiske viden som en størrelse, der først opstår og udvindes i selve mødet med de udstødte. Interventionen løsriver derfor fra forudgående indsatser og opstår, med andre ord i selve mødet med de konkrete unge, hvorved der opstår en lokal faglighed frem for brug af universalistiske teorier (Villadsen 2003:215).

Afrunding og evaluering

Ud fra denne analyses intention om at tage afsæt i – og gøre plads til de kriminelle unges egen kultur, er det i ovenstående søgt anskueliggjort, hvorledes det socialt eksperimenterende arbejde i denne sammenhæng kan betragtes som en særlig anvendelig metode. Årsagen hertil kan dels forklares ud fra, at det eksperimenterende sociale arbejde i høj grad undlader at benytte universalistiske forståelser af viden og teori, men i stedet betragter viden og metoder som noget, der opstår i selve mødet med de udsatte og deres virkelighed (Rasmussen 2004:218). På denne måde bliver det i højere grad muligt at imødekomme de kriminelles egentlige ønsker, frem for blot på forhånd at antage, at alle individers lykke går gennem aktiv deltagelse i uddannelse og arbejdsliv, som det eksempelvis, implicit, udtrykkes i vedlagte bilag om pluscentre og exitprogrammer.

Fokuseringen på de kriminelles virkelighed, brugerønsker og tilstræbelsen efter at møde disse i øjenhøjde bevirker ligeledes, at evalueringen må tage udgangspunkt i de kriminelles oplevelse af indsatsen. Det interessante bliver såle-

des ikke at lave en vurdering af, hvorvidt samfundet som helhed nyder godt af de mulige ændringer, som interventionen medfører, men i stedet er det de kriminelles egen opfattelse, der i det eksperimenterende sociale arbejde fremstår som gældende. Evalueringen kommer således ikke til at ske med henblik på, at de givne erfaringer skal benyttes til at udvikle en universel metode i den pædagogiske psykologi, da en metode, der har vist sig at være vellykket, selv i flere sammenhænge, ikke nødvendigvis er det under andre betingelser, med andre individer eller andre steder i landet (Imsen 2003:43). Den sociale indsats er med andre ord en alt for sammensat og uforudsigelig virksomhed, til at den kan modelleres efter noget, der minder om et målbart naturvidenskabeligt ideal. Det foreslås derfor, at de kriminelles vurdering af en given indsats, betragtes som en gyldig sandhed, således at der skabes lokale sandheder – frem for universelle (Villadsen 2003:223).

Afslutningsvis skal det påpeges, at de teoretiske strømninger og metoder, der fremstår som særligt anvendelige inden for den pædagogiske psykologi i dag, umiddelbart ikke var lige så "hippe" at benytte for måske blot 10 år siden (Villadsen 2003:214). Dette kan ses i sammenhæng med, at der er sket en form for skift i måden, hvorpå det pædagogisk psykologiske arbejde betragtes. Man kan derfor spørge, om dette blot skyldes, at teoretikere samt pædagogiske konsulenter i dag har ændret fokus og interesseområde? Eller om ændringen rummer en erkendelse af, at tidligere teorier og interventionsmetoder ikke har fungeret hensigtsmæssigt?

Litteraturliste

- Becher, Howard. (2004 (1953)). *At lære at blive hashbruger*. Stof (4), 54-61.
- Berliner, Peter & Refby, Mirjam: (2004). *Community psykologi – en introduktion*. I: Berliner P. (red.) Fællesskaber. En antologi om community psykologi. København: Frydenlund Grafisk, s. 17-36.
- Colaizzi, Paul. F (1998): *Læring og eksistens*. I: Hermansen, M (red.), Fra læringens horisont. Århus: Klim, s. 185-213.
- Foucault, Michel (2000): *Overvågning og straf*. Frederiksberg: Det lille forlag. S. 149-245 (Del 3: Disciplin)
- Imsen, Gunn (2003): *Lærerens verden. Indføring i almen didaktik*. København: Gyldendal, s.34-57.
- Lave, Jean. & Wenger, Etienne: (2003). *Situert læring og andre tekster*. København: Hans Reitzel, s. 31-43 og 55-76 (kapitel 1 og 3)
- Nissen, Morten (2006): *Pædagogisk psykologi – et bud på en positiv bestemmelse*. I: Elle, Birgitte., Nielsen, Klaus. & Nissen, Morten. (red.). *Pædagogisk psykologi – Positioner og Perspektiver*. København: Roskilde Universitetsforlag s. 61-81.
- Rasmussen, Ole V. (2004): *Læring og vanskeligheder i én skole – flere verdener*. I: Ritchie, T (red.), *Relationer i teori og praksis – perspektiver på pædagogisk tænkning*. København: Billesøe & Baltzer, s. 194-220.
- Staunes, D. (2004): *Køn, etnicitet og skoleliv*. København: Samfundslitteratur, s. 13-27, 51-71.
- Tanggård, Lene & Elmholdt, Claus (2005): *Bevægelsen mod konsultative praksisformer i PPR*. Temanummer: *Psykologisk Pædagogisk Rådgivning* 43:5, s. 373-393, 443-458.
- Villadsen, Kasper (2003): *Det sociale arbejde som befrielse*. I: Järvinen & Mikmeyer, N. (red.), *At skabe en klient*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 192-226.
- Internetsider:
<http://www.gadeforeningen.dk/index.php/?/hvem-er-vi/>

Bilag 1

Kilde: http://www.kk.dk/sitecore/content/Subsites/SikkerBy/SubsiteFrontpage/De18_25Aarige.aspx

Exitstrategi: <http://www.dr.dk/NR/rdonlyres/D7BEDB6C-1C96-4A73-8B5D-3337F87BD3A8/1890708/Exitstrategi.doc>

En særlig indsats for kriminelle eller kriminalitetstruede unge over 18 år

København er en tryk by sammenlignet med andre nordeuropæiske storbyer, men der bliver stadig begået for meget alvorlig kriminalitet. I statistikkerne kan man se, at gerningsmændene som oftest er mellem 18 og 25 år. Derfor udvider København sin kriminalitetsforebyggende indsats for denne målgruppe med følgende tiltag:

Pluscentre for unge mellem 18-25 år

Unge over 18 år kan opleve, at de mangler et tilhørssted, når de ikke længere kan komme i kommunens klubber og væresteder, som oftest er målrettet unge under 18 år. København har i dag nogle få væresteder for unge mellem 18 og 25 år. Det er et politisk ønske, at der fremover skal være flere væresteder, med flere tilbud i forhold til beskæftigelse og uddannelse, også kaldet pluscentre, i hele København. Pluscentrenes formål er at bringe de unge i trivsel og positiv udvikling ved på den korte bane at give dem et attraktivt alternativ til 'gademiljøet' og kriminalitet, og på den lange bane at motivere, vejlede og støtte dem i at komme i gang med arbejde og/eller uddannelse. Erfaringerne fra de eksisterende væresteder er gode både i forhold til de unges egen tilfredshed og i forhold til at skabe ro i lokalområdet.

Exitprogram

Exitprogrammet henvender sig til unge i alderen 18-25 år, der enten er tilknyttet bandemiljøer i København eller er involveret i, sigtet eller dømt for alvorlig eller personfarlig kriminalitet. Mange i denne gruppe mangler uddannelse, erfaringer fra arbejdsmarkedet, lovlige indtægter eller ordentlige boligforhold. Med exitprogrammet styrker vi koordineringen af kommunens indsats i forhold til den enkelte unge. Det sker konkret ved, at sagsbehandlere, vejledere og jobkonsulenter mødes og lægger en handleplan i fællesskab med den unge. Den unge får mulighed for at trække på kommunens vifte af tilbud og ordninger. Den potentielle målgruppe omfatter ca. 400 unge i Københavns Kommune. SSP forventer, at 100 unge årligt vil indgå i exitprogrammet. Af de 100 vurderes 50 unge at have direkte relation til bandemiljøer i København.

Mindfulness behandling af ADHD

Et pilotstudie af mindfulness' virkning på børn med ADHD relaterede vanskeligheder i PPR-regi

Mindfulness er som behandlingsform i stor fremgang herhjemme såvel som i resten af den vestlige psykologi. Behandlingen har primært været benyttet til voksne, men for nyligt er den blevet taget i brug i behandlingen af børn. De studier, der findes på området, er tvetydige og tentative, og har primært undersøgt effekten for børn med angst, misbrug eller indlæringsvanskeligheder. To studier har til dato beskæftiget sig med effekten for børn med ADHD, men har metodiske begrænsninger (Zylowska et al., 2008; Bögels et al., 2008). Formålet med artiklen er at beskrive et pilotprojekt af mindfulness' virkning på børn med ADHD problematikker, som blev lavet i samarbejde mellem PPR Brønshøj-Vanløse og to specialestuderende. 3 drenge mellem 10-13 år fik 6 ugers intensiv mindfulness behandling. De blev testet før og efter interventionen med et neuropsykologisk testbatteri, der måler aspekter af opmærksomhedsfunktionen, og deres adfærd blev vurderet med et spørgeskema. Endelig blev børnene interviewet. Resultaterne fra pilotprojektet viser overordnet en positiv relation mellem øget impulshæmning og mindfulness behandling, og viser at mindfulness potentielt kan være en behandlingsform for ADHD, der med fordel kan bruges i PPR-regi.

Magnus Carlsen Kleinert, cand. psych., barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk, Mo i Rana, Norge, Rasmus Melgaard Hansen, cand.psych., Børnekonsulentcentret i Holbæk og John Strange, Cand.pæd.psych. aut., specialist i pædagogisk og klinisk psykologi, PPR Brønshøj-Vanløse

Indledning

Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) er en kompleks neural udviklingspsykologisk forstyrrelse, der defineres ved tilstedeværelsen af én af tre kardinalsymptomer; uopmærksomhed og/eller hyperaktivitet/impulsivitet (APA, 2000). Barkley (2001; 1997) har igennem tiderne været fortalere for at betragte ADHD som en eksekutiv dysfunktion. Han argumenterer bl.a. for, at svækket impulshæmning er den centrale dysfunktion ved ADHD. Derud-

over anser han planlægning, arbejds hukommelse og regulering af motivation som værende svækket. Hans hypotese er, at ADHD tænkes at forstyrre ved at svække impulshæmningen, og deraf mindske det rum, der normalt er imellem stimuli og respons, og som bruges til at foretage en beslutning om en handling (Barkley, 1997). Hvis dette rum er formindsket har barnet ringere mulighed for at overveje sine handlinger, og kommer deraf til i højere grad at handle automatisk, dvs. reagere frem

for at agere. Det er således *selvreguleringen*, der er hæmmet, og som påvirker barnets adfærd, og manifesterer sig i impulsivitet, hyperaktivitet og uopmærksomhed (Barkley, 1997; Barkley, 2001; Goldstein & Brooks, 2007; Anderson, 1997). Svækkelser i *selvregulering*, *impulshæmning* og *vedvarende opmærksomhed* er generelt accepteret som gennemgående deficitter i ADHD (Barkley, 2001; Bellgrove et al., 2007; Zylowska et al., 2009; Konrad et al., 2006), selvom der findes børn med ADHD, der ikke kendetegnes af vanskeligheder i alle disse domæner (Willcutt et al., 2005).

Der er igennem de sidste 20 år sket en eksplosiv stigning i diagnosticeringen af ADHD, og i 2007 var ADHD med 19,1 % den hyppigste diagnosticerede børnepsykiatriske lidelse i Danmark (Sundhedsstyrelsen, 2008). Forstyrrelsen antages at ramme 3-7 % af børn i skolealderen (Jepsen, 2009). Vanskelighederne begynder tidligt i barndommen, og forskning tyder på, at de fortsætter livet igennem (Castellanos, 2009; Hoza et al., 2008). Derudover påvirker forstyrrelsen andre domæner end dem, der er relateret til kardinalsymptomerne, f.eks. resulterer ADHD typisk i nedsat akademisk formåen og sociale problemer (Hoza et al., 2008). I PPR regi sker indstillingen af børn med mistanke om ADHD ofte på baggrund af netop disse domæner, hvorfor der er brug for en effektiv og langvarig behandling, der både sætter ind mod kardinalsymptomerne såvel som de sekundære vanskeligheder.

I skrivende stund er farmakologisk behandling den hyppigst benyttede behandling i USA, og på trods af, at den

kun anbefales til svære tilfælde i Danmark er antallet af børn med ADHD i farmakologisk behandling steget eksplosivt de sidste 10 år (Lægemedelstyrelsen, 2008). Dette skyldes primært, at farmakologisk behandling har en responsrate på op til 70 % (Greenhill et al., 1999), og samtidigt bliver anset som den mest effektive behandlingsform (MTA Cooperative Group, 1999; Oord et al., 2008). På trods af det, er der en stadig stigende interesse for nye ikke-farmakologiske behandlingsformer (Zylowska et al., 2008). Dette skyldes; 1) den farmakologiske behandling har en nonresponsivitet på helt op til 20-30 % (Hansen & Sneum, 2008), 2) langtidsbivirkningerne er ukendte og korttidsbivirkninger utolerable for enkelte (Harrison et al., 2004). 3) farmakologisk behandling afhjælper primært kardinalsymptomerne, men har ikke samme effekt på de sekundære vanskeligheder, der er forbundet med ADHD (MTA Cooperative Group, 1999; Hoza et al., 2008). Af disse grunde er der et ekstenstivt behov for behandlingsalternativer, som supplement til farmakologisk behandling. I artiklen argumenterer vi for at mindfulness behandling kan være sådan et alternativ.

Mindfulness behandling

Mindfulness er i dag en behandlingsform, der i udstrakt grad bliver brugt på kognitive klinikker, i behandlingen af stress og på psykiatriske afdelinger (Baer, 2003). Mindfulness behandling er blevet formaliseret af flere. En af de mere fremtrædende er Jon Kabat-Zinn (1990), som har udviklet *Mindfulness-Based Stress Reduction* (MBSR) forløbet for at reducere stress og hjælpe per-

soner med kroniske smerter. Senere er MBSR blevet brugt som behandling af angst og depression (Kabat-Zinn, 2005; Baer, 2003; Bishop et al., 2004; Minor et al., 2006). Forløbet foregår over 8-10 uger for en gruppe på op til 30 deltagere, som mødes 2-2½ timer ugentligt til øvelser i mindfulness meditation sammen med diskussioner af stress, coping og den forløbne uges hjemmearbejde. En hel mindfulness-dag planlægges sædvanligvis til at ligge i den sjette uge. Blandt de øvelser, der er inkluderet i forløbet, er meditationer, hvor der fokuseres på ét aspekt af den samlede oplevelse af nuet, som f.eks. åndedrættet, meditationer hvor deltagerne instrueres i at være åbne over for alle aspekter af oplevelsen, samt body scan meditationen, hvor opmærksomheden på skift rettes mod forskellige dele af kroppen. Derudover trænes deltagere i hatha yogas udstræknings- og bevægelsesøvelser samt mindfull tilstedeværelse i hverdagsaktiviteter, som at gå, spise og stå (Kabat-Zinn, 2003; Kabat-Zinn, 1990; Baer, 2003; Hooker & Fodor, 2008). Eksempler på sidstnævnte er mindfull walking, hvor deltagerne går langsomt og opmærksomt på hvert skridt de tager, samt rosinøvelsen, som er en indledende øvelse, hvor deltagerne skal være opmærksomme på det at spise en rosin (Kabat-Zinn, 2005).

Behandlingsrationale

Formålet med mindfulness behandling er at øge deltagerens opmærksomhed og accept af nuet, som det fremstår for den enkelte (Shapiro et al., 2006). I meditationen lærer deltagerne at se tanker og følelser som mentale begivenheder, og ikke som sandheden. Dette menes at in-

troducere et "rum" imellem perception og respons, hvor man er i stand til at respondere på situationelle stimuli reflektivt i modsætning til at reagere instinktivt (Bishop et al., 2004; Thompson & Gauntlett-Gilbert, 2008). Håbet er, at når barnet kan se hans eller hendes automatiske tendenser, kan han eller hun handle på måder, der ikke nødvendigvis bestemmes af disse, og derved nedsætte den emotionelle sårbarhed og reaktivitet i vanskelige situationer (Thompson & Gauntlett-Gilbert, 2008). Det er denne ændringsmekanisme Jon Kabat-Zinn refererer til, når han beskriver et skift fra "*mindless reaction to mindfull recognition*" (Kabat-Zinn, 1990; 266), og som bør gøre barnet i stand til at iværksætte andre coping strategier, end dem han eller hun normalt benytter (Baer, 2003). Udover at ændre responser til situationer, involverer mindfulness en eksponering til oplevelser. I mindfulness skal tilgangen til hvert øjeblik af oplevelsen kendetegnes af nysgerrighed, åbenhed og accept (Bishop et al., 2004; Jha et al., 2007). Ideelt set ville børnene, hvis de er mindfulle i øjeblikket, byde den nuværende oplevelse velkommen og undersøge den nysgerrigt uden at dømme den som god eller dårlig, og derved øge *eksponeringen* til tanker og følelser. På den måde tænkes det, at undgåelsesadfærd kan mindskes, og effekten af og responsen til tanker, følelser og sanseindtryk forandres (Bishop et al., 2004). Den centrale mekanisme i begge ovennævnte hypoteser er, at anse *mindfulness som en selvregulerende strategi* (Andresen, 2000; Walsh & Shapiro, 2006).

Børn med ADHD har ud fra Barkleys (1997; 2001) forståelse en svækket ek-

sektiv funktion, der medfører, at de bl.a. har vanskeligheder ved at hæmme impulser og ved at regulere egen adfærd. Dette peger på en direkte effekt af mindfulness, hvor behandlingen bør vende den utilstrækkelige selvregulering og impulshæmning, som børn med ADHD lider af. Det skulle f.eks. give færre perioder med dagdrømme, "spacing out" eller vrede, ved at børnene bliver bedre til at observere sig selv, og tilsvarende er i stand til at træde et skridt tilbage og handle anderledes, end de normalt ville have gjort (Bishop et al., 2004; Zylowska et al., 2009). På samme måde kunne man forestille sig, at børnene med ADHD bliver bedre til at genkende, når de handler impulsivt, eller når de mister opmærksomheden, og respondere anderledes. Derved kunne man forestille sig, at de bliver bedre til at fuldføre de opgaver, som de er i gang med (Baer, 2003).

Udover at virke som en selvregulerende strategi, er der i litteraturen en delvist underbygget hypotese om, at mindfulness direkte træner opmærksomheden (Chambers et al., 2008; Jha et al., 2007; Valentine & Sweet, 1999). Der er adskillige underopdelinger af opmærksomheden (se f.eks. Posner & Petersen, 1990), men en af de fremtrædende funktioner, som mindfulness bør have en virkning på er den vedvarende opmærksomhed. Deltagerne udvikler denne funktion bl.a. ved at træne evnen til at bevare fokus på ét objekt (Lutz et al., 2008). Som vi skriver i indledningen, argumenterer bl.a. Bellgrove og kollegaer (2007) for, at børn med ADHD netop har vanskeligheder ved at opretholde opmærksomheden. Mindfulness bør derfor være en behandlingsform, der

forbedrer denne form for opmærksomhed hos børn med ADHD.

I mindfulness meditation arbejdes der bl.a. på at stabilisere den meditative tilstand, dvs. opnå en balance imellem afslappethed og vågenhed. Barnet skal ikke være så anspændt, at han eller hun ikke kan slappe af, men heller ikke så afslappet, at han eller hun falder i søvn (Lutz et al., 2006; Walsh & Shapiro, 2006). Almindeligvis er børnene mere anspændte end afslappede, og de vil derfor i meditationen blive mere afslappet og rolige. Herved kunne det tænkes, at den *hyperaktivitet*, der kendetegner hovedparten af børn med ADHD, mindskes (Hooker & Fodor, 2008).

Ovenstående tegner konturerne af et spændende sammenfald, hvor mindfulness fremstår, som en behandlingsform, der netop bør virke på nogle af de specifikke vanskeligheder, børn med ADHD har. De domæner en mindfulness intervention sandsynligvis påvirker i en positiv retning er selvregulering og impulshæmning, vedvarende opmærksomhed og hyperaktivitet.

Mindfulness i PPR Brønshøj-Vanløse

Baggrunden for at implementere mindfulness i PPR Brønshøj-Vanløse var at tilbyde et træningsprogram, der på sigt kunne afhjælpe eller begrænse virkningerne af opmærksomhedsvanskeligheder hos en gruppe af børn. Valget af mindfulness som træningsprogram skete på baggrund af to faktorer. For det første havde PPR Brønshøj-Vanløse dårlige erfaringer med et omkostnings tungt og ressourcekrævende træningsprogram (HOT – hukommelses og opmærksomhedstræning) (Hendriks &

Broek-Sandmann, 1996) og søgte herfor et alternativ, hvor de med enkelte og målrettede midler kunne tilbyde samme type af opmærksomhedstræning. Derudover havde PPR Brønshøj-Vanløses personalegruppe lige deltaget i et mindfulnesskursus og den pågældende psykolog (JS), der varetog instruktionen af den pågældende børnegruppe, havde ligeledes deltaget på et kursus i Mindfulness Baseret Stress Reduktion (MSBR) hos Jon Kabat-Zinn i Californien.

Børnegruppen, der blev udvalgt til at deltage i projektet, bestod af en gruppe af tre drenge, som var diagnosticeret med ADHD eller havde ADHD lignende problematikker. Før interventionens start blev børnenes dagligdag på skolen beskrevet som meget konfliktfyldte. Det pædagogiske personale havde mange problemer med denne gruppe børn, og ved præsentationen af projektet, havde det pædagogisk personale meget svært ved at se, hvordan det overhovedet skulle kunne etableres. Forestillingen om, at eleverne skulle sidde stille uden at tale, var ikke realiserbar i lærernes optik. Til trods for dette var både skoleledelse, lærerteamet og forældrene meget interesseret i projektet, da der som skrevet havde været meget uro i tilknytning til denne gruppe af drenge.

Før interventionen gik i gang blev forældrene inviteret ud på PPR til et møde om mindfulness og selve projektet, hvor de specialestuderende var med og orienterede om deres andel i projektet. Ligeledes blev der holdt et møde med skolen. Derudover holdt psykologen individuelle møder med det enkelte barns forældre for at etablere en god relation mellem forældre og psykolog. I forbindelse med præsentation af mind-

fulness blev drengene forklaret, at mindfulness handler om at være koncentreret om det, der sker i øjeblikket og ikke lade sig aflede. Psykologen refererede endvidere til kinesiske krigere og karatekid og fortalte, at disse personer netop gør brug af at være fuldt koncentreret om at være til stede i nuet med fuld opmærksomhed på alt, hvad der rører sig. Dette var med til at vække børnenes nysgerrighed på og interesse for mindfulness.

Behandlingen med mindfulness varede i alt 6 uger med start d. 7. januar 2010 og afslutning d. 12. februar 2010, og var således planlagt til at løbe over 30 gange, men forløb pga. sygdom kun over 24 gange. Forløbet blev lagt væk fra skolen med en begrundelse i, at klassen, i perioden før interventionen, havde været præget af megen uro. JS håbede derfor, at han ved at fjerne børnene fra skolen kunne opbygge den nødvendige ro. I behandlingen blev der lagt vægt på meditationer på lyde og åndedrættet. I behandlingen indgik øvelserne siddemeditation, body scan og mindful walking.

I siddemeditationen var opmærksomheden centreret om åndedrættet. I begyndelsen havde siddemeditationen en varighed af 3-4 minutter. I slutningen af forløbet kunne drengene sidde 25 min. I instruktionen indgik opmærksomhed på kroppen, lyde og åndedræt. Som udgangspunkt lavede børnene øvelsen med lukkede øjne, men da det var vanskeligt for en af drengene, blev de ligeledes instrueret i at lave øvelsen med åbne øjne.

Body scan er en form for afspænding, hvor der på skift fokuseres på forskellige dele af kroppen. I starten af behand-

lingen foregik kropsskanningen liggende, men udvikledes over tid til også at omfatte siddende kropsskanning. Disse øvelser tog ca. 8-12 minutter.

I mindful walking bliver børnene instrueret i at gå og samtidig være opmærksom på nuet. Specifikt fik børnene til opgave at observere forskellige visuelle indtryk, lyde og berøringen af fødderne mod gulvet. I starten varede øvelsen 4 minutter, men udviklede sig til at vare ca. 8-10 min senere hen i forløbet.

Metode

Studiets behandlingsgruppe bestod af tre 3 drenge i alderen 10-13. Navnene på børnene (Anders, Søren og Jens) er opdigtet for at sikre anonymitet. De tre drenge i behandlingsgruppen var enten diagnosticeret med ADHD eller udviste overbevisende tegn på ADHD uden at være udredt ved studiets afslutning. Baseret på lærerbeskrivelser og resultaterne fra BRIEF, hvori skalaerne impulshæmning og arbejdshukommelse, har vist en høj positiv korrelation med ADHD (Gioia et al., 2000), er det vores vurdering, at de to drenge, der ikke er diagnosticeret, med høj sandsynlighed har ADHD (se Kleinert & Hansen, 2010 for en udførlig udredning og argumentation). Et af formålene ved studiet var, at have et stærkt metodisk design, der ville kunne replikeres i større undersøgelser. Selvom behandlingsgruppens størrelse gør, at pilotstudiets statistiske styrke er svag, blev der derfor inkluderet en kontrolgruppe på 7 normalfunktionerende, aldersmatchede drenge.

Studiets neuropsykologiske testbatteri består af fire tests, der alle måler aspekter af opmærksomheden. DART, d2, STAN og TVA. Derudover inkluderes

BRIEF, som er et standardiseret spørgeskema, der beskriver børns eksekutive funktioner, som de udspiller sig i hjemmet og på skolen. I artiklen vil resultater fra DART, d2-testen og BRIEF blive beskrevet og diskuteret. Der henvises til Kleinert & Hansen 2010 for en uddybende beskrivelse og diskussion af resultaterne fra hele testbatteriet. I bilag 1 gives der en kort præsentation til DART, d2-testen og BRIEF. For uddybende beskrivelse henvises ligeledes til Kleinert & Hansen 2010, samt til Dockree et al., 2006; O'Connell et al., 2008, Brickenkamp, 1992 og Gioia, Espy & Isquith, 2006. Interviewet var struktureret ud fra fire overordnede temaer. 1) Mindfulness' virkning på børnene. 2) Hvordan børnene bruger mindfulness i skolen. 3) Hvordan børnene bruger mindfulness i hjemmet. 4) Hvad børnene synes om behandlingsforløbet som helhed.

Dataindsamling

Der blev indsamlet data fra behandlingsgruppen fra børn, forældre og lærere, mens data fra kontrolgruppen blev indsamlet fra børnene. Dvs. at BRIEF udelukkende er blevet udfyldt for behandlingsgruppen. BRIEF spørgeskemaer til lærere er udleveret inden og efter behandlingsforløbet af psykolog John Strange. BRIEF spørgeskemaer til forældre blev udfyldt på det indledende og opfølgende møde. På det første møde svarede de desuden på, om deres barn led af farveblindhed eller dårligt syn, om de var eller havde været i behandling for ADHD (inklusiv farmakologisk behandling), og om børnene havde tidligere erfaring med meditation, yoga eller afslapning. Efter forløbet oplyste forældrene om eventuelle forandringer mht.

ovenstående mål. Børnene gennemgik alle test i samme rækkefølge og i rum med en konstant svag belysning og i ca. 50 cm afstand fra skærmen (Habekost & Starfelt, 2008). Computeren der blev brugt var en Medion Akoya p7612 med et eksternt tastatur og mus. Testsoftwaren var e-prime 2.0 med undtagelse af DART, som blev kørt i e-prime 1.0 af tekniske grunde. Før første testning var der en generel introduktion, hvor forsøgslederen fortalte, at testene primært måler opmærksomhed, og forklarede betydningen af dette. Derudover blev børnene ved starten af hver test instrueret fra en standardiseret manual, og instruktionen blev gentaget efter behov. I testene DART, d2, STAN og TVA blev børnene ført igennem en øvelserunde, så vi på den måde sikrede os, at børnene havde forstået opgaven, inden dataindsamlingen gik i gang. For både behandlingsgruppen og kontrolgruppen gjaldt det, at de blev testet over fire gange. To gange á ca. 35 min., der gentoges 9 uger senere. Altså to testperioder (t_1 & t_2), i hvilke hvert barn blev testet to gange, dvs. 4 gange i alt. Derudover blev behandlingsgruppen interviewet umiddelbart efter sidste testning i 10-20 min.

På de to opfølgende testgange (t_2) blev begge grupper desuden instrueret i en mindfulness-øvelse på 3 min., der ligner den siddemeditation, som behandlingsgruppen har lært i forløbet. Her føres opmærksomheden fra lyde over til ånde-drættet. Derudover blev begge grupper, inden hver test, mindet om eller fortalt, hvordan de kunne bruge øvelsen til at fastholde opmærksomheden. Årsagen til at vi instruerede i en øvelse er, at deltagere aktivt skal gøre brug af mindfulness teknikker, hvis mindfulness be-

handlingen skal have en effekt efter et kortvarigt forløb (Lutz et al., 2008).

Resultater

Behandlingseffekter er blevet undersøgt ved at analysere, om behandlingen havde en effekt på testparametrene, som ikke kan tilskrives en øvelseseffekt. Den statistiske metode var, med undtagelse af spørgeskemaet BRIEF, en two-way mixed ANOVA med tid (t_1 og t_2) som within-subjects faktorer og gruppe (behandlings- eller kontrolgruppe) som between-subjects faktor. Behandlingseffekten er her interaktionseffekten imellem gruppe og session, mens hovedeffekterne er effekten af tid og gruppe. BRIEF undersøgt med to-halede paired samples *t*-tests, efter en Kolmogorov-Smirnov statistisk test viste rimeligheden i at antage en normalfordeling af data. Signifikansniveauet fastsattes til 0,05. Kun interessante resultater præsenteres i indeværende artikel. For uddybende præsentation se Kleinert & Hansen (2010).

De individuelle effekter er ligeledes fremhævet, såfremt disse er signifikante og interessante for denne artikel. Individuelle effekter refererer til de tilfælde, hvor en enkelt person fra behandlingsgruppen udviser et mønster, der afviger fra kontrolgruppen. Analysen blev foretaget ved hjælp af Crawfords & Garthwaites (2002) enkeltkasus undersøgelsesprogram¹, hvor det afgøres om et enkelt person afviger signifikant fra normen på et udvalgt parameter.

1 "Singlims.exe" afgører, ved at sammenligne den individuelle score med kontrolgruppens gennemsnit og standardafvigelse, om scoren afviger (Crawford & Garthwaite, 2002).

	Gruppe (G)			Tid (T)			G x T (behandlingseffekt)		
	df	F	P	df	F	p	df	F	p
DART									
– Commissions	1	2,939	0,125	1	8,162	0,021*	1	4,688	0,062
– Omissions	1	0,397	0,546	1	0,176	0,686	1	0,115	0,744
d2									
– Commissions	1	5,320	0,050*	1	0,831	0,389	1	3,703	0,091
– Omissions	1	0,573	0,471	1	1,185	0,308	1	0,059	0,815

Table 1. Resultater fra DART og d2. Omissions er unkladelsesfejl og commissions er at trykke mod instruktionen.

SINGLIMS				
	Individuelt testresultat	Kontrolgruppe M	Kontrolgruppe (SD)	p
Anders				
DART t_1 Commissions	24	5,71	(2,21)	0,000*
DART t_2 Commissions	3	4,43	(2,07)	0,543
d2 t_1 Commissions	4	0,29	(0,76)	0,004*
d2 t_2 Commissions	0	1,00	(1,73)	0,609
Søren				
DART t_1 Commissions	12	5,71	(2,21)	0,038*
DART t_2 Commissions	6	4,43	(2,07)	0,504
d2 t_1 Commissions	5	0,29	(0,76)	0,001*
d2 t_2 Commissions	3	1,00	(1,73)	0,322

Table 2. Individuelle resultater fra DART og d2.

Resultaterne fra DART og d2 viser således ingen signifikante forandringer. For commissionsfejlene på de to tests ses dog signifikante individuelle forandringer for to af børnene.

BRIEF						
	Pre-intervention		Post-intervention			
	M	(SD)	M	(SD)	<i>t</i> -test	<i>p</i>
Impulshæmning	78,4	(7,168)	71,4	(6,95)	3,4	0,008*
Emotionel kontrol	74,4	(15,54)	69,8	(11,42)	1,78	0,106
Adfærdsregulerende indeks	78,4	(10,0)	73,3	(8,30)	2,62	0,028*
Arbejdshukommelse	69,8	(9,66)	65,2	(9,21)	2,65	0,026*

Tabel 3. Resultater fra BRIEF

Resultaterne fra BRIEF viser en signifikant forbedring for skalaerne impulshæmning, arbejdshukommelse og det adfærdsregulerende indeks.

Nedenstående tabel viser gennemgående punkter fra interviewende opdelt på temaer. Tabellen opsummerer således, hvad børnene mener, har været mindfulness' virkning, hvad mindfulness har betydet i skolen og i hjemmet samt, hvordan de har oplevet behandlingsforløbet.

Mindfulness' virkninger	Mindfulness i skolen	Mindfulness i hjemmet	Behandlingsforløbet
En kropslig opmærksom Agere frem for at reagere Mere afslappet.	Mindre larm Færre slåskampe	Brug af mindfulness teknikker på hver deres måde	Rart med stilheden En god start på dagen

Tabel 4. Sammenfattede temaer og udsagn for interviewene med behandlingsgruppen.

Diskussion

På de neuropsykologiske tests fandtes der ingen signifikante forskelle på gruppeniveau. For commissionsfejl på DART og d2 fandtes der individuelle resultater for to af børnene i behandlingsgruppen, der på begge parametre, går fra at lave signifikant flere commissionsfejl på t_1 til ikke at adskille sig signifikant fra kontrolgruppen på t_2 . Denne type fejl har, som det fælles navn anty-

der, visse ligheder, men gør alligevel ikke brug af de samme funktioner. I DART-testen reflekterer commissionsfejl antallet af gange forsøgspersonen, mod instruktionen, responderer på no-go stimuliet (Bellgrove et al., 2005). Da DART har en høj frekvens af go-trials, er forsøgspersonens dominerende respons at reagere, som var det en go-trial. For at forsøgspersonen er i stand til at hæmme denne impuls, kræver det

primært evnen til at bryde en vane-mæssig respons og sekundært evnen til at fastholde opmærksomheden. For at undgå at lave commissionsfejl på d2-testen kræves det, at forsøgspersonen kan vælge targets blandt distraktorer, der har stor visuel lighed med targets. Derudover kræver det, at forsøgspersonen kan hæmme impulsen til at overstrege de forkerede bogstaver (Wassenberg et al., 2008). Disse funktioner påvirkes ligeledes af udfald i evnen til at fastholde opmærksomheden. Samlet set afspejler commissionsfejlene på de to test henholdsvis primært *impulshæmning* og *selektion af targets blandt distraktorer*. Sekundært kræver opgaverne en fastholdelse af opmærksomheden, dvs. konstant årvågenhed.

Imod vores forventning fandt vi ikke en generel forbedring af opmærksomhedsfunktionen, f.eks. viste testparametre, der afspejler fastholdelsen af opmærksomheden, som f.eks. omissionsfejl på DART-testen, ikke en forbedring (Bellgrove et al., 2006; Dockree et al., 2006). Dette kan dog være et artefakt af for få forsøgspersoner.

Til vores symptomsmål havde vi fire hypoteser, der baserer sig på BRIEFs relation til ADHD, og mindfulness' teoretiske virkning. I forhold til behandlingseffekten argumenterede vi tidligere i artiklen for, at mindfulness bør øge barnets evne til selvregulering og derved evnen til at hæmme en upassende impuls. Det kan aflæses i BRIEF under skalaen impulshæmning. Samtidig mente vi, at mindfulness ligeledes vil øge eksponeringen og deraf tolerancen overfor ubehagelige emotioner og give en større følelse af kontrol. Dette bør resultere i en lavere score på emotionel

kontrol skalaen. Derudover skrev vi, at evnen til at fastholde opmærksomheden bør forbedres. Da det ligeledes bør føre til en forbedret arbejdshukommelse, forventede vi en forbedring på arbejdshukommelsesskalaen (Gioia et al., 2000). Endelig ræsonerede vi, at mindfulness behandlingen kan hjælpe behandlingsgruppen med at blive mere afslappede. Dette bør betyde en nedgang på det adfærdsregulerende indeks, der er en god indikation på hyperaktivitet hos børn med ADHD (Gioia et al., 2000). På baggrund af ovenstående teoretiske stillingstagen opstillede vi følgende fire hypoteser til BRIEF: 1) At mindfulness ville have en positiv indflydelse på børnenes impulshæmning. 2) At behandlingsforløbet ville forbedre børnenes score på skalaen emotionel kontrol. 3) At behandlingen ville forbedre arbejdshukommelsen og 4) at mindfulness behandlingen vil resultere i en nedgang på det adfærdsregulerende indeks.

Resultaterne understøtter tre ud af fire hypoteser ved at indikere, at behandlingsgruppen har forbedret sig på både det adfærdsregulerende indeks og skalaerne impulshæmning og arbejdshukommelsen. På trods af pilotstudiets lave statistiske styrke er dette interessante resultater, fordi skalaerne arbejdshukommelse og impulshæmning anses som gode indikatorer på ADHD (Gioia et al., 2000). Det kan tyde på, at mindfulness netop har en virkning på ADHD symptomer.

Behandlingens virkninger

Tidligere i artiklen beskrev vi, hvordan mindfulness bl.a. kunne virke ved at øge evnen til selvregulering, og derigen-

nem forbedre impulshæmningen. Frem for en direkte påvirkning af opmærksomhedsfunktionen, er der flere af vores resultater, der understøtter denne teori om behandlingens virkning. Først fortalte børnene i interviewene, hvordan de benyttede mindfulness til at ændre deres handlemønstre, dvs. regulere deres adfærd. Dernæst har vi set individuelle forbedringer på opgaver, der afspejler impulshæmning og selektion af targets blandt distraktorer. Endelig er disse fund korreleret med en signifikant forbedring på skalaen impulshæmning i BRIEF. I lyset af, at Barkley (2001; 1997) argumenterer for, at børn med ADHD netop kendetegnes ved en svækket evne til impulshæmning, er dette resultat påfaldende. Det kunne tyde på, at mindfulness specifikt virker på et område, der normalt kendetegner børn med ADHD, og at mindfulness potentielt kan hjælpe børnene til at vende den utilstrækkelige selvregulering, der ledsager ADHD. I indeværende studie har det ifølge børnene selv, betydet færre tilfælde, hvor vrede vendes udad, og flere episoder hvor børnene ved at observere sig selv, er i stand til at træde et skridt tilbage og handle anderledes, end de normalt ville have gjort (Bishop et al., 2004; Zylowska et al., 2009).

Konklusion

Indeværende pilotstudies resultater tyder på, at mindfulness kunne have en positiv effekt på selvreguleringen og impulshæmningen hos børn med ADHD. Udover at mindfulness således kan være en teknik, der kan benyttes i behandlingen af ADHD eller ADHD-relaterede vanskeligheder, viser dette pilotstudie ligeledes, at det er muligt at

udføre en sådan intervention i PPR-regi. Dette bliver ekstra relevant i en PPR-kontekst, der er præget af ekstensive henvisninger med opmærksomheds-, impulsivitets- og hyperaktivitetsvanskeligheder. Mindfulness er en behandlingsform, der vil kunne tilbydes denne gruppe samtidigt med, at udgifterne er overkommelige. Behandlingen vil f.eks. kunne designes som en klasseintervention, hvor lærerteamet inkluderes i behandlingen, således at mindfulness øvelserne kan implementeres og vedligeholdes i klasseværelset (Napoli et al., 2005). Herved vil der kunne spares ressourcer samtidig med, at overføringen til og opretholdelsen af mindfulness i hverdagen, vil lettes. Børnene i behandlingsgruppen fortæller, i overensstemmelse med Napoli og kollegaer (2005), at mindfulness påvirker miljøet i retning mod at blive mere roligt og koncentreret. Dette er noget som kan tænkes at mindske de sekundære vanskeligheder, som er forbundet med ADHD. For at en implementering i klasserummet skal blive en succes, er det dog vigtigt, at lærerne oplæres i mindfulness-teknikker og selv praktiserer regelmæssigt (Kabat-Zinn, 2003). Derudover anser vi det som vigtigt, at mindfulness ikke bruges disciplinerende, f.eks. i en konfliktsituation, da det ikke skal opfattes, som noget børnene skal *gøre*, men derimod noget de kan *være*.

Indeværende pilotstudie har haft til formål at undersøge effekten af et mindfulnessbehandlingsforløb på ADHD. Selvom resultaterne er lovende er der behov for større og flere studier før der kan trækkes en egentlig konklusion om virkningerne. Studiet har lige-

ledes beskrevet, hvordan PPR med fordel kan bruge mindfulness som en gruppeintervention på klasseplan, og herved hvordan mindfulness kan være et indsatsområde for PPR-psykologer.

Litteraturliste

- American Psychiatric Association. (2000) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – IV*. 4th edition. Washington, DC: APA
- Andresen, J. (2000) Meditation Meets Behavioural Medicine – The Story of Experimental Research on Meditation. *Journal of Consciousness Studies*, 7, No. 11–12, pp. 17–73
- Anderson, V. (1997). Attention deficit-hyperactivity disorder: Neuropsychological theory and practice. In J. Bailey & D. Rice (Eds.), *Attention deficit/hyperactivity disorder: Medical, psychological and educational perspectives*, pp. 19–48. Sydney: Australian Association of Special Education.
- Baer, R. A. (2003). Mindfulness Training as a Clinical Intervention: A Conceptual and Empirical Review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 125-143.
- Barkley, R.A. (1997). Behavioral inhibition, sustained attention, and executive functions: Constructing a unifying theory of ADHD. *Psychological Bulletin*, 121(c), 65–94.
- Barkley R.A. (2001) *ADHD and The Nature of Self-Control – Opmærksomhedsforstyrrelse og udvikling af selvkontrol*. Oversættelse. Henny Thomsen. København: Munksgaard
- Bellgrove, M. A., Hawi, Z., Gill, M., & Robertson, I. H. (2006). The Cognitive Genetics of Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD): Sustained Attention as a Candidate Phenotype. *Cortex*, 42, 838-845.
- Bellgrove, M. a., Hawi, Z., Kirley, A., Gill, M., & Robertson, I. H. (2005b). Dissecting the attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) phenotype: sustained attention, response variability and spatial attentional asymmetries in relation to dopamine transporter (DAT1) genotype. *Neuropsychologia*, 43(13), 1847-1857.
- Bellgrove, M.A., Robertson, I.H. & Gill M. (2007) Genes, Cognition and Brain Activity: The Endophenotype Approach to ADHD. In M. Fritzsche, M. Bellgrove & M. Gill, *Handbook of Attention Deficit Hyperactivity Disorder*. Kap. 12. Pp 237-269. John Wiley & Sons Ltd.
- Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., et al. (2004). Mindfulness: A Proposed Operational Definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(3), 230-241.
- Brickenkamp, R. (1993) *d2-testen – vurdering af opmærksomhed og koncentration*. Dansk psykologisk forlag. København, Danmark
- Bogels, S., Hoogstad, B., van Dun, L., de Schutter, S., & Restifo, K. (2008). Mindfulness training for adolescents with externalizing disorders and their parents. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 36(02), 193–209. Cambridge University Press.
- Castellanos, F.X. (2009) Report of the DSM-V ADHD and Disruptive Behavior Disorders Work Group. American Psychiatric Association, maj 2010: <http://www.psych.org/MainMenu/Research/DSMIV/DSMV/DSMRevisionActivities/DSM-V-Work-Group-Reports/ADHD-and-Disruptive-Behavior-Disorders-Work-Group-Report.aspx>
- Chambers, R., Lo, B., & Allen, N. (2008). The impact of intensive mindfulness training on attentional control, cognitive style, and affect. *Cognitive Therapy and Research*, 32(3), 303–322. Springer.
- C. M. C. M. Hendriks & T. M. van den Broek-Sandmann (1996). *HOT – Hukommelse og Opmærksomhedstræning*. Pearson
- Crawford, J.R. & Paul H. Garthwaite, P.H. (2002) Investigation of the single case in neuropsychology: confidence limits on the abnormality of test scores and test score differences. *Neuropsychologia*, 40, pp. 1196–1208
- Coull, J. T., & Nobre, A. C. (1998). Where and when to pay attention: the neural systems for directing attention to spatial locations and to time intervals as revealed by both PET and fMRI. *Journal of Neuroscience*, 18(18), 7426-7435.
- Dockree, P., Bellgrove, M., O’Keeffe, F., Moloney, P., Aimola, L., Carton, S., et al. (2006). Sustained attention in traumatic brain injury (TBI) and healthy controls: Enhanced sensitivity with dual-task load. *Experimental Brain Research*, 168(1), 218–229. Springer.
- Gioia, G.A., Espy, K.A. & Isquith, P.K (2006) *BRIEF-F, Behavior Rating Inventory of Executive Function, adfærdsvurdering af eksekutiv funktion, vejledning*. Oversat af Bengtsson, M. København: Dansk psykologisk Forlag

- Gioia, G. A., Isquith, P. K., Guy, S. C., & Kenworthy, L. (2000). Test review: Behavior Rating Inventory of Executive Function. *Child Neuropsychology*, 6(3), 235-238.
- Goldstein, S. & Brooks, R. (2007). Psychosocial Treatments for Adult with ADHD. In M. Fitzgerald, M. Bellgrove & M. Gill, *Handbook of Attention Deficit Hyperactivity Disorder*. Kap. 19. Pp 415-441. John Wiley & Sons Ltd
- Greenhill, L. L., Haplerin, J. M., & Abikoff, H. (1999). Stimulant medications. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38(5), 503-512.
- Habekost, T. & Starrfelt, R (2008) Visual attention capacity: A review of TVA-based patient studies. *Scandinavian Journal of Psychology*. Vol 50, Issue 1, Pages 23-32
- Hansen, G.M. & Sneum, M.M. (2008) *ADHD – fra barndom til voksenalder*. Kbh: Frydenlund
- Harrison, L. J., Manocha, R., & Rubia, K. (2004). Sahaja Yoga Meditation as a Family Treatment Programme for Children with Attention Deficit-Hyperactivity Disorder. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 9(4), 479-497.
- Hooker, K. E., & Fodor, I. E. (2008). Teaching mindfulness to children. *Gestalt Review*, 12(1), 75-91.
- Hoza, B., Kaiser, N., & Hurt, E. (2008). Evidence-Based Treatments for Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD). In R. Steele, T. Elkin, & M. Roberts, *Handbook of Evidence-Based Therapies for Children and Adolescents, bridging science and practice*. Kap. 12. Pp.197-221 Springer.
- Jepsen, J.R.M. (2009) ADHD. In. A. Gade, C. Gerlarch, R. Starrfelt & P.M. Pedersen, *Klinisk neuropsykologi*. Frydenlund.
- Jha, A. P., Krompinger, J., & Baime, M. J. (2007). Mindfulness training modifies subsystems of attention. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 7(2), 109-119.
- Kabat-Zinn, J. (2005) *Coming to our senses, healing ourselves and the world through mindfulness*. Pp. 115-184 + 243-312 New York: Hyperion.
- Kabat-Zinn, J. (1990) *Full Catastrophe Living. How to cope with stress, pain and illness using mindfulness meditation*. 15th edition. London: Piatkus Books.
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology Science and Practice*, 10(2), 144-156.
- Kleinert, M. C. & Hansen, R. M. (2010): *Mindfulness behandling af ADHD – et pilotstudie af mindfulness' virkning på børn med ADHD-relaterede vanskeligheder*. Books on Demand. København, Danmark.
- Konrad, K., Neufang, S., Hanisch, C., Fink, G. R., & Herpertzdahlmann, B. (2006). Dysfunctional attentional networks in children with attention deficit/hyperactivity disorder: Evidence from an event-related functional magnetic resonance imaging study. *Biological Psychiatry*, 59(7), 643-651.
- Kvale S. (1997): *Interview – En Introduktion Til Det Kvalitative Forskningsinterview*. København: Hans Reitzel.
- Lutz, A., Dunne, J., & Davidson, R. (2006). Meditation and the neuroscience of consciousness: An introduction. In P. Zelazo, M. Moscovitch, & E. Thompson, *The Cambridge handbook of consciousness*. Pp. 497-549. New York: Cambridge University Press.
- Lutz, A., Slagter, H. a., Dunne, J. D., & Davidson, R. J. (2008). Attention regulation and monitoring in meditation. *Trends in cognitive sciences*, 12(4), 163-169 Lægemiddelstyrelsen, 2008
- Minor, H. G., Carlson, L. E., Mackenzie, M. J., Zernicke, K., & Jones, L. (2006). Evaluation of a Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR) Program for Caregivers of Children with Chronic Conditions. *Social Work in Health Care*, 43(1), 91-109.
- MTA Cooperative Group (1999) A 14-Month Randomized Clinical Trial of Treatment Strategies for Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Psychiatry*, vol. 15, 1073-1086
- Napoli, M., Krech, P. R., & Holley, L. C. (2005). Mindfulness Training for Elementary School Students: The Posner, M. I., & Petersen, S. E. (1990). The attention system of the human brain. *Annual Review of Neuroscience*, 13, 25-42.
- O'Connell, R. G., Bellgrove, M. A., Dockree, P. M., Lau, A., Fitzgerald, M., Robertson, I. H., et al. (2008). Self-Alert Training: Volitional modulation of autonomic arousal improves sustained attention. *Neuropsychologia*, 46, 1379-1390.
- Oord, V. D., S., P., M, P. J., Oosterlaan, J., & Emmelkamp, P. M. (2008). Efficacy of methylphenidate, psychosocial treatments, and their combination in school-aged

- children with ADHD: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 28, 783-800.
- Shapiro, S., Carlson, L., Astin, J., & Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal of Clinical Psychology*, 62(3), 373-386.
- Sundhedsstyrelsen (2008) Rapport for specialet: Børne- og ungdomspsykiatri. Internet: <http://www.sst.dk/~media/Planlaegning%20og%20kvalitet/Specialplanlaegning/Specialerapporter/Specialerapport%20boerne%20og%20ungdomspsykiatri%20101008.ashx>
- Thompson, M., & Gauntlett-Gilbert, J. (2008). Mindfulness with children and adolescents: Effective clinical application. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 13(3), 395-407.
- Valentine, E. R., & Sweet, P. L. (1999). Meditation and attention: a comparison of the effects of concentrative and mindfulness meditation on sustained attention. *Mental Health, Religion & Culture*, 2(1), 59-70.
- Walsh, R., & Shapiro, S. L. (2006). The Meeting of Meditative Disciplines and Western Psychology: A Mutually Enriching Dialogue. *American Psychologist*, 61(3), 227-239.
- Wassenberg, R., Hendriksen, J. G., Hurks, P. P., Feron, F. J., Keulers, E. H., Vles, J. S., et al. (2008). Development of Inattention, Impulsivity, and Processing Speed as Measured the d2 Test: Results of a Large Cross-sectional Study in Children Aged 7-13. *Child Neuropsychology*, 14, 195-210.
- Willcutt, E. G., Doyle, A. E., Nigg, J. T., Faraone, S. V., & Pennington, B. F. (2005). Validity of the executive function theory of attention-deficit/hyperactivity disorder: a meta-analytic review. *Biological psychiatry*, 57(11), 1336-1346.
- Zylowska, L., Ackerman, D. L., Yang, M. H., Futrell, J. L., Horton, N. L., Hale, T. S., et al. (2008). Mindfulness Meditation Training in Adults and Adolescents With ADHD: A Feasibility Study. *Journal of Attention Disorders*, 11(6), 737-746.
- Zylowska L., Smalley S. L. & Schwartz J. M. (2009). Mindful Awareness and ADHD. In F. Didonna, *Clinical Handbook of Mindfulness*. Kap. 17. Pp.319-338. Springer

Bilag 1. Kort præsentation af testbatteriet.

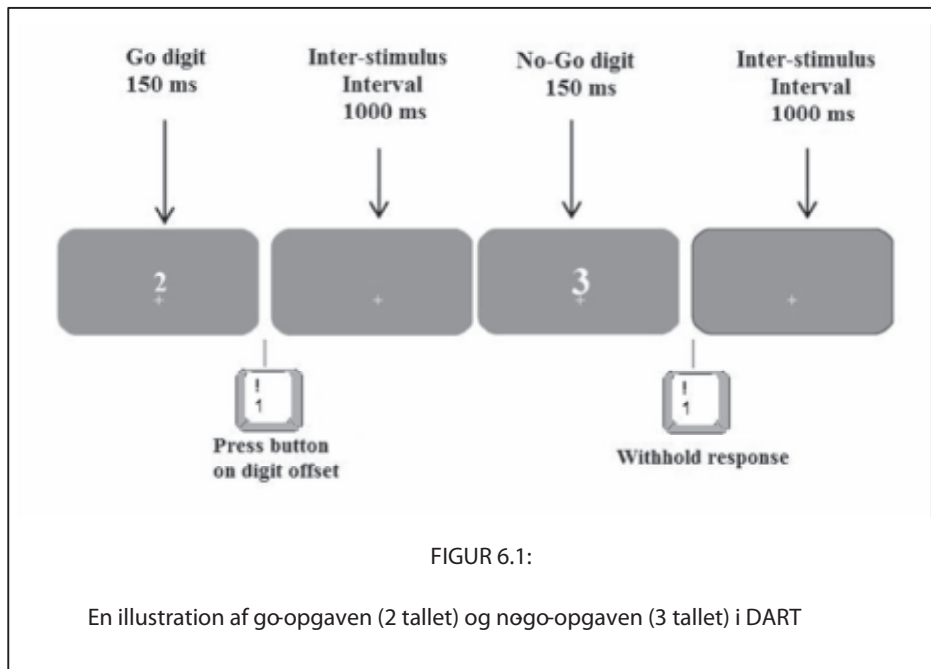
Her følger en kort præsentation af de test, der er beskrevet i artiklen, henholdsvis *DART*, *d2 – testen* & *BRIEF*.

DART

The Dual-task Attention to Response Task (DART) er en neuropsykologisk test, der er blevet brugt til at påvise opmærksomhedsdeficitter hos traumatisk hjerneskadede (Dockree et al., 2006).

I DART bliver en række af tal mellem 1-9 gentagende gange vist på en computer-skærm. Tallene præsenteres i en fikseret rækkefølge (1-9). I alt gentages talrækken 25 gange. Forsøgspersonens opgave er at respondere på alle hvide tal undtagen på 3-tallet ved at trykke på "1". Derudover indeholder DART en sekundær opgave, hvor forsøgspersonen skal respondere på grå tal ved at trykke på "2". For ikke at udfordre forsøgspersonen i perioden lige før og efter præsentationen af no-go stimuli (tallet 3) er de grå tal begrænset til tallene 5-9. Forsøgsperson får dog ikke dette at vide. De grå tal vises ikke i hver talrække. I alt er der således 3 konditioner henholdsvis de hvide go-tal (1,2,4-9), det hvide no-go-tal (3-tallet) og de grå tal.

Nedenstående figur viser et eksempel på en trial på DART.

DART indeholder seks mål på vedvarende opmærksomhed. Henholdsvis *commissionsfejl*, *omissionsfejl*, *reaktionstid (RT) på go-trials*, *variationen i RT på go-trials*, *grå fejl* og den gennemsnitlige *RT på grå fejl*. I artiklen beskrives kun målene omissions og commissions fejl. Nedenunder følger en kort beskrivelse af alle seks mål.

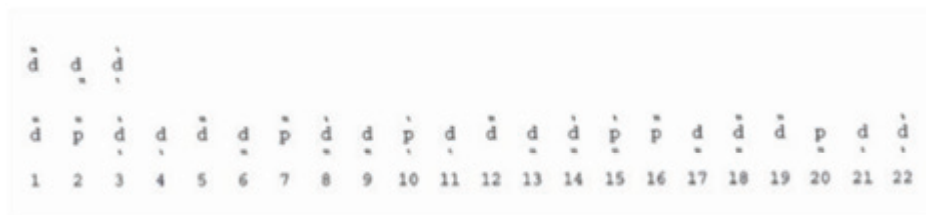
De 6 mål afspejler alle aspekter af den vedvarende opmærksomhed. Dockree og kollegaer (2006) argumenterer for, at DART pga. den store frekvens af go-stimuli kan måle udfald i opmærksomheden meget sensitivt.

Commissionsfejl er, mod instruktionen, at respondere på 3-tallet. Omissionsfejl er at undlade at respondere på de hvide go-tal. Variationen i RT på go-trials og RT på go-trials er henholdsvis standardafvigelsen af og den gennemsnitlige RT på hvide go-tal. Grå fejl er at trykke "1" i stedet for "2", når der vises et gråt tal. Hvis dette sker, har forsøgspersonen ikke løst den konflikt, der opstår mellem modsatrettede responser. Endelig hentyder RT på grå tal til den gennemsnitlige RT for korrekte grå trials (at trykke "2" på grå tal).

d2 – testen

d2-testen er en neuropsykologisktest, der måler vedvarende opmærksomhed og selektiv opmærksomhed. Testen er en traditionel papir og blyant test. Testen består af 14 testlinjer med hver 47 tegn, i alt 658 tegn. Forsøgspersonen skal finde og markere de d'er, hvor der er to streger omkring. Det kan være to streger over, under eller én streg over og under. Samtidigt instrueres de i at ignorere d'er med flere eller færre streger end to og alle p'er uanset antallet af streger. Der findes således to hovedgrupper af stimuli, henholdsvis targets og distraktorer. Forsøgspersonen har 20 sekunder til på hver linje at nå flest mulige tegn, samtidig med at fejl minimeres. Der er altså en dobbeltinstruktion; på den ene side opfordres forsøgspersonen til at anlægge en strategi, hvor hastigheden er så høj at skanningen måske bliver upræcis, samtidigt med at der opfordres til den modsatte strategi, hvor præcision vægtes højere end hastighed (Brickenkamp, 1992).

Nedenunder ses et uddrag af testen.

D2-testen indeholder i alt fire mål, henholdsvis *totalsummen*, *commissionsfej*, *omissionsfejl* og *spredningen*. I indeværende artiklen beskrives omissions og commissions fejl for d2-testen. Nedenunder følger en beskrivelse af alle fire mål.

Totalsummen (TS) betegner mængden af tegn forsøgspersonen har bearbejdet. I praksis bliver det sidste tegn forsøgspersonen i hver linje har markeret, betragtet som det sidste bearbejdede. TS scoringen udgør forsøgspersonens præstationsmæng-

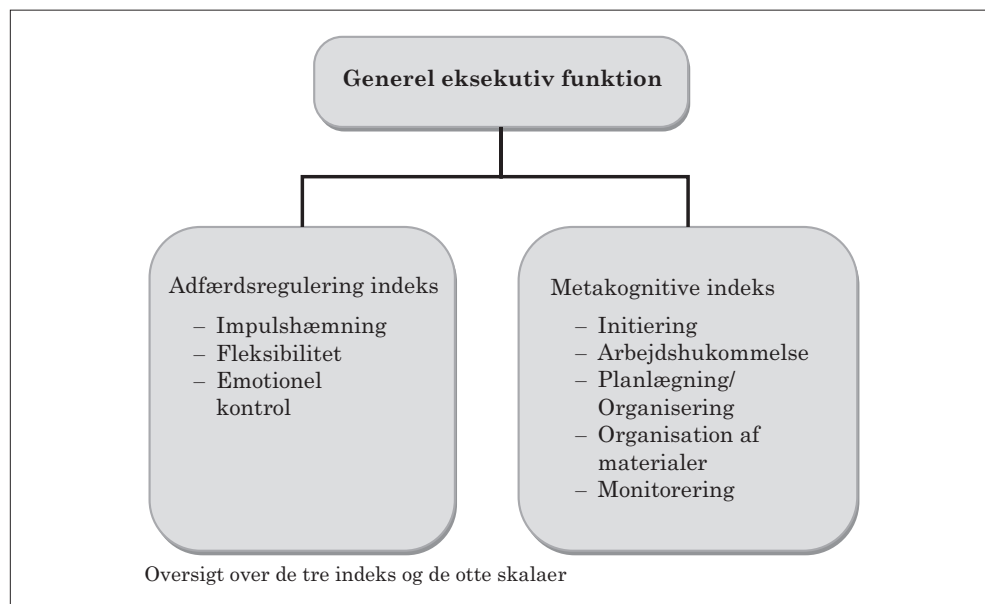
de. *Omissionsfejl* betegner udeladelsesfejl, og udregnes ved at addere de d'er, der inden for de dele, forsøgspersonen har gennemgået, burde have været overstreget, men ikke er det. *Omissionsfejl* afspejler et valg af strategi (Bates & Lemay, 2004). *Commissionsfejl* begår forsøgspersonen ved at overstrege forkerte tegn. Den sidste score er *spredningen* (SP). Denne beregnes ved, at trække scoren fra den enkeltlinje, hvor forsøgspersonen når kortest, fra den enkeltlinje, hvor han når længst. Differencen mellem præstationerne i de to linjer udgør spredningen.

BRIEF

Behavior Rating Inventory of Executive Functions (BRIEF) er en serie af standardiserede spørgeskemaer til børn, unge og voksne. Spørgeskemaerne indeholder hver en række udsagn, der afdækker, barnets eller den unges evner mht. eksekutive funktioner og selvregulering i dagligdagen. BRIEF er særlig velegnet til at beskrive eksekutive funktioner hos børn og unge med opmærksomhedsforstyrrelser, herunder ADHD (Mahone et al., 2002; Gioia et al., 2000).

BRIEF for forældre og lærere afdækker, hvordan de opfatter barnets eksekutive funktioner ud fra barnets adfærd i henholdsvis hjemmet og i skolen. Spørgeskemaerne indeholder 86 udsagn omhandlende eksekutive funktioner.

Udsagnene i BRIEF indgår i tre overordnede indeks (*adfærdsregulering*, *metakognition* og *generel eksekutiv funktion*) og herunder 8 kliniske skalaer, der måler forskellige aspekter af eksekutive funktioner. De adfærdsregulerende og metakognitive indeks indeholder henholdsvis 3 og 5 skalaer, der tilsammen udgør indekset generel eksekutiv funktion.

Her under følger en kort beskrivelse af de enkelte skalaer

Skalaen *impulshæmning* afspejler hæmningskontrol og impulsivitet, dvs. evnen til at modsætte sig impulser og evnen til at stoppe ens egen adfærd på det rette tidspunkt. Dette involverer selvregulering. *Fleksibilitet* beskriver barnets evne til at skifte fra en aktivitet til en anden i overensstemmelse med de krav om omstilling, omgivelserne stiller. *Emotionel kontrol* er et mål på i hvilken grad de eksekutive funktionsproblemer påvirker barnets evne til at modulere og kontrollere emotionelle reaktioner. Ovennævnte skalaer udgør det adfærdsregulerende indeks.

Initiering skalaen afspejler barnets evne til at begynde en opgave og selvstændigt få ideer eller udvikle problemløsningsstrategier. *Arbejdshukommelse* er evnen til samtidig fastholdelse og bearbejdning af informationer, der er vigtige for målrettet handling. Arbejdshukommelsen som funktion er påvirket af og påvirker evnen til at opretholde opmærksomheden. *Planlægning/Organisering* skalaen måler barnets evne til at håndtere nuværende og fremtidige krav i forbindelse med opgaver. *Organisation af materialer* afspejler, hvorvidt der er uorden omkring arbejde og leg samt i eller på opbevaringssteder (f.eks. i skoletasken). *Monitorering* skalaen er et mål på barnets evne til at evaluere og korrigere sin adfærd i forhold til et mål. Derudover afspejler skalaen, til hvilken grad barnet er opmærksom på, at hans adfærd påvirker andre (Gioia et al., 2006).

Overvejelser om forældrekompetence i teori og metode – en praksisbeskrivelse

Artiklen præsenterer overvejelser om teori og praksis indenfor det undersøgelsesfelt, som beskæftiger sig med udredning af forældrekompetence. Forældrekompetence undersøgelser indgår typisk i forbindelse med en socialfaglig undersøgelse af et barns samlede situation, når der er tale om socialt udsatte børn, unge og familier. Forældrekompetence undersøgelsens resultater vægter ofte tungt i den samlede § 50 undersøgelse. Der er i efteråret nedsat en arbejdsgruppe, som skal udarbejde anbefalinger til retningslinjer af metodisk og indholdsmæssig karakter, samt kigge på hvilke faggrupper, som har de bedste forudsætninger for at kunne udføre undersøgelserne. Artiklen peger på, at der ikke er én metode eller teori, som kan samle disse komplicerede undersøgelser, men at en integrerende tilgang er mest hensigtsmæssig. Artiklen beskæftiger sig endvidere med de enkelte delelementer herunder undersøgelsen af barnet, forældrene og samspillet og relationen mellem dem, samt de overvejelser, som man ofte har ved udførelsen af den type undersøgelser.

Malene Rosenstand Schacht, Psykolog ved Børne- og Familiecenteret i Roskilde Kommune, samt privatpraktiserende psykolog

I aftalen om Barnets Reform, som er en aftale, som skal danne grundlag for at sikre en bedre og tidligere indsats overfor udsatte børn og deres familier, sættes der blandt andet fokus på at udvikle fælles metoder i forhold til vurdering af forældrekompetence. Målet er at sikre kommunerne et mere ensartet grundlag at handle på, når der er tvivl om, hvorvidt en forælder eller et forældrepar har tilstrækkelige ressourcer til at sikre deres barn trivsel og udvikling på kort og/eller lang sigt. Som en følge af denne aftale, er der nedsat en arbejdsgruppe, som i løbet af foråret 2011 skal komme med anbefalinger til fælles retningslinjer til blandt andet omfang, indhold og metode i forhold til udarbejdelse af for-

ældrekompetence undersøgelser.¹ En lille notits i Psykolog Nyt d. 12.11.2010 bekendtgjorde, at der er udpeget en psykolog, som deltager i dette arbejde. Det er naturligvis positivt, at det kontinuerligt forsøges at skabe de bedst mulige rammer for arbejdet med sårbare familier og børn og sikre Socialforvaltningen, som den handlende agent, men også de specialister som indgår i arbejdet med at beskrive de mest udsatte familiers ressourcer og vanskeligheder, nogle mere ensartede og kvalitativt beskrivende rammer og forventninger. Når dette er sagt vækker det også bekymring, hvis disse undersøgelser skal

¹ Retningslinjer for udarbejdelse og anvendelse af forældrekompetenceundersøgelser. Af Socialministeriet, juni 2011.

sættes "på formel", og for arbejdsgruppen må der ligge en stor udfordring i at tage hensyn til alle de sagsspecifikke elementer, som er kendetegnet for de meget komplicerede familiesager, som fortrinsvis er dem, som i sidste instans ender som en forældrekompetenceundersøgelse. Denne artikel er hovedsagelig en praksisbeskrivelse, hvor hovedformålet er at formidle teoretiske og praktiske overvejelser i forbindelse med udarbejdelse af forældrekompetenceundersøgelser. Det er målet, at tilvejebringe et nuanceret indblik i et praksisfelt, som på den ene side er præget af tung, social- og mellem menneskelig nød og fortvivlelse ofte i generationer, og på den anden side vidner om forældres grundlæggende ønske om at gøre det bedst mulige for deres børn og deres kamp for at udøve dette ønske i praksis. Det er et felt som aldrig bliver rutine, hvor hver enkelt families situation er unik, og hvor det er essentielt i mødet med- og respekten for familien og dens situation at tilrettelægge undersøgelsen og dens elementer, så det matcher behovet i den enkelte sag. Det er ikke artiklens mål at definere forældrekompetence som begreb eller opstille en endegyldig praksis for, hvordan en undersøgelse kan gennemføres. Målet er alene at gøre opmærksom på kompleksiteten i disse undersøgelser og stille spørgsmålet om, hvorvidt det overhovedet er muligt at udarbejde mere generelle retningslinjer for dette arbejde?

Artiklen er opbygget således, at overordnede teoretiske og metodiske overvejelser præsenteres først, hvorefter enkelte aspekter af udredningspraksis og udredningserfaring vedrørende barn, forældre og relationen mellem

dem, fremhæves. Til sidst vendes en række etiske dilemmaer i forhold til undersøgeren.

Hvad er forældrekompetence?

Forældrekompetence er et begreb, som til alle tider har været vanskeligt at definere, og som gennem årene har været genstand for en del debat både i Danmark og i andre dele af verden. I en artikelrække i *Psykolog Nyt* fra 1997 debatteres såvel terminologi som indhold og rolle/ansvarsfordeling. I de nævnte artikler bruges begreber som forældreevne, forældrekompetence, omsorgskompetence og familieundersøgelse, som forskellige måder at opstille et undersøgelsesdesign, og et kig på terminologien i dagens Danmark vidner om samme begrebsusikkerhed. I denne artikel benyttes forældrekompetence, som et mål for en egenskab, som ikke er statisk, og som ikke kan beskrives som noget man har eller ikke har, men som måske kan udvikles eller udøves i nogle rammer, under visse betingelser eller i forhold til et eller flere men måske ikke alle børn i en familie. Det er ikke et dækkende begreb, idet det ikke alene er forældrene som er genstand for en undersøgelse, men også barnet og den relation og det samspil som udspiller sig mellem dem. Vurdering af forældrekompetence er ikke en objektiv sandhed. Dels eksisterer der ikke en ensartet standard, som kan måles og sammenlignes (Budd, 2005), og en vurdering af forældrekompetence kan ikke med sikkerhed forudse fremtidig adfærd (Wolf & Peregory, 2003). I vurderingen af familien og forældrenes kompetencer bør det altid erindres, at familien ikke skal måles i forhold til et opti-

malt funktionsniveau, men i forhold til om den kan fungere på et tilstrækkeligt niveau til at sikre barnet en basal sikkerhed og imødekomme dets følelsesmæssige behov (Budd, 2005). Winnicott beskriver "den gode nok" forælder, som en forælder, der aktivt tilpasser sig barnets behov (2003). I forståelsen af hvad der er "godt nok", eller hvorvidt der er tilstrækkelig udviklingspotentiale til, at det kan blive "godt nok", er det væsentligt at læne sig op ad et teoretisk grundlag, som tager højde for det multi-komplekse system, som barn og forældre er en del af og gensidigt påvirker. Som Kari Killén beskriver, så handler det ikke om at give familien en deskriptiv diagnose, men at forstå familien i en proces (2010). I bedste fald kan en undersøgelse af forældrekompetence tilvejebringe en beskrivelse af forældrenes funktionsniveau som forældre til et eller flere specifikke børn, forklare mulige årsager til problematisk eller mangelfuld omsorgsadfærd og eventuelle udviklingspotentialer, identificere de personspecifikke eller kontekstuelle parametre som fremmer eller hæmmer den for barnet problematiske adfærd, beskrive barnets funktionsniveau, behov og udviklingsmæssige udfordringer i relation til forældrenes funktionsniveau samt anbefale realistiske og tilstrækkelige støtteforanstaltninger, som kan fremme barnets og forælderens udviklingsmuligheder (Budd, 2005).

Behovet for tidlig indsats

I de nyeste ændringer af lov om Social Service peges der på, at støtten til truede børn og unge skal være tidlig og helhedsorienteret (Lov om ændring af lov om social service/Barnets reform,

2010). Målet med en stor del af arbejdet på familie og småbørnsområdet er, at identificere interventionskrævende vanskeligheder tidligt, med det sigte, at komme barnets og familiens vanskeligheder så meget i møde, at interventionen kan være mindst mulig indgribende, men dog alligevel tilstrækkelig for at sikre barnets trivsel og udvikling. Den danske kohorte undersøgelse, CCC 2000 (Copenhagen Child Cohort 2000), som på banebrydende vis sætter fokus på udvikling af psykopatologi hos børn, ved at følge en hel årgang børn født i det tidligere Københavns Amt, har med sine første offentliggjorte resultater vist, at 8,5 % af de børn og familier som følges, udviser en forstyrret forældre-barn relation, når barnet er 1½ år. Resultaterne viser desuden, at der er en signifikant sammenhæng mellem en forstyrret forældre-barn relation og udviklingen af psykiske vanskeligheder hos barnet (Skovgaard et al, 2007). Undersøgelsen kan ikke sige noget om, på hvilken baggrund relationen er forstyrret. Der kan være tale om, at barnet har iboende eller tilegnede vanskeligheder, som gør det svært at være forældre for barnet, eller at barnet får vanskeligheder, idet forældrene af den ene eller den anden årsag har svært ved at være forældre for netop dette barn. Undersøgelsen peger i lighed med udenlandsk forskning på, at der er en sammenhæng mellem psykosociale risikofaktorer hos forældrene og relationelle, følelsesmæssige, adfærdsmæssige og reguleringsmæssige vanskeligheder hos børnene (Skovgaard et al, 2007). De foreløbige undersøgelsesresultater peger således på, at det er yderst relevant med en øget opmærksomhed på den tidlige og

forbyggende indsats på småbørnsområdet (Barnets Reform, 2010). Killén vurderer, at mellem 20-25 % af alle børn lever i en eller anden form for risikosituation (2010).

Teoretisk ramme/forståelse

De familier, som henvises med henblik på undersøgelse af familiens ressourcer og vanskeligheder, har det til fælles, at deres virkelighed er meget kompliceret, at der i familiens liv er mange forskellige forhold, som påvirker dens funktion og relation, og at der ofte har været belastninger i forældrenes opvækstmiljø, som har haft indflydelse på deres udviklingsmuligheder over tid. Det vurderes, at der ikke eksisterer en enkelt teoretisk reference ramme, som med respekt for kompleksiteten kan belyse og integrere den viden, som findes i dag. I stedet vælges en mere integrerende tilgang med målet at benytte en helhedsforståelse, som rummer et fokus på såvel tilknytningsteori, systemteori, objektrelationsteori men også udviklingspsykologi, udviklingspsykopatologi og de nyere teorier om neuroaffektiv udvikling. Der skal ikke redegøres for de enkelte teorier her, og det er ikke formålet at angive en fuldstændig liste, men at anskueliggøre hvorledes forskellige tilgange understøtter hinanden i praksis. Forældrekompetence kan aldrig vurderes uden et barn, som indgår i undersøgelsen. Der kan således ikke udføres forældre kompetence undersøgelse af vordende forældre, eller af forældre, hvor børnene er anbragt uden at disse indgår og relationen mellem dem vurderes. Det handler således om en specifik forælder i forhold til et specifikt barn. Til belysning af de forhold,

som i relationen påvirker barn og forælder benyttes en dynamisk systemforståelse repræsenteret ved Sameroff's transaktionsmodel (Sameroff & Chandler, 1975). Her ses barnet som en agent allerede fra undfangelsen, og mor og barn påvirker gensidigt hinanden også i graviditeten. Transaktionsmodellen omfatter både biologiske og miljømæssige faktorer, som kontinuerligt og gensidigt påvirker hinanden over tid. Der er fokus på, hvordan gensidigheden udvikles mellem individ og miljø. I undersøgelsen bliver det for eksempel vigtigt at se på omsorgspersonens evne til affektregulering og på omsorgspersonens erfaringer og sensitivitet i forhold til barnets signaler og kommunikation. Men det er også relevant at se, hvad barnet udløser og bidrager med i sine omgivelser. Her tænkes både på barnets medfødte egenskaber (genetik), og på de egenskaber som det har tilegnet sig gennem påvirkning i graviditet, fødsel eller gennem sit miljø. Transaktionsmodellen argumenterer for, at barnet er med til at skabe sit miljø ud fra sin måde at agere med sine omgivelser på (Smith, 2010). Lars Smith påpeger, at modellen med sin systemiske forståelse af udviklingsmæssige forandringer giver mulighed for at intervenere for at "stabilisere eller reorganisere et dyadisk system således, at barnet kan fungere bedre" og at fokus bør være "på de forhold som påvirker relationen mellem barnet og omsorgspersonen" (2010). Transaktionsmodellen kan benyttes til at forstå både de eventuelle vanskeligheder et barn udvikler i en bestemt kontekst, men giver også mulighed for at forstå, hvordan forældrenes vanskeligheder manifesterer sig på baggrund

af de opvækst vilkår de selv har haft, og hvordan de har håndteret dem. Også sociokulturelle og socioøkonomiske forhold i familien og i samfundet påvirker naturligvis familiens situation, ligesom ressourcer eller belastninger i familiens private som professionelle netværk har indflydelse (Bronfenbrenner, 1979; Killeén, 2010). Det formodes, at kvaliteten af barnets tilknytning til sine primære omsorgspersoner spiller en rolle for barnets udvikling af affektregulering (Sroufe, 2005; Shore, 2006), for udviklingen af barnets selvforståelse (Stern, 2000; Bowlby, 1996; Fonagy et al, 2002) og for barnets udvikling af mentaliserende kapacitet (Fonagy et al, 2002; Allen et al, 2009; Slade, 2005; Slade et al, 2005; Fonagy og Target, 2007). I de nyere udviklingsforståelser knyttes tilknytningsteori og neurologi sammen og bygger bro over arv og miljøspørgsmålet, idet arv og miljø gensidigt påvirker hinanden (transaktionsmodellen). Den gensidige udveksling af gener og miljø påvirker de kredsløb i barnets hjerne, som er ansvarlig for barnets sociale og følelsesmæssige udvikling, og traumer og omsorgssvigt har derfor vidtrækkende konsekvenser for barnets socioemotionelle udvikling (Shore, 2006).

Metodiske overvejelser

Et centralt element i en undersøgelse af forældrekompetence er opgavebeskrivelsen. Et behov for at iværksætte en grundig udredning af en forælder og et barns ressourcer og vanskeligheder udspringer som regel af en socialfaglig undersøgelse og lovkravet om en handlingsplan. Erfaringen viser, at forarbejdet med at præcisere formål for opgaven, hvad undersøgelsen præcist skal

afdække, og hvilken rolle forskellige fagpersoner skal varetage i sagsarbejdet er essentiel af såvel faglige som etiske grunde. Af loven fremgår det, at undersøgelser af børn og familier skal være "skånsomme og ikke må være mere omfattende end formålet tilsiger" (Lov om ændringer af social service/Barnets Reform, 2010). Både i forhold til at planlægge en tilstrækkelig og præcis undersøgelse men også af respekt for familien og den proces, den skal igennem, bør der fra såvel opdragsgiver som fra leverandørs side gøres meget ud af, at opgaveformuleringen tager udgangspunkt i genkendelige problemstillinger og bekymringspunkter, som er knyttet til den specifikke familie. Dette skal sikre, at fokus og besvarelsen af undersøgelsen rent faktisk bidrager til ny information og i væsentlig grad kan kvalificere den fremtidige støtte til barnet og familien. Vage formuleringer som "der ønskes en undersøgelse, som afdækker moderens forældrekompetence" vil ofte være for upræcise og skal ekspliciteres således, at der hverken hos socialrådgiveren, undersøgeren eller familien hersker tvivl om, hvad fokus er. Her har socialrådgiveren i forvaltningen men også undersøgeren en gensidig forpligtigelse til at afstemme krav og forventninger.

De familier som henvises til undersøgelse, er ofte familier, som føler sig mistænkeliggjorte og objektgjorte i det sociale system. I deres erfaringsforståelse besluttet foranstaltninger ofte hen over hovedet på dem, og deres egen forklaring, beskrivelser og behov tillægges ikke vægt. De møder ofte "systemet" og dets intention med mistro. Egen motivationen til at indgå i en undersøgelse

er derfor ofte lille, og forældrene føler, at de ikke har et valg. De er bange for at blive bedømt og fordømt, men også for at miste deres barn (Killén, 2010). Killén beskriver, at forældrenes eget tilknytningsmønster og indre arbejdsmodeller har betydning for deres måde at indgå i et samarbejde på (2010). Erfaringen fra praksis er snarere, at forældrenes mentaliseringsevne og refleksionsniveau er mere bestemmende for deres motivation og evne til at samarbejde, idet en god evne til at mentalisere giver anledning til at se på egen og andres andel, behov og adfærd i perspektiv og dermed øger muligheden for, at forældrene kan erkende behovet for støtteforanstaltninger. Uanset forældrenes umiddelbare indstilling er det væsentligt at møde dem med deres bekymring som udgangspunkt, at inddrage deres perspektiv og eventuelle mål med undersøgelsen samt at forsøge at inddrage dem i processen. Et væsentligt element kan være at holde et indledende møde mellem forældrene, sagsbehandleren og den undersøgende instans. På mødet redegør familiens sagsbehandler for årsagen til bekymringen. Herefter gennemgås opgavebeskrivelsen i detaljer, ligesom det konkret beskrives for familien, hvorledes opgaven vil blive grebet an både metodisk og tidsmæssigt. Familien har mulighed for at kommentere eller få medindflydelse på de dele af undersøgelsen, som det er fagligt forsvarligt, at de kan påvirke. Samtykkeerklæringer indhentes, og det aftales, hvornår i forløbet der afholdes statusmøder og/eller afsluttende møder. Erfaringsmæssigt kan det i lange og intense undersøgelser være hensigtsmæssigt, at holde et møde, hvor

der gøres status både omkring samarbejdet, de foreløbige observationer og eventuelle bekymringspunkter og hvor der kan aftales ændringer i forløbet. Familierne udtrykker oftest tilfredshed med, at de gennem processen høres men også informeres og at forskellige opfattelser, bekymringer og processer deles og anerkendes. For familiens proces kan det betyde, at de i højere grad forstår de elementer og overvejelser, som i sidste ende fører frem til anbefalinger og støtteforanstaltninger af forskellig art. Ikke at forældrene altid deler de professionelle vurderinger, men de føler sig mere deltagende og ofte respektfuldt behandlet, hvilket i sidste ende kan føre frem til, at de i højere grad formår at samarbejde om foranstaltningen.

I forhold til helhedssynet og kompleksiteten tilstræbes det i undersøgelsen at kortlægge og forstå den helhed barn og familie indgår i, og inddrage elementer fra så mange forskellige kontekster af familiens liv som muligt og forstå familien over tid. Schuff og Asen taler om at inddrage "et snapshot" af den aktuelle forældre-barn relation, et "fotoalbum" af familiens historie, et "live sample" af familiens aktuelle interaktion og et "luftfoto" af familiens netværk (1996). For at kunne beskrive forældre-barn relationen er det nødvendigt at undersøge, hvad de hver især bringer med sig i interaktionen. Her inddrages andre kilder til belysning af så mange aspekter af barnet eller forældrens liv som muligt. Det kan være inddragelse af observationer og information fra sundhedsplejen, daginstitutioner, egen læge, speciallæger, behandlingsinstitutioner, hospitaler, bar-

selsgang, skoler, SFO, aflastningsfamilier eller andre familiemedlemmer. Det aftales naturligvis med forældrene, i hvilket omfang og hvorfra der indhentes information. Der eksisterer ikke som udgangspunkt en fast skabelon til undersøgelse af familiens og barnets situation. Som før nævnt er hver sag unik. De baggrundsoplysninger som eksisterer i sagerne er af forskellig tyngde og kvalitet, familiens konstitution og aktuelle situation veksler. Undersøgelsens elementer vælges ud fra opgavebeskrivelsen, de baggrundsoplysninger som allerede eksisterer og de oplysninger, som fremkommer undervejs. Det er naturligvis anderledes, at undersøge en familie som indskrives i døgnregi end en familie, som undersøges med eget hjem som kontekst, ligesom der er forskel på at undersøge et spædbarn med en kort livshistorie eller et skolebarn. Bekymringsniveauet og tidsperspektivet i forhold til opgaven spiller også ind. At undersøge en familie med et nyfødt barn på baggrund af et højt bekymringsniveau og mange belastende faktorer indikerer normalvis, at undersøgelsen skal foretages hurtigt, for at forebygge de skader som kan opstå i den tidlige samspilsrelation (Fonagy et al, 2006)), mens en familie med skolesøgende børn normalvis kan foregå over længere tid med mindre end barnet udsættes for vold, overgreb eller anden traumatiserende oplevelse. Erfaringen er, at hurtighed og effektivitet i undersøgelsen ikke nødvendigvis er en kvalitet i sig selv, og set i lyset af, at disse belastede familier ofte har levet med deres belastninger i generationer, kan kvaliteten ligge i at tilbyde dem en proces, som ikke opleves som et overgreb.

Det er ligeledes vigtigt at planlægge en undersøgelse, hvor der er tid til at sikre, at relations- og tilknytningsvurderingen bliver præcis og velbeskrevet. Ofte indeholder opgave-beskrivelsen også et ønske om vurdering af familiens støttebehov herunder en vurdering af forandringspotentiale, samt hvilke vejlednings- og støttetiltag forældrene mest sandsynligt vil kunne profitere af. Hensynet er naturligvis også, at det er anstrengende og sårbart at blive vurderet, og at familien skal kunne holde til det ekstra pres.

Udredning af barnet

I forhold til at få beskrevet barnets ressourcer, vanskeligheder samt udviklingsbehov inddrages forskellige metoder til vidensindsamling. Et centralt element er beskrivelser af barnets udviklingshistorie, som starter på undfangelsestidspunktet. Der søges beskrivelser af forældrenes livssituation på undfangelsestidspunktet, moderens psykiske og fysiske trivsel i graviditeten, moderens opfattelse, tilknytning og forventninger til barnet i graviditeten, eventuelle misbrugsproblematikker eller andre belastninger og stressende begivenheder i graviditeten. Også fødslen og eventuelle komplikationer beskrives. I dialogen med forældrene om barnet og dets opvækst og udviklingshistorie veksles mellem at lade forældrene fortælle frit og stille guidende spørgsmål. Udover de faktuelle oplysninger lyttes der efter forældrenes følelsesmæssige engagement og følelsesmæssige forståelse af barnet. Dette kan give et billede af forældrenes indre arbejdsmodel eller repræsentation af barnet (Stern, 2000). Også forældrenes

mentaliseringsniveau kan vurderes i dialogen om barnets eller egen opvækst. Det er erfaringen, at mange af de forældre, som henvises til undersøgelse, enten af kognitive og/eller emotionelle årsager har et ganske lavt refleksions- og mentaliseringsniveau, og dermed forstår egne og andres motiver og adfærd forholdsvis unuanceret, konkret og linjært. Udover dialogen med forældre og andre voksne i barnets hverdag som for eksempel dagplejer, skolelærer eller fritidspædagog, observeres barnet i alle de naturlige sammenhænge det indgår i, for at vurdere dets sociale, kommunikative, kognitive, følelsesmæssige og relationelle kompetencer. Det vurderes i hvilket omfang, og på hvilken måde konteksten spiller en rolle for barnets kompetencer, og hvilke behov barnet har for at kunne udvikle sig relevant. Alt afhængig af barnets alder og situation i øvrigt vil det oftest være relevant at teste barnet kognitivt, personlighedsmæssigt eller i forhold til at få indblik i barnets repræsentation af omsorg og omsorgspersoner. Den psykologiske vurdering af barnet baserer sig både på observationer af barnets interaktion med andre, på resultatet af testningen men også af barnets evne og måde at være i relation til psykologen. I bearbejdningen og vurderingen af informationen om barnet eller forældrene benyttes på Børne- og Familiecentret en metode beskrevet af Alan Carr (2007). Modellen, som giver anledning til at identificere et støttebehov ud fra en vurdering af et samlet symptom og kontekstbillede, systematiserer den tilgængelige viden om et barn eller en familie i fremskyndende/risikofaktorer, vedligeholdende faktorer men også resiliens/

beskyttende faktorer i såvel barnet selv som i konteksten, ligesom den tager højde for de prædisponerende faktorer i barn og kontekst. En psykologisk caseformulering har til formål, at identificere de vanskeligheder som påvirker barnets trivsel, forstå hvorfor de er opstået og hvordan de bliver vedligeholdt, men også hvad der forhindrer, at barnets situation bliver værre. Denne forståelse dannes ud fra barnets personlige egenskaber og historie samt den psykosociale kontekst omkring barnet. Resiliensfaktorer eller beskyttende faktorer er et interaktivt begreb, som manifesterer sig som en "buffer", som reducerer effekten af uheldsmæssig adfærd eller oplevelser, og hjælper individet med at mestre situationen (Borge, 2010). Resiliensfaktorer er overvejende personlige og knyttet til individets personlige karakteristika eller særlige kontekst. Alligevel har forskningen bidraget til at identificere nogle faktorer, som i mange situationer og i forhold til mange mennesker, har en beskyttende virkning. Der er blandt andet tale om positive samspilsrelationer i kammeratskabsgruppen eller til andre voksne eller børn. Borge nævner desuden empati og prosocial adfærd, som nedsætter risikoen for isolation samt mentalisering, som gør det muligt at tage en andens perspektiv, at se en situation nuanceret og forstå, at andre handler ud fra egen forståelse og ikke ud fra en observerbar, objektiv virkelighed (2010). Dette er naturligvis ikke en fyldestgørende redegørelse af resiliensforskningen, men blot enkelte eksempler på forhold, som kan være med til at tjene et barn eller en familie positivt i en ellers kompliceret hverdag.

Udredning af forældrene

I forhold til at beskrive forældrenes ressourcer og udfordringer som forældre, betyder deres opvækstbeskrivelse meget og udgør et væsentligt element i forståelsen af dem, men også af det opvækstmiljø, de formår at skabe for deres barn. Man siger, at barndommen varer i generationer. Dette skal ikke forstås deterministisk, men som en anledning til at danne hypoteser om forældrenes egen tilknytningsevne, deres sociale kompetencer, deres evne til at regulere sig følelsesmæssigt men også til at få øje på hensigtsmæssige som uhensigtsmæssige mestringsstrategier i forældrenes mestrings repertoire. En del forskning omkring seksuelle overgreb, vold, rusmiddelafhængighed men også tilknytningsforskningen viser tendens til generationsgentagelse. Ifølge Fonagy skyldes dette blandet andet, at kvaliteten af den tidlige relation til primære omsorgsgivere bestemmer muligheden for udvikling af hjernens evne til at tænke reflektivt og mentaliserende, formidle følelsesmæssig regulering og dermed "overføre" positiv eller negative tilknytningserfaringer (2005). Ud fra baggrundsmaterialet og mødet med forældrene vurderes det, i hvilken omfang psykologisk testning skal indgå i undersøgelsen. Erfaringsmæssigt set kan det være hensigtsmæssigt og meget informativt at lade en vurdering af forældrenes kognitive niveau og eventuelle specifikke kognitive deficits indgå i vurderingen af forældrekompetence. Dels kan det generelle kognitive niveau anviser forskellige udfordringer i forhold til at organisere forældre opgaven eller magte praktiske ting. Niveauet har også indflydelse på evnen til at forstå

komplekse sammenhænge omkring barnets signaler eller adfærd, og på evnen til at modtage og profitere af vejledning og støtte. Specifikke forhold kan også have indflydelse på forældrenes måde at forholde sig til barnets behov og udvikling. Forældrenes evne til fleksibilitet, deres abstraktionsevne, deres arbejdshastighed, forestillingsevne eller effektivitet af de eksekutive funktioner har effekt på deres forældrekompetence i praksis. Erfaringen viser, at en overvældende stor andel af forældre har vanskeligheder med deres opmærksomhedsfunktion, hvilket betyder, at de i første omgang kan have svært ved at etablere og vedligeholde den sårbare kontakt med det lille spædbarn. Der er tale om en ultra fin timing mellem mor og barn i mødeøjeblikket (Stern, 2004), som kan være meget svær for forældrene at ramme, hvis de har opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Dernæst kan de have svært ved at være vedholdende i kontakt, idet andre ting fanger deres opmærksomhed, og ofte er det forældrene med opmærksomhedssvigt og impulsivitet, som afbryder kontakten med barnet. De kan have svært ved at dele opmærksomhed mellem egne behov og barnets behov, og får derfor uintentionelt ikke set et måske subtilt behov eller signal som spædbarnet manifesterer, eller forælderen kommer til at overføre eget behov på barnet. Desuden kan de have svært ved at skifte opmærksomhed på de mange forskellige signaler og behov et lille barn har. De udtrættes og har svært ved at organisere egen og barnets hverdag. Forældrenes kognitive forudsætninger har indflydelse på kvaliteten af den følelsesmæssige kontakt. "Kognition er også

en erkendelse af den psykiske omverden, det vil sige: Af andre mennesker, deres hensigter og følelser – og af en selv, altså ens tanker og følelser” Kognition og emotion er to uadskillelige sider af samme sag. (Fleischer, 2009). Det betyder, at det omvendte også gælder; Forældre som selv har været udsat for omsorgssvigt samt følelsesmæssige og relationelle traumer, har ofte mangelfuldt udviklede kognitive egenskaber og strategier. Mange af forældrene har en diagnose, som er kendt på henvisningstidspunktet. Det er her vigtigt at erindre, at diagnosen i sig selv ikke angiver, hvorledes omsorgsudøvelsen bliver, men at det naturligvis er et opmærksomhedspunkt i forhold til forældrens adfærd og i forhold til forældrenes samlede belastninger og erfaringer. Mange psykiatriske lidelse svinger i symptom manifestation over tid. Det skal derfor indgå i vurderingen af en forælder med en psykisk lidelse, hvorledes vedkommende profiterer af eventuel behandling, og om der er en behandling på “sidelinjen”, hvorledes forældrenes lidelse har vist sig gennem barnets liv, og hvilken sygdomsindsigt forælderen har. I mange psykiatriske lidelser nedsættes aktivitetsniveau, initiativ, frustrationstærskel, impuls kontrol, sensitivitet og kontaktevne i hvert fald, når symptomerne er værst. Alle disse funktioner har betydning for udøvelsen af omsorg og forældrekompetence. Det samme er gældende for forældre med rusmiddelafhængighed, hvor problemstillingen ofte er dobbelt. Ofte hører rusmiddelafhængighed og psykiatri sammen. Det er tidligere nævnt, at flere forældre udviser vanskeligheder med deres opmærksomhedsfunktion. Også

andre vanskeligheder af kognitiv og/eller følelsesmæssig art viser sig i undersøgelsen af forældrene, og i et stort antal sager anbefales det at henvise forældrene til efterfølgende psykiatrisk udredning. Et grundigt kendskab til psykiatri hos børn og voksne i udredningsteamet er derfor klart en fordel, idet det anses som vigtigt at identificere og afhjælpe så mange udfordringer som muligt i disse belastede familier. I vurderingen af omsorgskompetence ses blandt andet på forældrenes følelsesmæssige engagement og tilstedeværelse, deres responsivitet og sensitivitet i forhold til barnets skiftende behov og deres evne til at regulere barnets følelser og adfærd. Men derudover ses også på forældrenes evne til at etablere rutiner og strukturer omkring de praktiske ting i hjemmet. Formår de at organisere måltider, indkøb, vask, sengetider og økonomi, og formår de at prioritere tid og ressourcer således, at alle barnets behov tilgodeses i rette tid. Det ses ofte, at forældre med især generelle kognitive vanskeligheder, forældre med misbrugsproblemer eller med psykiatriske diagnoser ikke formår at tilrettelægge deres ressourcer således, at de magter såvel strukturelle som følelsesmæssige arbejdsopgaver. Resultatet bliver, at arbejdsopgaver hober sig op, og belaster yderligere.

Udredning af samspillet

I forhold til samspillet tilrettelægges undersøgelsen som regel således, at samspillet vurderes både i optimale situationer og i potentielle stressende situationer som sengetider, “ulvetime”, adskillelssituationer eller når flere aktiviteter, skal udføres samtidig. Til-

knytningsmønstre vurderes bedst i situationer, som er stressende for barn og forældre og derved udfordrer relationen. Ligeledes forsøges det at vurdere samspillet i en længere tidsperiode på mindst et par timer, idet det giver mulighed for at se forældrenes evne til at gå ind og ud af kontakt, at stå følelsesmæssigt til rådighed i længere sekvenser, og regulere både de positive men også konfliktfyldte samspil. I observationen indgår også omsorgssituationer som måltider, skifte- bade- eller puttesituationer. Ligeledes observeres samspillet, både som det nu engang udspiller sig, men også som en del af en struktureret observation, hvor barn og forældre får en opgave at løse, og samspillet scores og vurderes. Ofte benyttes Parent-Child Early Relational Assessment (PC-ERA) udviklet af Roseanne Clarke (1999) til dette formål. En del af samspilsobservationerne videofilmes med forskelligt formål. Dels for at tillade undersøgelsesteamet at mikroanalysere såvel den verbale som non-verbale interaktion. Dels for at vise forældrene en samspilssituation på video og opnå en dialog med dem om samspillet, og undersøge deres motiver, forståelse og indsigt både i egen adfærd men også i barnets adfærd og signaler. Sidst men ikke mindst benyttes videooptagelser af samspil til undersøgelse af forandringspotentialer hos forældrene, ved at fokusere på den positive interaktion. Udviklings- og forandringspotentialer er et af Nygrens vigtige ideologiske principper (1999). Det hører ofte med til en forældrekompetenceundersøgelse at afdække, i hvilken grad det er muligt, at ændre nogle af de parametre hos forældrene eller i konteksten, som forhindrer bar-

nets udviklingsmuligheder, og anbefale nødvendige og tilstrækkelige støtteforanstaltninger. Det skal naturligvis i første omgang vurderes, om barnets udviklingsbehov kan afvente, at der sker forandringer af eller udvikling hos forældrene. Det bør også vurderes, på hvilke præmisser en vejledning og støtte skal gives. Skal vejledning og støtten for eksempel være visuel, konkret, kortfattet og kontekstnær eller kan den gives i dialog uden for den egentlige omsorgssituation og alligevel overføres til praksis?

Samlede vurderinger

Som før nævnt er der behov for en integrerende teoretisk og metodisk tilgang både i planlægningen af undersøgelsens elementer, men også når materialet skal vægtes og vurderes og undersøgelses resultater formidles. Det er karakteristisk, at der er mange faktorer og variable, som skal vurderes enkeltvis men jo også i sammenhæng med andre faktorer og variable. Erfaringsmæssigt set er vurderingsfasen ofte udfordrerne for undersøgeren, som kan arbejde med forskellige identifikationsprocesser, men også med en bekymring for at overse eller vægte forskellige elementer forkert til skade for barnet. Det er vigtigt at holde sig barnets perspektiv og position i familien for øje. Ud fra barnets variable vil dets aktuelle ressourcer og særlige behov vægte tungt. Et sårbart barn kan manifestere behov for en særlig tilrettelagt omsorg eller behandling som betyder, at forældrenes aktuelle ressourcer ikke er tilstrækkelige, og hvor barnet ikke kan vente på at ressourcerne udvikles heller ikke selvom, der eventuelt er et udviklings-

potentiale. I andre tilfælde kan det være forældrenes sårbarhed eller behandlingsbehov, som fylder mere i vurderingerne end barnets aktuelle manifestation af vanskeligheder, men hvor det vurderes, at barnets udviklingsmæssige behov fordrer, at forældrene helt eller delvist støttes eller kompenseres. I vurdering skal indgå de elementer og forhold, som påvirker kvaliteten af relationen mellem barn og omsorgsperson som hæmmer eller fremmer barnets udviklingsmuligheder og trivsel, idet det er disse som kan afhjælpes eller støttes til barnets bedste. Det er undersøgerens ansvar, at afdække de spørgsmål som er genstand for opgavebeskrivelsen. Det er ligeledes undersøgerens ansvar at formidle til opgavestilleren og forældrene, hvorledes undersøgelsens resultater er fremkommet, hvordan de enkelte elementer er vægtet og på hvilken baggrund anbefalingerne er fremsat.

Afsluttende refleksioner og perspektivering

Som det fremgår, er der mange komplicerede faktorer, som skal inkluderes i helhedssynet på forældre og barns udviklingsmæssige udfordringer. Den integrerende tilgang vurderes at være en præmis for at vurdere forældrekompetence med tilstrækkelig respekt for den enkelte families unikke situation, men det fordrer samtidig, at man som fagperson er metodisk og teoretisk velfunderet, og er bevidst om, hvor egen praksis og egne metoder har deres berettigelse men også deres begrænsninger.

Traditionelt har undersøgelser af forældrekompetence været et felt, som flere forskellige faggrupper har følt sig

kompetente til at udføre enten alene eller sammen. Nogle gange deles undersøgelsen op, således at familien og dens samspil observeres i en kontekst, som for eksempel et familiehus eller en døgninstitution, mens de psykologiske undersøgelser af barn og/eller forældre foretages af en psykolog, som ikke nødvendigvis er tilknyttet stedet. Andre gange gennemføres undersøgelsen alene af en psykolog eller helt uden deltagelse af en psykolog. Der synes at være et dilemma i, at så komplicerede undersøgelser ofte udføres i dele, eller uden sikring af et integrerende helhedssyn på familiens samlede ressource og belastningsniveau herunder en udviklingspsykopatologisk vurdering af barn, familie og samspil. Dette er dog muligvis et af afklaringsområderne for den tidligere nævnte arbejdsgruppe, som skal komme med anbefalinger til en fremtidsrettet praksis på området.

I arbejdet med sårbare familier er der ofte stærke kræfter på spil blandt alle involverede parter. Familien og dens tætteste netværk er ofte præget af frygt og modstand mod undersøgelsen, mens der blandt professionelle omkring barnet ofte ses et stærkt pres for at handle på barnets umiddelbare nød. Fra myndighedssiden er tid og krav til dokumentation ofte en vigtig faktor i forhold sagens videre forløb. Som undersøger i børne- og familiesager opleves der ofte et pres fra de forskellige samarbejdspartnere med forskellige dagsordner, som betyder at det er vigtigt, at være afgrænset som person, at være sig meget bevidst om den gældende lov og etik på området og have adgang til et professionelt netværk, som kan bistå med sparring og supervision såfremt ele-

menter i undersøgelsen eller i samarbejdet volder særlige udfordringer.

At vurdere forældrekompetence kan være en slidsom opgave, idet omsorgs- svigt og vanrøgt påvirker os alle følel- sesmæssigt og aktivere følelser og tan- ker om os selv i et relationelt perspek- tiv. Killén som har beskæftiget sig med emnet i mange år fastholder, at der er en udpræget tendens til, at vi værger os mod at se realiteterne i øjnene (2010). Hun påpeger, at der selv blandt fagfolk som vælger at arbejde med belastede familier er en tendens til, at overidenti- ficere sig med forældrenes perspektiv med risiko for, at de overser de signaler forældrene giver om, at de ikke magter at være forældre (2010). I arbejdet med risikofamilier er det derfor nødvendigt, hele tiden at arbejde med sin egen rolle og position i forhold til opgaven, i for- hold til de øvrige involverede og i for- hold til familien. Arbejdet kræver en stor portion faglig og personlig moden- hed til at stå fast, til at fastholde hel- hedssynet og ikke blive skræmt af de stærke følelser, som ofte ytres af foræl- drene i deres angstfyldte situation men også mærkes i egen krop, når så massiv nød og svigt skal erkendes. Det kræver en faglig selverkendelse og en sikker- hed på egne kompetencer, således, at man i tide kan takke nej til opgaver, som man ikke er kvalificeret til ud fra en dyb respekt for, hvad konsekvenser- ne kan blive for familien, hvis undersø- gerens faglighed ikke har været til- strækkelig. Det er også essentielt, at være sig eventuelle begrænsninger i un- dersøgelsen bevidst og beskrive disse.

Budd beskriver, at man som undersø- ger skal balancere egne beskrivelse af forældre og barns ressourcer og udfor-

dringer, samt anvende et konservativt blik i i vurderingen af egne resultater (2005).

Erfaringen er, at samarbejdet med såvel familien som med opdragsgiveren er essentielt for muligheden for at inte- grere den samlede mængde viden om familien og dens situation. Forældre- kompetence undersøgelsen er kun en lille brik i et ofte langstrakt og kompli- ceret arbejde, som varetages af forvalt- ningen og sagsbehandleren. Det er vig- tigt, at brikken gør det muligt at komme videre med puslespillet!

Litteraturliste

- Borge, A. I. H (2010) Resiliens og spædbarns psykiske helse i Håndbok i Sped-og små- barns psykiske helse. Oslo. Gyldendal
- Bowlby, J (1996) At knytte og bryde nære bånd. Tilknytning og tab, selvtillid og sorg. København. Det lille forlag
- Bronfenbrenner, U (1979) The Ecology of Hu- man Development: Experiments by nature and design. Cambridge. Harvard University Press
- Budd, K. S. (2005) Assessing parenting capaci- ty in a child welfare context In Children and Youh Services Review no. 27 pp. 429-444
- Carr, A (2005) What works with children and adolescents? A critical Review of Psychologi- cal Interventions with children, Adolescents and their Families. London. Routledge
- Clarke, Roseanne (1999) The Parent-Child Early Relational Assessment. A Factorial Validity Study in Educational and Psycho- logical Measurement vol. 59
- Fleischer A (2009) Kognition og emotion eller emotion og kognition. I Kognition og pæda- gogik nr. 72. Hjerne, bevidsthed og undervis- ning.
- Fonagy, P and Target, M (1997) Attachment and reflective function: Their role in self-or- ganization i Development og Psychopathol- ogy,) pp 679-700
- Fonagy, P, Gergely, G, Jurist, E. L og Target, M (2002): Affektregulering, mentalisering og selvets udvikling. Akademisk forlag
- Fonagy, P & Target, M (2005) Bridging the transmission gap: An end to an important

- mystery of attachment research? In *Attachment & Human Development* 7 (3) pp. 333-343
- Killén, K (2010) *Omsorgssvigt. Det teoretiske grundlag*. Hans Reitzels Forlag
- Lov om ændring af lov om social service, lov om retssikkerhed og administration på det sociale område og forældreansvarsloven. 11.6.2010 (Barnets reform)
- Nygren, Pär (1999) *Professionel omsorg for børn og familier – fra teori til værktøj*. Dansk Psykologisk Forlag
- Psykolog Nyt (2010) 12. november 2010
- Psykolog Nyt (1997) Surland, S & Nielsen C. S: De måske egnede (nr. 8), Rasborg, L: Forældre evne (nr.10), Leonhardt, P & Thorn, A: Familieundersøgelse (nr. 13), Pallesgård, K & Larsen, O. S: Far, mor og børn (nr. 14), Surland, S & Nielsen C. S: Eignet alligevel? (nr. 16), Rothe, W: Mere om forældreevne (nr. 18), Meinild, O: Skæve psykologroller (nr. 19), Schwartz, R: Det svære skøn (nr. 19), Madsen, M: Bedst for familien (nr.22)
- Sameroff, A & Chandler, M J (1975) Reproductive risk and the continuum of caretaking causality. In F. Horowitz (Ed) *Review of Child Development Research* (vol. 4). Chicago: University of Chicago Press
- Schmidt, F, Cuttress, L. J, Lang, J, Lewandowski, MJ, Rawana, J (2007) Assessing the parent-child relationship in parenting capacity evaluations: Clinical applications of attachment Research. In *Family Court Review*, vol 45 (2) pp 247-259
- Schuff, G. H. & Asen, K. E (1996) The disturbed parent and the disturbed family. I Gopfert, M, Webster, J & Seeman, M.V(Eds) *Parental Psychiatric disorder* pp. 131-151) Cambridge University Press
- Shore, A, Fonagy, P, Stern, D, (2006) *Affektregulering i udvikling og psykoterapi*. Red. Jens Hardy sørensen. København. Hans Reitzels forlag
- Skovgaard, A M, Houman, T, Christiansen, E, Landorph, S, Jørgensen, T (2007) The prevalence of Mental health problems in children 1½ years of age – the Copenhagen Child Cohort 2000 In *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 48:1, 2007 pp. 62-70
- Slade, A, Grienerberger, J, Bernbach, E, Levy, D, Locker, A (2005) Maternal reflective functioning, attachment and the transmission gap; A preliminary study i *Attachment & Human Development*, 7(3) pp. 283-298
- Slade, A (2005) Parental reflective functioning; An introduction i *Attachment & Human Development* 7(3), pp 269-281
- Smith, L (2010) *Tidlig udvikling, risiko og psykopatologi i Håndbok i Sped-og småbarns psykiske helse*, Oslo. Gyldendal
- Sroufe, L. A (2005) A prospective, Longitudinal Study from Birth to Adulthood i *Attachment and Human Development*, 7 (4) s. 349-367:
- Stern, D. (2000) *Spædbarnets interpersonelle verden*. København. Hans Reitzels forlag
- Stern, D (2004) *Det nuværende øjeblik*. I psykoterapi og hverdagsliv. Hans Reitzels forlag
- Winnicott, D.W. (2003) *Leg og virkelighed*. København. Hans Reitzels Forlag
- Wolf, C.T, & Peregoy, J. J (2003) *Assessing Parenting Capability In Handbook of Couple and Family Assessment* K. Jordan (Ed) New York: Nova science Publishers, Inc

Absencepilepsi og opmærksomhedsvanskeligheder

Absencepilepsi hos børn og unge er ofte forbundet med en generel opfattelse af, at epilepsien er godartet og let behandlelig, samt at der er en meget begrænset risiko for følger i form af kognitive vanskeligheder, herunder opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Denne artikel har til hensigt at sætte fokus på, at børn med absencepilepsi kan have oversete symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Vanskelighederne kan i nogle tilfælde være af en sådan karakter, at barnet vil have gavn af at blive imødekommet med specialpædagogiske tiltag og eventuelt medicinsk behandling for at skabe basis for den bedst mulige udvikling hos barnet.

Pia Stendevad, Epilepsihospitalet Filadelfia

Case

En 10-årig pige med børneabsencepilepsi bliver henvist til Epilepsihospitalet Filadelfia. Hjemme og i skolen har man altid oplevet hende som sød og velopdragen, men der har også altid været overraskende oplevelser, hvor hun helt umotiveret og ganske diskret har ødelagt ting, kastet en kakaomælk ud i et klasselokale samt kommet med upassende bemærkninger til både bekendte og fremmede. Efterfølgende fortryder hun oftest og bliver meget ked af det. Hun har gennem tiden fået meget skæld ud, og familien oplever, at hendes selvopfattelse er påvirket negativt. I matematik har hun efterhånden ganske svært ved at følge med, og man har bemærket, at hun har svært ved at huske flere beskeder ad gangen.

Pigen indlægges til skoleobservation og neuropsykologisk vurdering, idet hjemskole og forældre ønsker en vurdering af pigens potentiale i matematik

samt pædagogisk vejledning i forhold til matematikundervisningen.

På baggrund af skoleobservation og neuropsykologisk udredning vurderes det, at pigen har en opmærksomhedsforstyrrelse, som hidtil har været uidentificeret.

Formål med undersøgelsen

I forbindelse med det kliniske arbejde som psykolog ved Epilepsihospitalet har det vist sig, at en del børn med absencepilepsi har opmærksomhedsmæssige vanskeligheder af en sådan karakter, at de i hverdagen har brug for, at der blev iværksat støtteforanstaltninger. Efter grundig neuropsykologisk undersøgelse og tværfaglig vurdering er der i nogle tilfælde vurderet, at barnet kunne have gavn af medicinsk behandling i forhold til de opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. De konkrete sager har givet anledning til undren i forhold til, at børnene

i mange tilfælde ikke havde modtaget relevante støtteforanstaltninger.

Formålet med denne undersøgelse er dels at belyse, hvorvidt der i gruppen af børn med klassisk absencepilepsi er en overhyppighed af børn med symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, når man sammenligner dem med raske børn, dels at identificere forekomsten af komorbide opmærksomhedsmæssige vanskeligheder hos børn med absencepilepsi. De opmærksomhedsmæssige vanskeligheder skal være af så tydelig art, at de vurderes at have betydning for barnets funktion i hverdagen og dermed kunne have langsigtet uddannelsesmæssig og psykosocial betydning.

Undersøgelsesarbejdet er baseret på allerede eksisterende journalmateriale og testresultater, hvorfor der ikke er benyttet systematiske screeninger eller tests for at opnå vished om, hvorvidt det enkelte barn med absencepilepsi har symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder.

I forbindelse med gennemgangen af patientjournaler har det gjort sig gældende, at forældres subjektive beskrivelser, skolelæreres/pædagogers professionelle observationer og lægers journalførte oplysninger har været grundlaget for vurdering i forhold til, hvorvidt den enkelte patient menes at have symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder.

Det er i denne undersøgelse ikke muligt at komme en egentlig diagnose i form af Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) nærmere, idet undersøgelsen baseres på journaloplysninger

alene. Det har heller ikke været formålet at identificere en endelig diagnose, men derimod har målet været at identificere de sager, hvor der *kunne* være tale om, at patienten havde en opmærksomhedsforstyrrelse.

Baggrund

Epilepsihospitalet Filadelfia er et elektivt, tertiært epilepsicenter med omkring 4000 ambulante og indlagte epilepsipatienter hvert år. Patienterne modtages fra hele landet og henvises fra primært eller sekundært behandlingssted. Henvisningerne drejer sig primært om patienter med en svært behandlelig epilepsi.

Patienter kan også efter eget ønske blive henvist til hospitalet via praktiserende læge. I disse tilfælde er der ikke nødvendigvis tale om patienter med svært behandlelig epilepsi. Der kan være tale om patienter, som ønsker en second opinion, en samlet vurdering af alle væsentlige aspekter ved livet med epilepsi eller som blot har et ønske om at blive behandlet på et højt specialiseret hospital. Der kan henvises med henblik på diagnosticering, anfaldsklassifikation, behandlingsoptimering eller neuropsykologisk vurdering og skoleobservation.

I forbindelse med at der foretages en samlet vurdering af patientens liv med epilepsi, er en neuropsykologisk vurdering ofte særdeles brugbar og giver et grundlag for anbefalinger til hjælp og støtte i patientens hverdag.

Den neuropsykologiske vurdering foretages som regel på indikation af skolemæssige vanskeligheder, adfærdsmæssige vanskeligheder og/eller op-

mærksomhedsmæssige vanskeligheder. Når patientens epilepsi er behandlingsoptimeret, kan ovennævnte vanskeligheder, i nogle tilfælde, vise sig at gøre hverdagen sværere end selve epilepsien.

Epilepsi

Epilepsi er en af de hyppigste kroniske neurologiske sygdomme. Ifølge referenciprogrammet for epilepsi forekommer sygdommen hos ca. 1 % af befolkningen. Der formodes at være ca. 55.000 danskere med epilepsi, men der findes ikke et nøjagtigt tal derfor. Omkring 5-6000 af disse patienter er børn, men heller ikke dette findes der et nøjagtigt tal for. Der er stor forskel på prognosen for de forskellige epilepsityper. Børneepilepsierne har generelt en betydelig tendens til spontan remission. Der behøver altså ikke være tale om en livslang og uhelbredelig lidelse (Alving et al. 2007). Adskillige studier har dog dokumenteret langsigtet dårlig psykosocial funktion hos patienter med epilepsidebut i børneårene og det gælder også patienter, som har opnået anfaldsfrihed (Hamiwka og Wirrell, 2009).

Epileptiske anfald kan være af meget forskellig karakter, ligesom der kan være forskellige årsager til, at en person får epilepsi. International League Against Epilepsy (ILAE) kom i 2010 med et nyt forslag til opdeling af baggrundene for epilepsi, men den er endnu ikke vedtaget. Man holder endnu fast ved at forstå baggrunden for epilepsi som symptomatisk eller idiopatisk. Når epilepsiformen er symptomatisk, vil det sige, at den forekommer som symptom efter infektion, blødning

eller traume. Idiopatiske epilepsier har en egen årsag og forekommer på baggrund af genetiske forhold. Absenceepilepsi er en idiopatisk epilepsi og menes fortrinsvis at være genetisk, altså arveligt betinget.

Ved klassifikation af epilepsi undersøges patienten bl.a. med elektroencefalografi (EEG). EEG er en metode til at undersøge hjernens elektriske aktivitet ved hjælp af elektroder placeret på hovedet.

Diagnosen epilepsi stilles på basis af gentagne, spontant optrædende epileptiske anfald med EEG-korrelat, hvilket vil sige, at det kliniske anfald skal være ledsaget af abnorm elektrisk aktivitet i hjernen. Der kan i nogle tilfælde være tale om epileptiske anfald, som skyldes et eller flere meget dybtliggende foci, som bevirker anfald, der er overbevisende epileptiske. I de tilfælde vil et overflade EEG ikke registrere nogen form for aktivitet. Aktiviteten kan forekomme i større eller mindre områder af hjernen. Ved absenceepilepsi er den abnorme elektriske aktivitet generaliseret, hvilket vil sige, at hele hjernen er involveret og påvirket under anfaldet.

Absenceepilepsi

Absenceepilepsierne kan inddeles i to primære undergrupper: børneabsenceepilepsi og juvenil absenceepilepsi. Børneabsenceepilepsi debuterer som regel, når barnet er i alderen 4-10 år, hvoraf de fleste debuterer i alderen 5-7 år. For børn med juvenil absenceepilepsi er debutalderen 6-16 år, men de fleste debuterer i alderen 10-12 år.

Børn, som diagnosticeres med absencepilepsi, menes at udgøre 8 % af alle tilfælde af epilepsi hos skolebørn (Cavazzuti, 1980). Af denne gruppe vurderes et stort antal, nemlig omkring 86 %, at blive raske igen enten ved spontan remission eller på baggrund af behandling (Cavazzuti, 1980). Det betyder, at ca. 14 % må forventes ikke at blive anfaldsfri.

Absencepilepsi er en idiopatisk generaliseret epilepsi med et genkendeligt forløb. Forekomsten af absencepilepsi er højest hos piger, hvor man finder 60-76 % piger med absencepilepsi (Michelucci og Tassinari, 1996; Hause, 2001). Forekomsten af absencepilepsi er fundet på baggrund af den samlede gruppe, hvilket inkluderer både klassisk absencepilepsi og atypisk absencepilepsi.

I denne undersøgelse består gruppen alene af patienter med klassisk absencepilepsi og der er i den inkluderede gruppe fundet 57 % piger med klassisk absencepilepsi (se skema A).

Ved gennemgang af studier vedrørende børn og epilepsi, har det vist sig, at børn med epilepsi kan få betydelige opmærksomhedsproblemer (Rasmussen et al. 2007). Det er vist, at børn med idiopatisk generaliseret epilepsi generelt præsterer dårligere i test af visuel vedvarende opmærksomhed (Mirsky et al. 1960). Vanskeligheder i forhold til auditiv vedvarende opmærksomhed er også fundet hos børn med absencepilepsi og hos nogle af dem var vanskelighederne større på dette felt end i forhold til visuel vedvarende opmærksomhed (Duncan, 1988). Den generelle viden om følgerne

af absencepilepsi peger på, at hovedparten af patienterne har en normal skolegang (Alving et al. 2006). Det vurderes dog, at det ikke nødvendigvis udtryk for, at der ikke har været skolevanskeligheder for de pågældende patienter.

Klassisk absencepilepsi

Klassisk absencepilepsi og atypisk absencepilepsi forekommer som undergrupper af børneabsencepilepsi og juvenil absencepilepsi. I dette studie er der udelukkende undersøgt patienter med klassisk absencepilepsi.

Et diagnosekriterium for klassisk absencepilepsi er, at de kliniske anfald ledsages af generaliserede 3-4 Hz spike-wave paroxysmer – EEG'et er således diagnostisk for absencepilepsi. Klassisk absencepilepsi opfattes oftest som en godartet epilepsi, der er forholdsvis ukompliceret og let behandlelig.

Absencepilepsi er kendetegnet ved pludseligt bevidsthedstab med abrupt start og afslutning uden andre symptomer. Anfaldene er kortvarige, som regel af 5-20 sekunders varighed, og ofte opdager barnet ikke selv, at de forekommer. Absencerne forekommer enten som enkeltstående anfald eller i serier. De kan forekomme sjældent, få gange dagligt eller op til flere hundrede gange dagligt.

Det kan være svært for de voksne omkring barnet at registrere at barnet har en absence. Det er derfor ikke usædvanligt, at et barn har haft absencer over en længere periode, inden epilepsidiagnosen stilles og den medicinske behandling kan påbegyndes.

I nogle tilfælde kan anfaldene være særdeles svære at identificere, idet de

kan være ultra korte eller meget diskrete. I andre tilfælde kan de forveksles med eftertænkksomhed, tomgang eller almindelig stirren på grund af træthed, kedsomhed o.l.

Uopdagede absencer kan føre til misforståelse af barnets generelle funktion i hverdagen og fejltolkninger af barnets adfærd. Forældre, pædagoger og lærere omkring barnet oplever, at barnet ikke får fat i beskeder eller ikke har forstået en længere sammenhængende forklaring. Barnets adfærd kan blive lettere utilpasset, og baggrunden derfor kan tolkes som manglende koncentration, uopmærksomhed, ligegyldighed eller provokation.

I forhold til diagnosticering af absenceepilepsi må man altså gøre sig differentialdiagnostiske overvejelser i forhold til ADHD og omvendt. Børn med ADHD kan udvise adfærd, som kan forveksles med absencer. Det kan fx ske, hvis et barn virker, som om det let distraheres, laver skodesløse fejl, virker fraværende, ikke svarer på et spørgsmål eller ikke fastholder opmærksomheden på en opgave.

Grundig observation af barnet og dets adfærd er særdeles nødvendig, når man gør sig differentialdiagnostiske overvejelser. Anfaldsobservation og EEG indgår som uomgængelige faktorer i diagnoseafklaring, og man har ved brug af disse midler god mulighed for at af- eller bekræfte epilepsidiagnosen.

Opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, ADHD og epilepsi

Komorbiditet ved epilepsi i barndommen anerkendes i stigende grad som vigtige faktorer for langsigtet psykosocial funktion (Hamiwka og Wirrel, 2009).

Undersøgelser peger på, at patienter med ukompliceret epilepsi statistisk set klarer sig dårligere socialt og uddannelsesmæssigt (Sillanpää et al. 1998). Børn med epilepsi har større risiko for komorbiditet i form af opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, der i nogle tilfælde er forenelige med ADHD (Rasmussen et al. 2007), men absenceepilepsi regnes ofte for en godartet, let behandlelig epilepsi, som er ukompliceret. Kliniske indtryk har givet basis for at antage, at børn med absenceepilepsi kan have opmærksomhedsmæssige vanskeligheder enten komorbide eller som følge af epilepsien. Der er kun få undersøgelser, som sætter fokus på, at opmærksomhedsmæssige vanskeligheder kan være en følge af absenceepilepsi (Parisi et al, 2009; Caplan et al. 2008). Det vurderes at kunne være af betydning, at man også ved absenceepilepsi har fokus på, at vanskeligheder med især vedvarende opmærksomhed har vist sig at have prediktiv effekt på uddannelsesmæssig succes i form af begrænset succes (Williams et al. 2001).

I den foreliggende undersøgelse benyttes begrebet opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. De er identificeret med baggrund i kriterierne for ADHD, som de er fremstillet i DSM-IV klassifikationen. Den egentlige diagnosebetegnelse ADHD bruges kun begrænset, idet formålet med undersøgelsen ikke har været at identificere allerede diagnosticeret ADHD, men derimod at identificere børn med opmærksomhedsmæssige vanskeligheder af så tydelig art, at de vurderes at have betydning for barnets funktion i hverdagen.

ADHD er den diagnostiske betegnelse for betydelige vanskeligheder i form af uopmærksomhed. Efter meget stricte diagnostiske kriterier, findes ADHD hos 3-5 % i baggrundsbefolkningen (American Psychiatric Association, 2004). I Danmark har man undersøgt en gruppe af 8-9-årige skolebørn og fundet, at 6,4 % af dem kunne diagnosticeres med ADHD (Petersen et al. 2006). Det må altså formodes, at frekvensen af ADHD i den almindelige børnepopulation i Danmark er omkring 3-7 %.

I kliniske populationer har man fundet en overvægt af drenge med en kønsratio på 4:1-6:1. I befolkningsundersøgelser har kønsforskellen vist sig at være væsentlig mindre med en kønsratio på 1:1-3:1, hvilket tyder på en underdiagnosticering af piger med ADHD. Man mener, at baggrunden for dette kan være, at ADHD hos piger præsenterer sig anderledes end hos drenge (Referenceprogram for ADHD, 2008).

Metode

Undersøgelsen er lavet på baggrund af gennemgang af eksisterende journalmateriale på Epilepsihospitalet Filadelfia i Dianalund. Der er tale om en retrospektiv undersøgelse, hvor der ikke har været kontrolgrupper.

På børneafdelingen har der i perioden været tilknyttet 1149 børn i ambulante og indlagte forløb. Ud af denne gruppe er 140 patienter registreret med diagnosen absenceepilepsi (se skema A). Denne kohorte er stærkt selekteret, idet børn med absenceepilepsi sædvanligvis ikke henvises til undersøgelse og behandling på tertiær epilepsiklinik og det derfor må antages at de udgør gruppen med den sværeste absenceepilepsi.

Dog er en del af patienterne også er henvist efter ønske fra forældre, som har gjort brug af muligheden for frit sygehusvalg. Denne gruppe af børn har ikke absolut den sværeste absenceepilepsi.

Inklusionskriterier

Det unikke inklusionskriterie har været, at patienten har klassisk absenceepilepsi, børne- eller juvenil type.

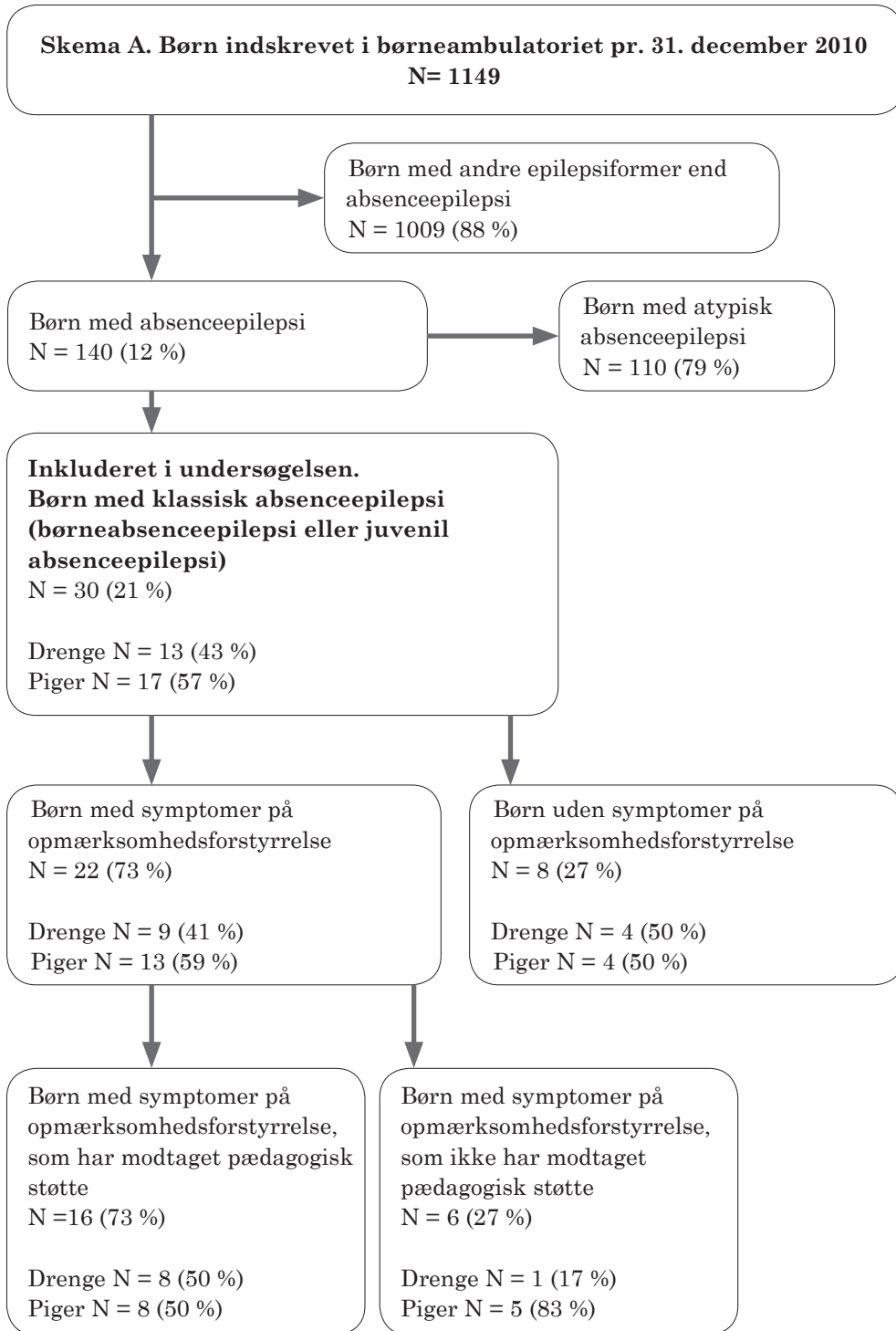
Eksklusionskriterier

- Patienter uden klassisk absenceepilepsi.
- Patienter med atypisk absenceepilepsi.
- Patienter opereret for epilepsi.
- Patienter med neurologiske lidelser, ud over epilepsi, er ekskluderet.
- Patienter med mental retardering af middelsvår-, sværere- eller sværeste grad
- Patienter med andre psykiatriske diagnoser end ADHD.

Identificering af opmærksomhedsmæssige vanskeligheder

De opmærksomhedsmæssige vanskeligheder er identificeret med baggrund i kriterierne for ADHD, som de er fremstillet i DSM-IV-TR klassifikationen. DSM-IV-TR kriterierne medtager tre undertyper af ADHD; *Predominantly Inattentive Type*, *Predominantly Hyperactive-Impulsive Type* og *Combined Type*.

Der er lagt vægt på, at symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder er bemærket i flere af hinanden uafhængige sammenhænge. Patientens vanskeligheder er beskrevet af mini-

mum to, i mange tilfælde tre, af følgende parter: Forældre, hjemlig børnehave, hjemlig skole, observationsbørnehave eller observationsskole.

Det er vurderet, at der er tale om symptomer på opmærksomhedsmæssige problemer, når patienter er beskrevet som havende vanskeligheder i form af let afledelighed, impulsivitet, svigtende koncentration og svigtende opmærksomhed i forhold til opgaver, beskeder og andre hverdagsituationer. I nogle tilfælde er det bemærket, at patienten er hyperaktiv, men det er ikke anført hos samtlige patienter. Endelig er det vurderet, at den samlede sum af symptomer er så betydelig, at det vurderes, at de må have indflydelse på patientens funktion i hverdagen, hvorfor en videre udredning og intervention vil være relevant.

Resultater

30 patienter er inkluderet i undersøgelsen. Gruppen udgøres af 57 % (n=17) piger og 43 % (n=13) drenge.

Der er i forbindelse med journalgen- nemgang indsamlet oplysninger vedrørende den medicinske behandling. Til behandling af klassisk absencepilepsi har Valproat traditionelt været første valg og er da også benyttet til hovedparten af patienterne 97 % (n=29). Valproat kan have bivirkninger i form af hyperaktivitet, men der er tale om en sjælden bivirkning (0,1-1 %). Andet valg har været Lamotrigin, hvilket 80 % (n=24) af patienterne har været behandlet med, mens 20 % (n=6) har været behandlet med Ethosuximid. Lamictal har ikke kendte bivirkninger, som er relevante for denne undersøgelse, mens Ethosuximid har en almindelig bivirkning i form af hyperaktivitet (1-10 %). Det må altså medtænkes, at hyperaktivitet kan forekomme efter opstart af behandling med Ethosuximid. Dermed kan hyperaktiviteten ikke i alle tilfælde formodes at være en følge af absencepilepsi, men må i nogle tilfælde formodes at være en bivirkning til medicin. Der har dog ikke været tilgængelige oplysninger i forhold til dette og det kan derfor ikke belyses yderligere i denne sammenhæng.

Tabel 1. Børn med klassisk absencepilepsi (N=30)

	Ja		Nej	
	N	(%)	N	(%)
Børn som er blevet neuropsykologisk undersøgt	11	(37)	19	(63)
Børn med faglige vanskeligheder	16	(53)	14	(47)
Specialpædagogisk indsats	17	(57)	13	(43)
Børn med symptomer på vanskeligheder med opmærksomhed	22	(73)	8	(27)

Tabel 2. Børn med klassisk absencepilepsi samt betydelige vanskeligheder med opmærksomhed (N=22)

	Ja		Nej	
	N	(%)	N	(%)
Specialpædagogiske tiltag er iværksat	16	(73)	6	(27)
Specialpædagogisk indsats alene i forhold til faglige vanskeligheder	9	(41)	13	(59)
Specialpædagogisk indsats alene i forhold til opmærksomhedsmæssige vanskeligheder	5	(23)	17	(77)
Specialpædagogisk indsats i forhold til både faglige vanskeligheder og opmærksomhedsmæssige vanskeligheder	2	(9)	20	(91)

Tabel 3. Børn med klassisk absencepilepsi og tegn på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, der er behandlet medicinsk i forhold til opmærksomhedsmæssige vanskeligheder (N=7)

	Ja		Nej	
	N	(%)	N	(%)
Børn med effekt af centralstimulerende medicin	6	(85)	1	(15)

I alt er der i denne retrospektive undersøgelse fundet 30 patienter med klassisk absencepilepsi (skema 1). 73 % (N=22) i denne gruppe af børn vurderes at have symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder (tabel 1).

Hos den samlede gruppe af børn med symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder har 32 % (n=7) børn fået specialpædagogisk støtte, som er særligt tilrettelagt i forhold til de opmærksomhedsmæssige vanskeligheder (tabel 2).

Af undersøgelsen er fremgået, at der findes en gruppe af børn, som har symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, der endnu ikke tyde-

ligt identificerede (n=6). Børnene har ikke modtaget nogen form for specialpædagogisk støtte. Gruppen udgøres af 83 % piger og 17 % drenge (skema A).

I gruppen af børn med identificerede opmærksomhedsmæssige vanskeligheder (n=22) har 32 % (n=7) været i behandling med Methylphenidat. I gruppen på 7 børn meldte 86 % (n=6) om god effekt af behandling med Methylphenidat (tabel 3).

Diskussion

I alt er der i denne retrospektive undersøgelse fundet 30 patienter med klassisk absencepilepsi. I denne gruppe af børn vurderes 73 % (N=22) at have

symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder og på baggrund af dette, vurderes det, at de med stor sandsynligvis vil kunne have gavn af en specifikt tilrettelagt specialpædagogisk indsats og eventuel medicinering. Det vurderes også, at det vil være påkrævet med en indsats i forhold til barnets vanskeligheder, idet opmærksomhedsmæssige vanskeligheder kan have langsigtede uddannelsesmæssige og psykosociale konsekvenser. Vanskeligheder med især vedvarende opmærksomhed har vist sig at have prediktiv effekt på uddannelsesmæssig succes i form af begrænset succes (Williams et al. 2001).

Den høje forekomst af børn med absenceepilepsi, som desuden vurderes at have opmærksomhedsmæssige vanskeligheder skal ses i lyset af, at man ikke har forventning herom, idet absenceepilepsi almindeligvis opfattes som en meget let behandelbar og forholdsvis ukompliceret epilepsi. Det anvendte materiale er fra et tertiært behandlingssted, hvilket betyder, at patienter i mange tilfælde er henvist på grund af svært behandelbar epilepsi, men efterhånden henvises flere patienter også på baggrund af eget ønske om specialiseret behandling uanset epilepsiens behandlingsmæssige niveau.

Ud af gruppen med symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder (n=22) har 73 % (n=16) af børnene modtaget pædagogisk støtte. I 12 % (n=2) af disse tilfælde er det beskrevet, at der var fokus på, at indsatsen skulle foretages i forhold til både faglige indlæringsvanskeligheder og opmærksomhedsmæssige vanskeligheder.

I gruppen af børn med formodede opmærksomhedsmæssige vanskeligheder har 45 % (n=10) fået specialpædagogisk støtte i forhold til faglige vanskeligheder. Når undervisningen tilbydes på baggrund af opfattelsen, at barnet har faglige vanskeligheder frem for opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, må det formodes, at barnet mødes med en forståelse, som ikke nødvendigvis er tilpasset barnets egentlige funktionsniveau. Specialpædagogik, i forhold til børn med faglige eller opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, har en del lighedspunkter, men også nogle meget betydelige forskelle.

Bedst mulige indsats må forudsætte, at barnets vanskeligheder analyseres nøje, så man med langt større præcision kan yde den rette specialpædagogiske støtte. Det må formodes, at en særligt tilrettelagt pædagogisk indsats ikke bliver optimal, når barnets samlede vanskeligheder ikke er endeligt klarlagte. I den forbindelse er det også vigtigt at være opmærksom på, at der er en vis risiko for, at læreren fejlfortolker elevens adfærd og reaktioner. Hvis man ikke forstår barnet ud fra en problematik i forhold til opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, risikerer man i mange tilfælde, at barnet opfattes som fræk, provokerende, ligegyldig, doven og utaknemmelig i forhold til den indsats, som bliver ydet for barnet. Dette kan blandt andet resultere i, at samspillet mellem barn og voksen bliver negativt ladet, og at barnets selvopfattelse påvirkes negativt. Det vurderes at være ganske vigtigt, at det pædagogiske personale er opmærksomt på dette, idet barnets selvopfattelse påvirkes af de reaktioner, det møder.

I gruppen af børn, som har tegn på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder og har modtaget specialpædagogisk støtte (n=16), har 41 % (n=7) fået specifik støtte til at afhjælpe deres opmærksomhedsmæssige vanskeligheder.

32 % (n=7) børn med opmærksomhedsmæssige vanskeligheder har afprøvet Methylphenidat som medicinsk behandling for opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Børnene fik desuden specialpædagogisk bistand i skolen samtidig med den medicinske behandling. Ud af denne gruppe havde 86 % (n=6) god effekt af den medicinske behandling.

Gruppen, som ikke har modtaget nogen form for specialpædagogisk støtte, men vurderes at have symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, består af 83 % piger (n=5) og 17 % drenge (n=1). Dette kunne tyde på, at man især skal være opmærksom på, hvorvidt piger med absencepilepsi får rette specialpædagogiske støtte i skolen.

Størstedelen af patienter med absencepilepsi er piger. I denne undersøgelse udgjorde pigerne 56 % af den samlede gruppe. Der er tilsyneladende ikke særlig fokus på, at disse piger kan have opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Det kan dels skyldes formodningen om, at absencepilepsi er godartet, men vigtigere er måske, at piger med opmærksomhedsproblemer sandsynligvis ikke præsenterer sig så tydeligt og genkendeligt som drenge med opmærksomhedsproblemer.

Det er bredt anerkendt, at problemer med opmærksomhed ofte optræder komorbidt med epilepsi (Sanchez-Carpintero og Neveille, 2003). Der er dog store forskelle på resultater af undersøgelser i forhold til forekomsten af opmærksomhedsmæssige vanskeligheder i form af ADHD hos børn med epilepsi. Der er i flere tilfælde tale om tværsnitsundersøgelser uden kontrolgrupper baseret på små populationer af børn, som er fulgt på tertiære epilepsiklinikker.

I forhold til børn med ukompliceret epilepsi, som absencepilepsi regnes for at være, har man i en undersøgelse fundet 0 % forekomst af komorbide vanskeligheder i form af ADHD (Davies et al. 2003; Oostrom et al. 2003) i andre studier 39 % (Gonzalez-Heydrich et al. 2007). I en undersøgelse foretaget af Dunn et al. (2003) har man i en gruppe på 28 børn med absencepilepsi fundet, at 53,6 % af disse børn havde ADHD som komorbide vanskeligheder.

I hovedparten af de lærebøger, som findes om epileptiske syndromer, fremgår det, at absencepilepsi er en benign epilepsi og dermed kan betragtes som en godartet, let behandlelig epilepsi uden større komplikationer. I forhold til epilepsi generelt er der et vist fokus på, at barnet med epilepsi kan have opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. I forhold til absencepilepsi specifikt lægges der op til, at barnet som regel vil være helt almindeligt fungerende og ikke formodes at have opmærksomhedsmæssige vanskeligheder eller kognitive vanskeligheder.

Klinisk har erfaringen i tertiært regi på Epilepsihospitalet vist, at et betydeligt antal af de tilknyttede børn med

absencepilepsi har opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, som er af en sådan karakter, at de bør afhjælpes med en specialpædagogisk indsats. Der er en vis risiko for, at dette overses i forbindelse med behandlingen af barnets epilepsi, idet fokus rettes mod de vigtige lægelige opgaver i forhold til medicinoptimering og anfaldsfrihed. I den forbindelse har man ofte kun i begrænset omfang fokus på barnets psykosociale funktion i hverdagen.

Denne undersøgelse understreger, at det er nødvendigt, at man i forhold til børn med absencepilepsi er bevidst om at gøre en aktiv indsats for at belyse barnets samlede funktion. Alle relevante faggrupper bør derfor deltage aktivt i belysningen af patientens samlede livshistorie, nuværende situation og behov, så der kan sættes ind med den bedste behandling.

I denne undersøgelse er patientjournaler gennemgået for enkeltstående oplysninger, der vurderes at kunne have sammenhæng med opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Derefter er det vurderet, hvorvidt de samlede oplysninger i den enkelte patients journal har været nok til at antage, at patienten kan formodes at have opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, som ifølge retningslinjer i DSM-IV-TR vurderes at være forenelige med opmærksomhedsmæssige vanskeligheder i form af ADHD.

Oplysningerne omkring patienterne er først og fremmest givet af barnets forældre, hvilket betyder, at de har foretaget en subjektiv vurdering af det, der er observeret. Derudover er oplys-

ningerne givet af professionelle i form af lærere, pædagoger osv. fra barnets hjemlige miljø. De har foretaget faglige vurderinger af de observationer, som er foretaget. Sidst, men ikke mindst, har professionelle fra hospitalsverdenen foretaget vurderinger på subjektiv faglig basis. Alt dette betyder naturligvis, at der er en vis usikkerhed i forhold til de notater, der er gjort i patientjournalerne.

I forbindelse med en undersøgelse som denne, vurderes det at være uundgåeligt at basere undersøgelsen på oplysninger, som ikke er påvirket af subjektive vurderinger. Det er netop indsamlingen af subjektive observationer, der danner basis for at beslutte, hvorvidt et barn skal udredes yderligere i forhold til opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Selve den indledende identifikation af vanskeligheder, som bør udredes nærmere, er underlagt dette forhold, og alle vurderinger vil naturligvis bære præg af subjektive vurderinger.

I denne undersøgelse er det interessante, de mange oplysninger, som har været registreret i patientens journal efterhånden, som de efter de enkelte undersøgelser og samtaler har fundet sted. De enkeltstående oplysninger vil ofte ikke give anledning til at undersøge barnet i forhold til opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, mens den samlede mængde af oplysninger kan give god grund til at foretage en neuropsykologisk undersøgelse. Det er interessant, hvorvidt man har formået at overskue, samle op på og forholde sig til den samlede mængde af oplysninger, som er indhentet over tid.

Denne undersøgelse er foretaget på basis af patientoplysninger fra en tertiær epilepsiklinik. Det betyder, at grundlaget for undersøgelsen ikke umiddelbart kan betragtes som repræsentativt for patientgruppen med absencepilepsi. Man kan ikke antage, at 73 % af børn med absencepilepsi har opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Resultaterne af undersøgelsen bør betragtes som retningsgivende. De sætter fokus på, at absencepilepsi *kan* have følgevanskeligheder i form af opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. På den baggrund kan man med udgangspunkt i resultaterne opfordre til, at man er grundig i arbejdet med at undersøge børn med absencepilepsi og opmærksom på eventuelle tegn på faglige og sociale vanskeligheder. En neuropsykologisk vurdering af barnet med absencepilepsi bør altid overvejes for på denne måde at kunne intervenere så tidligt som muligt. Dermed kan ventetiden på rette specialpædagogiske tilbud og eventuel medicinsk behandling i forhold til de opmærksomhedsmæssige vanskeligheder forhåbentlig nedbringes. Det kan forventes, at barnets oplevelser i forhold til egen utilstrækkelighed eller negativ selvopfattelse begrænses til et minimum.

Konklusion

Af undersøgelsen fremgår det, at der i den inkluderede gruppe af børn med klassisk absencepilepsi var 73 %, som havde symptomer på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Kun 23 % af børn med tegn på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder modtog specialpædagogisk støtte med specifikt fokus på at afhjælpe disse vanskeligheder.

Pigerne udgjorde 83 % af gruppen, som på trods af tegn på opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, ikke modtog nogen specialpædagogisk støtte i skolen.

Resultaterne peger på, at man ud over behandling af epilepsien altid bør overveje at foretage en neuropsykologisk vurdering af børn med absencepilepsi og at man især skal være opmærksom på, hvorvidt piger med absencepilepsi får rette specialpædagogiske støtte i skolen.

Der er i denne undersøgelse tale om tværsnitsundersøgelse uden kontrolgruppe. Den er baseret på en lille population af børn, som er fulgt på tertiær epilepsiklinik. Til trods for dette menes resultaterne af undersøgelsen at kunne være med til at understrege, at man ud fra et neuropsykologisk perspektiv ikke kan betragte absencepilepsi som benign. Det står klart, at det er vigtigt, at man er bevidst om, at et barn med absencepilepsi kan have svært ved at fungere både fagligt og socialt i skolen samt i hverdagen generelt.

Kliniske erfaringer har vist, at patienters selvopfattelse og funktion i hverdagen påvirkes af opmærksomhedsmæssige vanskeligheder. Derudover har studier vist, at opmærksomhedsmæssige vanskeligheder kan have en prediktiv effekt på uddannelsesmæssige resultater. Der er altså god grund til at være opmærksom på de eventuelle følger af absencepilepsien for tidligst muligt at kunne gribe ind og give barnet rette støtte til bedst mulige udvikling.

Litteraturhenvisninger

- American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders Fourth Edition – Text Revision (DSM-IV-TR)*. APA (Pub.)
- Alving J, Sabers A. og Uldall P. (2006). *Basisbog i epilepsi*. Novartis.
- Barkley R.A. (2006). *Attention-Deficit Hyperactivity Disorder*. Third Edition. New York: The Guildford Press.
- Caplan R., Siddarth P., Stahl L., Lanphier E., Vona P., Gurhani S., Koh S., Sankar R. and Shields W.D. (2008). *Childhood absence epilepsy: Behavioural, cognitive and linguistic comorbidities*, *Epilepsia*, 49(11):1838-1846.
- Cavazzuti G.B. (1980). *Epidemiology of Different Types of Epilepsy in School Age Children of Modena, Italy*. *Epilepsia*, 27:57-62.
- Duncan C. (1988). *Application of event-related brain potentials to the analysis of interictal attention in absence epilepsy*. In: Mirsky AF, Myslobodsky M eds. *Elements of Petit Mal Epilepsy*. 1988:341-364.
- Gonzalez-Heydrich J., Dodds A., Whitney J., KacMillan C., Waber D., Faraone S.V., Boyer K., Mrakotsky C., DeMaso D., Bourgeois B., Biederman J. (2007). *Psychiatric disorders and behavioural characteristics of pediatric patients with both epilepsy and attention-deficit hyperactivity disorder*. *Epilepsy & Behavior*; 10(2007):384-388.
- Hamiwka L.D., Wirrell E.C. (2009). *Comorbidities in Pediatric Epilepsy: Beyond “Just” Treating the Seizures*, *Journal of Child Neurology*, vol. 24:6; 734-742
- Hause W.A. (2001). *Epidemiology of epilepsy in children*, *Pediatric Epilepsy: Diagnosis and Therapy*, 2nd edition, 2001:81-96
- Michelucci R., Tassinari C.A. (1996). *Childhood Absence Epilepsy*. In: Wallace, S. ed. *Epilepsy in Children*. 1996.
- Mirsky A.F., Primac D.W., Marsan C.A., Rosvold H.E., Stevens J.R. (1960). *A Comparison of the Psychological Test Performance of Patients with Focal and Nonfocal Epilepsy*. *Experimental Neurology* 2, 75-89.
- Mirsky A.F. (1988). *Behavioral and Psychophysiological Effects of Petit Mal Epilepsy in the Light of A Neuropsychologically-Based Theory of Attention*. In: Mirsky AF, Myslobodsky M eds. *Elements of Petit Mal Epilepsy*. 1988:311-340.
- Ostrom K.J, Smeets-Schouten A., Kruitwagen C.L.J.J., Peters A.C.B., Jennekens-Schinkel A. (2003). *Not Only a Matter of Epilepsy: Early Problems of Cognition and Behavior in Children With “Epilepsy Only” – A Prospective, Longitudinal Controlled Study Starting at Diagnosis*. *Pediatrics* 2003;112:1338-1344.
- Parisi P., Moavero R., Verrotti A., Curatolo P. (2009). *Attention deficit hyperactivity disorder in children with epilepsy*, *Brain & Development* 32 (2010) 10-16.
- Petersen D.J., Bilenberg N., Hoerder K., Gillberg C. (2006). *The population prevalence of child psychiatric disorders in Danish 8- and 9-year-old children*. *Eur Child Adolesc Psychiatry* 2006 March; 15(2):71-78.
- Rasmussen N.H., Hansen L.K., Sahlholdt L. (2007). *Komorbiditet hos børn med epilepsi I: Adfærdsforstyrrelse, attention deficit and hyperkinetic disorder og intelligens*, *Ugeskr. Læger* 2007;169:1771-1774.
- Referenceprogram for epilepsi. Sundhedsstyrelsen 2005.
- Referenceprogram for udredning og behandling af børn og unge med ADHD. BUP-DK 2008
- Sánchez-Carpintero R., Neville B.G.R. (2003). *Attentional Ability in Children with Epilepsy*, *Epilepsia* 44(10):1340-1349.
- Sillanpää M., Jalava M., Kaleva O., Shinnar S. (1998) *Long-term Prognosis of Seizures with Onset in Childhood*. *N Engl J Med* 1998;338:1715-1722
- Williams J., Phillips T., Griebel M.L., Sharp G.B., Lange B., Edgar T., Simpson P. (2001). *Factors Associated With Academic Achievement in Children with Controlled Epilepsy*. *Epilepsy & Behavior* 2, 217-223.

Petersen; Cathrine, Møller (Student of pedagogical psychology and sociology. The University of Copenhagen). **Young Criminals – An Alternative Perspective.** *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift, 2011, Vol.48, 5, 409 – 422.* – Keywords: pedagogical psychology, alternative intervention, community psychology, a critical perspective on the social work with young criminals (age 18 – 25). The article comments on the use of pedagogical psychology as a method of intervention, and it discusses the problems one has to pay special attention to working with this group. Finally two alternative methods of intervention are presented and discussed. It is suggested that the evaluation of the effects of intervention should be made by the youngsters themselves as a more valid measure. – *Bjørn Glæsel*

Kleinert, Magnus, Carlsen (Psychologist, Norway), Hansen; Rasmus, Meldgaard (Psychologist, Holbæk), Strange, John (Educational psychologist, Copenhagen). **Mindfulness Training of Children With ADHD.** *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift, 2011, Vol. 48, 5, 423 – 440.* – The article investigates the effect of a mindfulness based intervention on children experiencing ADHD related difficulties. Three boys aged 10 – 13 participated in a pilot study subjecting them to a six week intensive mindfulness training program. Scores were obtained using a neuropsychological assessment battery and a symptom rating scale. Based on the results it is argued that there is a possible positive correlation between impulse control and mindfulness. Furthermore that mindfulness due to its low cost might be considered a beneficial treatment in a domain as strained as Danish school psychology. – *John Strange*

Schact; Pernille, Rosenstand (Psychologist at a child- and family center in Roskilde). **Parent Competence in Theory and Practice.** *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift, 2011, Vol.38, 5, 441 – 454.* – An analysis of theory and practice within the field of investigations of parent competence is presented. Such investigations are important elements of examinations by the social authorities of the total situation of socially vulnerable children, youngsters, and families. Results from parent competence examinations often have a heavy impact on legal decisions. The analysis shows that the answer is not to be found in any one method or theory that seeks to combine the findings within this complicated area, but that an integrating approach is to be preferred. – *Bjørn Glæsel*

Stendevad, Pia (Psychologist at the Filadelfia Epilepsy Hospital). **Absence Epilepsy and Attention Difficulties.** *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift*, 2011, Vo91.48, 5, 455 – 408. – A study was performed to investigate possible attention difficulties in children with absence epilepsy. In our clinic we had several patients with benign a.e. who had academic and social difficulties. The study group consisted of 30 patients with a.e. according to DSM-IV-TR standards. The indications of possible attention difficulties were accumulated from notes by doctors, psychologists, physiotherapists, nurses, and teachers, totaling 22 patients; 13 female and 9 male. In 6 cases the apparent attention difficulties had not been investigated, and special pedagogical support therefore not given. The importance of being aware of possible attention difficulties when seeing children with a.e. is underlined. While a.e. as such is considered easily treated, it may have implications such as attention difficulties that should be given pedagogical consideration. – *Pia Stendevad*

Teflon på Hjernen. Hvad kan jeg gøre, når tingene ikke rigtig bider sig fast hos barnet?

Af Dorte Beck Frederiksen & Marianne Andersen

Teflon på hjernen udgives af PPR Haderslev og kan downloades fra hjemmesiden. En handy bog til tasken koster 50 kr. og kan købes ved henvendelse til ppr@haderslev.dk

“Teflon på hjernen” er en fin lille håndbog på 58 sider, der primært henvender sig til lærere, der arbejder med børn og unge med særlige udfordringer. Bogen er skrevet af psykolog Dorte Beck Frederiksen og specialundervisningskonsulent Marianne Andersen, og er blevet til som et resultat af deres erfaringer indsamlet gennem det daglige arbejde i PPR Haderslev, hvor de ofte mødes med spørgsmål vedrørende det at kunne eller ikke at kunne huske. Bogen er fyldt med forklaringer og overvejelser krydret med konkrete råd og praktiske anvisninger, ikke mindst i forhold til børneneuropsykologiske problemstillinger.

Hvert kapitel indledes med en række overvejelser omkring et konkret begreb (Hvordan kan jeg tænke om det?), for eksempel barnets trivsel, opmærksomhedsfunktioner, organiseringsfærdigheder eller sprog. Dernæst gives en række korte håndgribelige handlemu-

ligheder og påmindelser (Hvordan kan jeg handle?), der direkte kan anvendes i undervisningen.

Bogen er skrevet i et ligefremt og letforståeligt sprog og er anvendelig i de fleste undervisningssammenhænge, i forhold til børn med specifikke eller generelle indlæringsvanskeligheder og andre neuropsykologiske problemstillinger. Anvisningerne er dog også, til en vis grad, velegnet i forhold til almindelige børn og unge, der af og til giver læreren grå hår i hovedet. Bogen må ikke forveksles med en fagbog – den er ikke et oplagsværk eller spækket med psykologiske fagudtryk. Derimod er der masser af citater, som vil vække genklang hos de fleste lærere, men også skolepsykologen vil kunne hente inspiration, når rapporten skal afsluttes med konkrete råd og anbefalinger.

Eksempel fra bogen – kapitlet; “Hvilken historie fortæller vi?”

“Taler du om barnet som én, der er noget, fx klog, dygtig, doven eller fræk, så konstaterer og kategoriserer du [igen]. Hvem vil ikke gerne have et klogt eller dygtigt barn i sin klasse? Tænk derfor nøje over hvilke ord du vælger at beskrive barnet med – og hvad du vælger at beskrive”.

*Anmeldelsen er skrevet af
Børneneuropsykolog Käte From,
pecialist og supervisor i klinisk børneneuropsykologi, www.katefrom.dk*

Tab, om sorg og livsændring

Barbro Lennéer Axelson: Tab, om sorg og livsændring
Hans Reitzels Forlag
Sider 304. Kr. 298,00.

Barbro Lennéer Axelson er forfatter, universitetslektor i psykologi ved Institutionen for socialt arbejde, Göteborgs universitet, og har lang erfaring med at arbejde med mennesker i sorg og krise.

Bogen handler om de tab som næsten alle mennesker når at opleve og mærke igennem deres liv bogen starter med citatet:

“Det er sorgarbejde at leve. Hvis man ikke forstår det, bliver man aldrig glad”
(Kristina Lugn)

Bogen omhandler mange forskellige slags sorger, som rammer os mennesker livet igennem, skilsmisse, dødsfald, livsændringer, eller sygdom, og tab af evner, og hvordan alle tab er tab af drømme, og forventninger til hvordan det burde være, hvis ikke der var sket et tab.

Forfatteren beskriver de voksnes tab, som jo er forskelligt fra børns, da refleksionsniveauet og livserfaringer gør at det opleves og udleveres anderledes.

Barbro Lennéer Axelson gennemgår bla. forskellige forskeres undersøgelser og hypoteser så som Johan Cullbergs krisestadiemodell og Strobe og Shuts mode, l som hun vælger at kalde pendlingsmodellen, hvor den sørgende pendler mellem to copingstrategier. Personen pendler mellem to forskellige stadier, lossorienteret og restorationorienteret, som to copingstrategier. Det giver god mening at beskrive denne teori, da mennesket for at overleve, ikke kan

holde ud at være i den dybe sorg hele tiden, men pendler mellem den store sorg, og den ydre verden hvor man skubber sorgen væk engang imellem.

“Adskillelser er livets udfordringer”
(Martin Buber)

Personligt hæfter jeg mig især ved bogens behandling af sorg i forbindelse med skilsmisse. Denne sorg oplever jeg ofte i mit arbejde som børnepsykolog, hvor forældrene i deres sommetider massive sorgproces og i nyorienteringsfasen ofte har vanskeligt ved at møde børnene i deres sorg. De fleste skilsmisser er som jeg oplever det, og som Barbro Lennéer Axelson også forklarer det i bogen, meget socialt og psykisk belastende de første 2-3 år, og det er ofte længere, hvis der er efterfølgende konflikter, måske i forhold til børn, som betyder at parret er nødsaget til at samarbejde og konfronteres efter bruddet.

Forfatteren beskriver og omtaler hvordan man som hjælper, både som professionel og pårørende, kan være aktivt hjælpende i en krise, ligegyldigt hvilken krise det drejer sig om. Samtalen er vigtig. At kunne sætte ord på sine smertelige oplevelser kan være en god hjælp til at organisere, strukturere og forstå. Dette emne giver god mening, både når vi som professionelle laver debriefing i akut krisesituationer, men også på sigt, hvor man som professionel, den største del af tiden er den aktivt lyttende. Det at få hjælp til at strukturere den kriseramtes tanker i en situation, hvor personen er fyldt af kaos, måske fornægtelse, kan betyde at personen integrerer følelserne og på den måde kommer mere konstruktivt igennem sorgen.

Jeg oplever at bogen, om end det er et tungt emne, er en letlæst bog, som på en god faglig funderet måde får beskrevet mange sider af emnet.

Det er dejligt befriende at forfatteren til sidst beskriver hvordan personer, der efter en krise har gjort sig livserfaringer og er kommet igennem svære tab, ofte bl.a. får mere viljestyrke, bedre selvfølelse, en dybere selvindsigt samt større altruisme.

Jeg kan kun personligt bekræfte hvad der også står beskrevet, at forskning viser at også mange at de støttende personer i de sørgendes sociale netværk kommer berigede og langt mere forstående igennem personers krise. Jeg tænker sommetider at det er så stor en gave at folk lader os hjælpe og tør delagtiggøre os i deres liv og kriser, hvilket betyder at vi har mulighed for at gøre en forskel.

Hannah Wang-Dantzer

Evaluering i skolen

Benedikte Vilslev Petersen & Marianne Thrane (red.): "Evaluering i skolen". Klim 2011, 190 s., Kr. 249

Jørgen Gleerup og Finn Wiedeman sætter i bogens første kapitel evaluering ind i en styringsmæssig sammenhæng som en af de teknikker, der har præget moderniseringen af den offentlige sektor siden 1980'erne. De inddrager Scharmers tre vidensniveauer som eksempler på de videns- og anvendelsesformer, evaluering kan bidrage til: eksPLICIT viden, implicit viden og emergent eller innovativ viden. I et perspektive-

rende afsnit omtales Hargreaves analyse, som taler om fire forskellige bølger inden for grundskolesystemet. Det professionelle selvstyre frem til begyndelsen af 1970'erne, den neoliberale periode, der taler om marked og brugere og den tredje bølge byggende på Anthony Giddens overvejelser om den offentlige sektor; her er der tale om mere professionel frihed under ansvar. Men; her får man ikke løst en række udfordringer, samfundet står overfor. Den fjerde bølge vil videreudvikle, men med mere plads til innovativ og social sammenhæng.

Birgitte Lund Nielsen ser i kap. 2 på evaluering i et naturfagligt perspektiv. Tre vinkler af betydning for naturfag udfoldes: naturvidenskabeligt indhold, undersøgelsesbaserede metoder og en forståelse af naturvidenskab som en social proces. Det vises, hvordan evaluering kan blive en integreret del af undervisningen i forhold til de tre vinkler. Der advares med henvisning til engelske erfaringer mod en øget anvendelse af test.

Martin Jørgensen ser på evaluering i danskfaget. Der tages afsæt i tre teser. 1. Alt kan evalueres – da danskfaget sigter imod både bløde og hårde mål og værdier, bør evalueringen tage højde for begge dele. 2. Evaluering er et styringsredskab – derfor må det kræves, at arbejdet med evaluering tænkes sammen med hele undervisningsindholdet, og det må sikres, at lærerne får den nødvendige uddannelse heri. 3. Evaluering er en del af god undervisning – det vil sige, at al god undervisning må rumme et element af evaluering. Herpå følger nogle forslag til undervisningsforløb, og i et appendiks

gennemgås et stort udvalg af evalueringsværktøjer i dansk: portfolio, elevdagbog, evalueringssamtale, SMTTE, gruppetest og individuelle test m.m.m.

Inger Ubbesen og Rene Løffgren Christoffersen behandler evaluering i de praktisk-musiske fag. Først defineres og diskuteres æstetisk læring og den komplicerede sammenhæng mellem indtryk og udtryk. Det er vanskeligt at opstille kriterier for evaluering af kunstnerisk udtryk og fremstillingsformer. Der peges på fire opmærksomhedsfelter: deltagelse, kvaliteten af håndværket, alsidighed i læringsmiljøet samt det sociale fællesskab som grundlag for en udvikling af evalueringsredskaber. Herpå følger en konkretisering og der gås tæt på evaluering i musik.

Sven Erik Nordenbo skriver om test og testning i folkeskolen i bogens mest omfattende kapitel (42 s.). Han redegør for testsystemets historiske baggrund og de aktuelle begrundelser for testning i uddannelsessystemet. Der fokuseres på de obligatoriske test i folkeskolen, hvilke forventninger der er til dem, hvordan de gennemføres i praksis samt hovedresultaterne fra international forskning om pædagogisk brug af test. I det følgende fremlægges hovedresultaterne fra Nordenbo med fleres publikation: "Pædagogisk brug af test. Et systematisk review" fra 2009. Der er ikke fundet evidens for ret mange af de opstillede spørgsmål om sammenhængen mellem testning og undervisning, hvorfor der anbefales gennemført forskning i lærerens brug af testdata, i de negative virkninger, som testning kan have for især svagere elever samt forskning i

lærerens og elevernes faktiske adfærd i tilknytning til testning.

I bogens sidste kapitel behandler Øjvind Larsen dannelse og evaluering i den pædagogiske, filosofiske tradition. Han peger på nogle grundtræk i den europæiske dannelsestradition som grundfæstede i vores pædagogiske kultur. Det trækkes linjer fra bl.a. Perikles, Platon, Hegel, Rosseau og Kant, og der nås frem til Habermas m.fl. Det vises, at folkeskolelovens formålsparagraf passer godt sammen med det hermeneutiske perspektiv i den pædagogiske filosofi. Evaluering må indgå som en integreret del af den pædagogiske hermeneutik. Men, der opstår et problem, hvis evalueringen kommer til at fremstå som et mål i sig selv, for derved kan forholdet til den pædagogiske proces blive destruktivt.

Ifølge pressemeddelelsen henvender bogen sig især til lærerstuderende, lærere og skoleledere, der arbejder med udvikling af skole og undervisning.

Det er denne anmelder meget enig i; det er en bog, som samlet byder på en bred tilgang til evaluering i skolen. Første og sidste kapitel indplacerer evaluering dels i en samfundsmæssig sammenhæng og dels i en historisk og filosofisk kontekst – begge dele interessante og nyttige for en dybere forståelse for, hvorfor og hvordan evaluering er blevet til, og hvordan den til stadighed bliver udviklet.

De tre kapitler om evaluering i skolefag er illustrative og brugbare. Det er ikke mindst meget interessant at følge analysen og forholde sig til konsekvenserne inden for de æstetiske fag med musik som eksemplet.

Nordenbos bidrag om testning og i særdeleshed den fremlagte viden om de nationale test er værdifuldt og afklarende – også hvis man vil diskutere værdien af de nationale test og den brug, man – måske – kan drage af testresultaterne.

Bogen bør dog ikke stå alene; der skal yderligere fordybelse til – det kunne for eks. finde sted ved også at læse Karen Borgnakkes glimrende bog fra samme forlag: “Evalueringsens spændingsfelter”.

Bjørn Glæsel

Styringsparadigmer i den offentlige sektor

Leon Lerborg: Styringsparadigmer i den offentlige sektor, 2. udgave. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2011. 570,- kr.

Styringsparadigmer i den offentlige sektor var lige, hvad jeg havde brug for som leder i den kommunale verden. Det var en rigtig god oplevelse at læse en så velskrevet, klar, vedkommende og teoretisk overbevisende bog.

Efter at have læst Lerborgs bog ser jeg anderledes på de hyppige diskussioner i min organisation mellem de mange rivaliserende styringsparadigmer, som jeg var ved at være træt af. De daglige styringsdiskussioner handler nemlig typisk om styringsteknologier, f.eks. om hvornår og i hvor høj grad medarbejdere skal inviteres med ind i planlægningen af udviklingsprojekter, om fagprofessionelle som ledere kontra generalistledere og om frit valg ordninger

for borgere; men synspunkterne relateres sjældent til de grundlæggende antagelser og ideologier – styringsparadigmerne – som de udspringer af.

Lerborgs bog har givet mig en anderledes forståelse af styringsparadigmerne og af forskellene, sammenhængene og spændingsfelterne mellem dem, så jeg har genvundet min nysgerrighed på dilemmaer og paradokser i styring og ledelse i min kommunale verden.

I bogen leverer Leon Lerborg netop stof til overordnede diskussioner af styring af den offentlige sektor, ved at præsentere, problematisere og diskutere seks styringsparadigmer.

Det er de to traditionelle styringsparadigmer: det bureaukratiske og det professionelle, samt New Public Management i en markedsvariant og en kontraktvariant, det humanistiske og endelig det relationelle styringsparadigme.

Umiddelbart var jeg skeptisk overfor bogen, da jeg læste titlen, fordi den mindede mig om, hvordan styringsparadigmer som New Public Management og dets tilhørende styringsteknologier, kontraktstyring, benchmarking, frit valg ordninger og utallige målings- og evalueringsformer har vundet indpas i det offentlige og er blevet en del af det bureaukrati, som New Public Management blev sat i verden for at udfordre. Jeg kom også til at tænke på, hvordan min faglighed – og de dydsetiske værdier, som hænger sammen med fagligheden – gennem de seneste år i bedste New Public Management stil er blevet sat under pres og nedsættende omtalt som fagbureaukratisk.

Med tilfredshed kunne jeg så konstatere, at bogen ikke handler om, hvordan styring og kontrol kan intensiveres i det offentlige, eller hvordan nye styringsparadigmer kan bringes i anvendelse, men snarere er en invitation til refleksioner over, hvordan man kan forstå de eksisterende styringsparadigmer, og til en overordnet diskussion af styring af den offentlige sektor, ved at drøfte de dominerende styringsparadigmer.

Bogen indeholder følgende kapitler:

1. Indledning, hvor forfatteren på forbilledlig vis sætter rammen for bogens indhold, definerer væsentlige begreber, opstiller formål og præciserer bogens karakter og grundsynspunkter.
2. Om styringsparadigmerne
3. De enkelte styringsparadigmer
4. New Public Management og Det Relationelle Paradigme
5. Styringsparadigmer og styringsformer
6. Eksempler på styringsparadigmer og styringstemaer
7. Styringsparadigmernes teoretiske rødder
8. Harmoni og/eller konflikt
9. Hvordan kombineres paradigmer

Leon Lerborgs standpunkt er, at ingen af styringsparadigmerne kan undværes. De har hver især styrker og svagheder, og kunsten er at mikse dem på måder, som passer til den enkelte institution på et givet tidspunkt. Der er eksempelvis brug for et andet miks af styringsparadigmer i en kommunal forvaltning end i et dagtilbud og atter andre i en PPR.

Lerborg præciserer også, at nogle paradigmer er adækvate på makroplanet (f.eks. New Public Management og Det Bureaukratiske Paradigme som grundlæggende styringsparadigmer for en stor virksomhed som en hel kommune), mens andre passer bedre til mikroplanet (f. eks. Det Relationelle Perspektiv i en børnehave).

Bogen har mange styrkesider. De forskellige paradigmer præsenteres og analyseres klart og overskueligt på mange niveauer og fra mange vinkler – f.eks. inddrages såvel praksisniveauet, som socialfilosofiske, historiske og politiske tilgange, og Lerborg formår at gøre et kompliceret stof let tilgængeligt.

Det er også en styrke, at Lerborg afholder sig fra at udpege løsninger til at skabe bedre overblik, sammenhæng og styring i den offentlige sektor.

Til gengæld ser jeg det som en svaghed, at Lerborg a priori lægger sig fast på, at styringen i den offentlige sektor bedst styrkes ved at forbedre og at mikse de eksisterende styringsparadigmer.

Desuden ser jeg en risiko for, at ledere kan understøttes i deres ofte urealistiske forestilling om i hvor høj grad, de kan opnå kontrol og styring internt i deres organisation, idet han fokuserer på mulighederne i styringsparadigmerne og præciserer, at vanskelighederne ved at styre i den offentlige sektor ikke så meget handler om problemer med at styre de interne processer i organisationen, men mere om de ustyrlige eksterne aktører – borgere, politikere, pressen, interesseorganisationer m.fl.

Fortalere for det relationelle styringsparadigme som f.eks. Ralph Stacey påpeger, at vi for at fastholde kom-

pleksiteten i komplekse relationer må leve med det paradoks, at vi mennesker samtidig både er frie og interdependente. Det indebærer, at selvom vi som ledere er i en position, hvor vi har brug for at styre og opleve at være i kontrol, må vi samtidig acceptere, at det ikke er muligt at opnå en sådan styring, fordi styring i sociale relationer sker i gensidige processer. Derfor sker udviklingen – i deres forståelse – gennem samspillet i de sociale relationer. Vi har nok alle erfaringer med, hvordan ledes planer om konkret udvikling transformeres eller strander i implementeringen, fordi de medarbejdere, som skal være en del af denne udvikling, ikke har været med i planlægningsprocessen og derfor gør noget andet, end det som ledelsen har planlagt. Min pointe er, at jeg kunne ønske, at Lerborg i højere grad havde fastholdt paradokset: at styring er nødvendig, men også uopnåelig, ligegyldigt hvor forfinede styringsteknologier vi udvikler.

Men nok med min egen kæphest.

Styringsparadigmer i den offentlige sektor er en bog, der i usædvanlig grad inviterer til analyser, refleksioner og drøftelser. Som Klaus Majgaard skriver i bogens epilog, har Lerborg “skabt en systematik, hvor vi kan drøfte paradigernes berettigelse, begrænsninger og mulige relationer”.

Bogen vil være en øjenåbner for mange offentlige ledere – ikke mindst ledende psykologer – og medarbejdere i den offentlige sektor. Ledere, som har et ønske om at se bagom de konflikter og spændingsfelter, som hænger sammen med forskellige styringsparadigmer, og

som udspilles i såvel den enkelte institution som mellem forskellige organisationsniveauer. Bogen giver også læseren et godt grundlag for bedre at forstå de politiske kræfter, som udfordrer den offentlige sektor.

Henning Strand

Håndbog i skolestart – praksis i børnehøjde

Alice Rørvig: *Håndbog i skolestart. Praksis i børnehøjde*. Dansk Psykologisk forlag, 2011, 480 sider, 448 kr.

Alice Rørvig ønsker med denne velkrevne håndbog at skabe inspiration til alle, som arbejder med børn i børnehaveklasse, indskoling, børnehave og fritidsordning. Målet er at skabe trykthed, kontinuitet og sammenhæng for børnene i overgangen fra daginstitution til skole via et omhyggeligt tilrettelagt brobygningsforløb, en afklaret teoretisk og metodisk tilgang til arbejdet, og bogen giver ideer til målrettede læringsforløb. Samarbejdet mellem barnets nære voksne præciseres også. Teoretisk tager bogen afsæt i teorier om børns udvikling, anerkendelse, den narrative kommunikationsform, Csikszentmihalyis flowteori, Gardners teori om de mange intelligenser samt Rita Dunns teori om læringsstile. I forordet betegnes overgangen fra børnehave til skole som en rejse: “At rejse med i børnelivet er en af de mest betydningsfulde rejser, man kan foretage, og for at rejsen kan blive vellykket, kræver det, at man som rejseleder er forberedt og klædt på til rejsen”. I bogen gennemgås “makker-

par i børnehøjde”, flowkufferten som pædagogisk redskab med inspiration fra tre børnehaver og skoler i Cesenatico i Italien, børnestavning, ideer til Storyline forløb og en række andre forløb. Den røde tråd i bogen er “brobygning i børnehøjde”, hvor målet er at høre barnets stemme og forstå børnenes handlinger i deres nye sammenhænge i et skelsættende livshistorisk forløb, når de bevæger sig på broen mellem børnehave og starten på livet i skolen. Bogen indeholder faktabokse med ideer til undervisningsforløb, elevplaner, dokumentation og evaluering. I bogen oplyses password, så bogens sidste afsnit med bilag også kan downloades fra nettet. Det er genialt og en stor hjælp for de fagpersoner, som anvender bogen.

Denne håndbog er et sandt overflødhorn af ideer og materialer, som er lige til at tage i anvendelse. Bogen bærer tydeligt præg af, at forfatteren har mange års erfaring med børnehaver og børnehaveklassearbejde samt en videregående uddannelse i familie- og psykoterapi. Bogen er god inspiration til skolernes indskolingsteam og til børnehavernes pædagoger i “storbørnsgrupperne”. Bogen bør stå på bibliotekerne på seminarier, skoler og i børnehavernes bogsamlinger.

Elise Johanne Nielsen

Børn i vanskeligheder – samarbejde på tværs.

Charlotte Højholt (Red.): Børn i vanskeligheder – samarbejde på tværs. Dansk Psykologisk Forlag, 2011. 248 sider.

Bogen giver en fremragende beskrivelse af de muligheder, der kan ligge i praksisforskning, og de mange dilemmaer, der er forbundet med samarbejde på tværs af administrative og faglige grænser.

Fælles for de beskrevne projekter er, at der tages udgangspunkt i de fællesskaber, som børn og familier lever i, og at man satser på udviklinger af disse fællesskaber. Den er dermed en fin videreudvikling af Charlotte Højholts tidligere arbejder om “børneperspektiver”.

Der gøres opmærksom på, at måder at definere problemer på er bestemt af de forskellige fagligheder børn mødes af og dermed ofte resulterer i specifikke og abstrakte undersøgelser og metoder, der er trukket ud af de sociale sammenhænge barnet befinder sig i. Som alternativ ses en “udforskende faglighed”, hvor de professionelle om barnet udforsker situationer, samspil og betingelser for læring og udvikling.

Maja Røn Larsen sætter i et kapitel fokus på, hvad der sker med børns perspektiver når de modtager hjælp udenfor klassen i dette tilfælde i en familieklasse. Nogle af barnets problematiske strategier ses som bestemt af hans muligheder for at deltage bedst muligt i skolens forskellige sammenhæng. Samtidig giver skiftene mellem forskellige undervisningssammenhænge begrænsninger i mulighederne for at kunne følge med i, hvad der sker i børnefællesskaberne og dermed at have et tilhørsforhold.

Anne Morin beskæftiger sig ligeledes med familieklasse, men navnlig med mulighederne for at skabe en fælles forståelse af problemerne blandt de voksne omkring barnet. Hvilken betydning

indsatsen kan få må ses i sammenhæng med de strukturelle og organisatoriske betingelser på skolen. Nødvendigheden af at der arbejdes meget med organiseringen af samarbejdet og muligheder for at kunne deltage i samarbejde ses som centralt for resultatet af indsatsen.

Dorte Kousholt har deltaget i familiers liv på en døgninstitution, hvor familier er anbragt sammen. Hun har fulgt børns hverdagsliv i Skole og SFO. Det giver indblik i, hvor forskelligt de voksne opfatter børns vanskeligheder og hvor mange forskellige tilgange der benyttes til at løse problemerne. Der er sjældent opmærksomhed på disse forhold i familiearbejde, og oftest fokuseres på f. eks. mor-barn relationer. Der bliver på denne måde sat fokus på de "indadvendte" og ikke de "udadvendte" aspekter i forældrepraksis, der er at skabe sammenhæng i familiens liv på tværs af steder.

Tine Jensen skriver om dokumentation af pædagogisk arbejde, og dilemmaet mellem politiske krav om dokumentation, standardisering og evaluering og det faglige pædagogiske arbejde. En "indsatsplan" skal tjene som både dokumentationsværktøj både internt og eksternt, som interventionsredskab og refleksionsredskab for personalet. Man følger med i processen frem til at skematiske kategoriseringer og pædagogisk kreativitet gennem samarbejdsprocessen kan forenes.

Maja Røn Larsen beskæftiger sig i et tankevækkende kapitel med visitationsprocessen og dens betydning for hvilke foranstaltninger, der iværksættes. Processen har afgørende betydning for hvordan problemerne fremstilles og hvordan de professionelles opgaver for-

muleres. Det påpeges at der er mange forskellige perspektiver på spil, som det er svært at forene, og at det at skaffe sig et grundlag for at beslutte stiller sig i vejen for at inddrage børns dagligliv i sociale sammenhænge.

I det afsluttende kapitel beskriver Charlotte Højholt og Dorthe Kousholt praksisforskningen som gensidige læreprocesser, hvor forskere og professionelle sammen bearbejder det materiale, som man hver fra sin synsvinkel har indsamlet. Kapitlet indeholder en grundig analyse af praksisforskningens videnskabsteoretiske og metodiske grundlag.

Hvis man som pædagogisk psykolog ønsker at ændre sin arbejdsform til at omfatte mere end individuelle undersøgelser, og hvis man ønsker at udbygge sit samarbejde med andre professionelle om at hjælpe børn i vanskeligheder på et mere praksisnært grundlag er bogen en guldgrube. De overvejelser der er gjort i bogen peger langt ud over de aktuelle projekter, der er beskrevet.

Henning W. Nielsen

Sådan håndterer du konflikter – situationel konflikthåndtering i pædagogisk arbejde

Peter Wick: Sådan håndterer du konflikter – situationel konflikthåndtering i pædagogisk arbejde. Akademisk Forlag 2011. 136 sider, 249 kr.

Bogen er en meget anvendelig praksisnær. Den skrevet til pædagoger og lærere. Intensionen er at den skal hjælpe med at skabe en struktur og et begrebs-

apparat, der kan befordre den professionelle læring med hensyn til konflikter mellem børn og deres professionelle voksne, hvilket i høj grad er lykkedes.

Det teoretiske grundlag er bredt, og der hentes mange forskellige forfattere ind i fremstillingen.

Der er sat fokus på selve konfliktsituationerne, og der er i bogen mange gode praktiske eksempler på en hensigtsmæssig konflikthåndtering.

Der skelnes mellem 3 forskellige former for konfliktadfærd, der i deres dynamik er forskellige og som derfor må gribes forskelligt an. Effektaadfærd hvor barnet søger at opnå noget ved at opføre sig uhensigtsmæssigt, umoden/grænsesøgende adfærd der er kendetegnet ved en lav frustrationsgrænse i forhold til alderen og kriseadfærd der kan tilskrives hovedsagelig midlertidige sårbarhedsfaktorer hos barnet. For hver af de tre typer er der angivet konkrete strategier til håndtering af konflikterne, og der er yderligere i slutningen af hvert kapitel en mere teoretisk uddybning.

Et betydningsfuldt kapitel er om, hvordan de beskrevne metoder vil være anvendelige i den daglige praksis. Forfatteren er helt klar over, at blot læsning af bogen vil have begrænset effekt. Anvendelsen af den situationelle konflikthåndtering forudsætter en udvikling af en fælles strategi for implementeringen i personalegruppen, og han kommer da også med forslag til en implementeringsplan, der indbefatter både coaching og supervision. Det kunne være i denne forbindelse, at bogen kunne være nyttig for pædagogiske psykologer.

Der findes efterhånden mange bøger om konflikthåndtering. Når denne bog

udskiller sig er det på grund af de meget umiddelbart anvendelige metoder.

Henning W. Nielsen

Skabende kunstterapi

Hanne Stubbe Teglbjærg: Skabende kunstterapi. Aarhus Universitetsforlag 2011. 219 sider, pris 194,- kr.

Hanne Stubbe Teglbjærg er speciallæge i psykiatri, ansat ved Aarhus Universitetshospital Risskov som psykoterapeutisk overlæge. Hun har skrevet PhD-afhandling om kunstterapeutisk behandling af skizofreni.

Hanne Stubbe Teglbjærg, (HST) beskriver en kunstterapi, som bygger på en fænomenologisk forståelse af kunsten og bevidstheden og, som hun skriver side 9, lægger sig tættere op ad kunsterfaringen end ad psykologien.

HST præsenterer i kapitel 2 sit videnskabsteoretiske grundlag og giver en introduktion til fænomenologi, fænomenologisk psykopatologi og en forståelse af kunstopfattelse med afsæt i den fænomenologiske tænkning.

Herefter følger 2 centrale kapitler, hvor HST gør rede for sine resultater med udvikling af kunstterapi: dels sine forskningsmæssige resultater, herunder det uafklarede spørgsmål om evidens og dels sine kunstterapeutiske resultater angående bl.a. kunstterapeutens rolle i arbejdet.

HST arbejder med kunstterapi inden for psykiatri. Hun beskriver kunstterapeutiske forløb med sine patienter der har psykiske lidelser/bevidsthedsforstyrrelser. HST fremfører spændende

betragtninger i sin analyse af sine patienter, og udvikler begreber som værensnærvær, en sanselig erfaring kaldet en æstetisk refleksion, personlig mytologi m.m.

I kapitlerne 5 og 6 bredes blikket ud. Vi læser om de mange kunstneriske discipliner sammenfattet i modaliteter (eksempelvis billedkunst, dans, etc) hvor *skabende kunstterapi* kan finde anvendelse (kap 5), og vi præsenteres for et overblik over det kunstterapeutiske landskab (kap 6), som består af *skabende kunstterapi* på den ene side og alle de andre på den anden. Dikotomien kaldes to hovedtraditioner, hvor *analytisk kunstterapi* er samlende overskrift for alt hvad der ikke er *skabende kunstterapi*.

I kapitel 7 fortsættes redegørelsen fra kapitlerne 3 og 4 om kunstterapiens anvendelse. Vi bliver præsenteret for en række psykiske og fysiske lidelser, kunstterapi med held har været anvendt på. Det korte kapitel 8 rummer processer, som grænser op til kunstterapi, først og fremmest æstetiske læreprocesser.

I bogens afsluttende kapitel 9 om forskning og uddannelse fremfører forfatteren med stor vægt sit ønske om at der skal oprettes en universitetsuddannelse i kunstterapi i Danmark. Nødvendigheden af forskning på området slås fast, og manglen på uddannelsesmuligheder påpeges.

Bogens grundsyn, det fænomenologiske, anvendes til at afgrænse *skabende kunstterapi* fra *analytisk kunstterapi* – med fokus på det skabende frem for på det psykologiske, som det pointeres. En grænsedragning som ikke ses særlig frugtbar. En dybdegående forståelse af

den skabende proces kommer næppe udenom psykologi (dansk psykologi er i øvrigt stærkt fænomenologisk præget – jfr “Københavnperfænomenologien”). Med sit stærke ønske om at løfte de æstetiske elementer i kunstterapien kommer HST tæt på at forpasse de udviklingsmuligheder, der ligger i en konstruktiv dialog mellem de forskellige skoler – en hensigt hun ellers peger på (s 14 og 151).

Samme – en smule snævre – syn viser HST i sin viden om kunstterapeutiske uddannelser i Danmark. Her kan hun kun få øje på én offentlig godkendt uddannelse, nemlig musikterapeutuddannelsen ved Aalborg Universitet. Alle andre uddannelser er private, hvor der ikke er særlige krav til kvaliteten, skriver HST (s 193). Dette er ikke helt korrekt. Eksempelvis kan nævnes Institut for Kunstterapi, den ældste kunstterapeutiske skole i Danmark (24 års erfaring), som er blevet evalueret og opfylder de krav som undervisningsministeriet bekendtgjorde i 2004 med eksamen, supervision, egenerapi, praktik m.m.

HST ønsker en universitetsuddannelse i kunstterapi. De muligheder for forskning og udvikling, en sådan anerkendelse vil give området, er uomtvistelige. Hvis det lykkes at få etableret en universitetsuddannelse på området må håbet være, at undervisningen og forskningen den tid vil udvise en noget større bredde også i det videnskabsteoretiske grundlag end den, HST udtrykker med denne i øvrigt læseværdige bog.

*Kate Hansen, aut psykolog,
supervisor i kunstterapi.*

I sku' bare ha' set mig

Aksel Rask og Rikke Yde Tordrup (red.): *I sku' bare ha' set mig. Daniel N. Stern og specialpædagogik – 27 fortællinger fra en døgninstitution*. Akademisk Forlag, 2011. 159 s., kr. 299,00.

På døgninstitutionen Tippen i Ansager fik personalet som led i et uddannelsesforløb til opgave at nedskrive praksiserfaringer fra episoder, hvor omsorgs- og udviklingsarbejdet lykkedes. Resultatet blev denne lille bog, som er fuld af fine og levende eksempler på, hvordan Daniel N. Sterns udviklingsteori kan omsættes til pædagogisk arbejde med omsorgssvigtede børn.

Bogen er letlæst og de teoretiske afsnit, som fortællingerne struktureres ud fra, giver et godt flow imellem teori og praksis. Læseren får en basal indføring i Sterns begreb om selvforfølelse, og de 27 fortællinger bliver dermed eksempler på, hvordan man kan lave udviklingsplaner og arbejde pædagogisk med *det gryende selv, kerneselvet, det subjektive selv, det verbale selv og det narrative selv*.

Vekslingen mellem teori og eksempler er inspirerende, men jeg savner tydeligere refleksioner over, hvordan eksemplerne tænkes at forholde sig til Sterns begreber. Det arbejde må læseren selv udføre, og flere af praksiseksemplerne kommer dermed til at fremstå som løsrevne fortællinger uden tydelig kobling til den teoretiske ramme. Dette er ærgerligt, da fortællingerne i sig selv er flotte, og havde de indgået klarere som udgangspunkt i den teoretiske diskussion, ville det have højnet læserens muligheder for selv at udføre

samme øvelse ud fra egen praksis. I bogens sidste afsnit, hvor der præsenteres eksempler på udviklingsplaner baseret på Sterns teoretiske ramme, bliver det dog tydeligere, hvordan teorien konkret udmønter sig i praksis på Tippen.

Bogens styrke er de 27 fortællinger, der på trods af de sparsomme teori-praksis-refleksioner afspejler psykolog Rikke Yde Tordrups pointe, når hun skriver, at Sterns teorier skaber energi hos alle på Tippen. Som læser mærker man energien, lysten og kærligheden til arbejdet med børnene, hvilket i sig selv gør bogen værd at læse.

I sku' bare ha' set mig kan anbefales til fagpersoner, der arbejder med omsorgssvigtede børn og andre, som ønsker eksempler på, hvordan Sterns teorier kan anvendes i pædagogisk praksis. Bogen giver ikke en dybdegående indføring i Sterns teoretiske univers, men fungerer rigtig godt som inspirationskilde.

Jakob Brixen, psykolog i Herlev PPR

Lærerens psykologibog

Mads Hermansen (red.) 2011: "Lærerens psykologibog", Professionsserien AKADEMISK FORLAG.

I indledningen præsenteres bogen ud fra et ønske om at gøre psykologi til en hjælpedisciplin i forhold til didaktik og fag i lærerprofessionen. Læreropgaven bliver i bogen belyst gennem tre hovedafsnit:

- Læringsledelse,
- Didaktiske opgaver, samt
- Samarbejde og kommunikation.

De tre områder er valgt, fordi de fanger de vigtigste aspekter i lærerarbejdet. Som sådan er bogen skræddersyet til professionsuddannelsen. Bogens enkelte kapitler er forfattet af en række forfattere og forskere, der vil være de fleste læsere bekendt fra andre udgivelsessammenhænge. Der er således sat et meget kompetent hold ved udarbejdelsen af antologien. Bogens redaktør, Mads Hermansen, fremhæver i forordet til bogen og med henvisning til Kirsten Baltzers artikel, betydningen af, at der gøres op med forestillingen om, at undervisning er det centrale i skolen. Som Mads Hermansen gør opmærksom på, så er undervisning det, som skal facilitere de centrale lære- og erkendelsesprocesser, som således må udgøre omdrejningspunktet. Sandt er det jo, at det ikke er ligegyldigt, hvordan skolens opgave italesættes. Ser vi fx på hæftet Fælles Mål for elevens alsidige udvikling, hvor en lang række af skolens dannelsesopgaver udfoldes, må man give ham ret. Bogen rækker således, samlet set, ud efter den direkte kanal til læreropgavens praksis, ligesom den søger, med redaktørens egne ord, at bringe den pædagogiske psykologi *up to date*.

Faget psykologi er i dag, som fagområde betragtet, et af de små fællesfag i læreruddannelsen. Samtidig er der tale om et fag med et meget omfattende bagkatalog af teoridannelser, som, i mange tilfælde, mest har historisk interesse og konstant kalder på revision, fordi kul-

turen, samfundet og individet er under stadig forandring. Spørgsmålet vedrørende de klassiske teoriers forklaringskraft tages op i et af bogens bidrag. I den forbindelse kan samtidig nævnes en artikel om psykologiens videnskabs-teori og de særlige forhold der knytter sig til paradigmerne inden for psykologi. Bogen beskæftiger sig således med de metateoretiske forhold, der knytter sig til psykologi som videnskab. Der ved lever den fuldt ud op til kravet i en professionsbacheloruddannelse.

Det kan være en stor hjælp for den tilrettelæggende underviser, at der på markedet findes antologier og studiebo-ger, der søger de for tiden aktuelle forskningsteorier og desuden har øje for anvendeligheden i forbindelse med lærerens tolkning af sin praksis. I denne bog er flere af kapitlerne tilmed ledsaget af illustrative cases, der anskueliggør de teoretiske og forskningsbaserede iagttagelser og teoridannelser. Det er godt. Bogens inddeling af artiklerne, inden for de tre hovedafsnit, tilbyder en indsigt i, hvordan psykologi kan bidrage til et emneområde, der for tiden arbejdes intenst med i læreruddannelsen under overskriften "praksistilknytning". Uddannelse af dygtige praktiker kalder på en dyb teoretisk viden og indsigt. En sådan viden og indsigt kan den foreliggende udgivelse støtte og inspirere.

Lars Grønбек

